

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əlicanova Pəri Eldar qızı

Mövzu: «İnnovasiya sahibkarlığı və innovativ məşğulluğun formalaşması
məsələləri»

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:	060409-“Biznesin idarə edilməsi ”
İxtisaslaşma:	“Biznesin təşkili və idarə edilməsi”
Elmi rəhbər:	Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.d., prof.Muradov R.Ş	i.ü.f.d.,dosent Abbasova R.Ə
Kafedra müdiri :	i.ü.f.d.,dos.Əliyev M.Ə

BAKI-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL.İNNOVASIYA SAHIBKARLIĞI ƏSASINDA İNNOVATİV MƏŞĞULLUĞUN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METEDOLOJİ ƏSASLARI	
1.1.“Məşğulluq” kateqoriyası və ona müxtəlif yanaşmalar.....	8
1.2.İnnovativ məşğulluğun həyata keçirilməsinin təşkilati-hüquqi əsasları.....	16
II FƏSİL. İNNOVASIYA SAHIBKARLIĞI ƏSASINDA MƏŞĞULLUĞUN FORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ TƏHLİLİ	
2.1.Ölkəmizdə innovasiya sisteminin mövcud durumu və inkişaf istiqamətləri.....	24
2.2.İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına mane olan amillər və onların kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikası.....	34
2.3.Azərbaycanda innovativ məşğulluğun reallaşdırılmasındakı mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi.....	48
III FƏSİL. İNNOVASIYA SAHIBKARLIĞININ İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ VƏ İNNOVATİV MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN OLUNMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1.Ölkədə milli innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri.....	57
3.2.Azərbaycanda innovasiya sahibkarlığının inkişaf etdirilməsində dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə olunması.....	62
3.3. İnnovasiya sahibkarlığı əsasında innovativ məşğulluğun təmin edilməsinin əsas prioritetləri.....	70
NƏTİCƏ.....	84
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	87

GİRİŞ

Bazar münasibətləri şəraitində rəqabətədavamlı məhsulların istehsalı ilk növbədə, müəssisədə yeniliyin tətbiqi nəticəsində məsrəflərə qənaət etməklə yüksək mənfəətə nail olmaqla əldə olunur. Beləliklə, istənilən sahibkar müəssisəyə innovasiyanın cəlbində maraqlı olur. Sahibkarlığın innovasiya forması 2 istiqamətdə özünü büruzə verir: texnoloji və məhsul innovasiyası. Texnoloji innovasiya zamanı yeniliyi müəssisəyə tətbiq edərək mövcud məhsulun daha da təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu cür sahibkarlıq maddi texniki bazanın inkişaf etdirilməsinə əsaslanır. Məhsul innovasiyası istehlakçıların tələblərinin dəyişməsi ilə yeni məhsul istehsalını özündə təşkil edir. Bir sözlə, innovasiya sahibkarlığı mütərəqqi texnika və müasir texnoloji üsullarla yüksək keyfiyyətli məhsulların hazırlanmasını həyata keçirən təsərrüfat subyektləri nəzərdə tutulur. Dünya ölkələrinin gəldiyi qənaətə əsasən, dünya iqtisadiyyatında rəqabət aparan ölkələrdən səmərəli innovasiya sisteminə malik olan, eyni zamanda mütərəqqi məhsul istehsalını həyata keçirməyə imkan verən infrastruktur sahələrin inkişafına nail olan subyektlər qalib gəlirlər. Ölkəmizdə innovasiyaya əsaslanan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşmasının əsas amili kimi nəzərdə tutulur. İnnovativ yenilikləri ərsəyə gətirən adətən, iri firmalar olur. Buna səbəb isə bu sahənin böyük maliyyə vəsaiti tələb etməsidir. Lakin, kiçik firmalar isə daha tez bu yeniliyi müəssisəyə cəlb etməyə qadirdilər. Çünki həmin kiçik firmalar dəyişən tələbatlara daha çevik adaptasiya olurlar. Statistik məlumatlara əsaslanaraq, ÜDM-da innovasiya məhsullarının payı 5%-ə yaxın olmasına baxmayaraq dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində bu 8-9 dəfə artıqdır (40%-60%). Dünya təcrübəsinə əsasən ölkədə innovasiya fəaliyyətinin inkişafı ilk öncə insan kapitalının inkişafından yəni, ilk öncə onun təhsil səviyyəsindən, bilik və bacarıqlarından asılıdır. Bu baxımdan ölkəmizdə kadr potensialının inkişafı üçün 2007-2015-ci illəri nəzərdə tutan “Gənclərin xarici ölkələrdə təhsili” üzrə dövlət proqramı işlənib hazırlanmışdır. Dünyanın bir çox yerlərində elmi tədqiqat xarakterli işlərin maliyyələşdirilməsində özəl bölmələr daha çox vəsait ayırmış olur (AB ölkələrində 65%, Yaponiyada 71 %, ABŞ-da 75%). Lakin, ölkəmizdə bu göstərici aşağı səviyyədədir (5%). Müəssisənin innovasiya

fəaliyyətinin düzgün reallaşdırılması ilk növbədə, müəssisədə innovasiya layihələrinin əvvəlcədən iqtisadi səmərəliliyinin düzgün müəyyənləşdirilməsindən və həyata keçirilməsi üsullarının seçilməsindən asılıdır. İnnovasiya sahibkarlığının formalaşması öz növbəsində innovativ məşğulluğun yaranmasına səbəb olur. Bəzi hallarda müəssisəni mütərəqqi texnika ilə silahlanması işsizliklə nəticələnə bilər. Buna səbəb isə işçi qüvvəsinin yüksək texnologiyalı məhsul buraxılışının tələblərinə cavab verməməsidir. İstənilən ölkədə innovativ məşğulluğun formalaşmasının əsasında insan potensialının inkişafı dayanır.

İnnovativ məşğulluğa dar və geniş anlamda yanaşılır. Geniş anlamda əməyin dinamik xarakter daşıyaraq yaradıcı xarakter daşmasını nəzərdə tutur. Bu zaman innovasiya fəaliyyətinin nəticəsi insan zəkasının məhsulu hesab olunur. Dar anlamda isə innovasiya fəaliyyəti nəticələrinin müəssisəyə cəlb edərək yeni texnoloji üsullarla mövcud məhsulların istehsalını nəzərdə tutur.

İnnovativ məşğulluq işlənib hazırlanarkən aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınır:

- 1) Dövlətin yeritdiyi siyasət- elmə və təhsilə dövlət tərəfindən vəsaitin ayrılması, innovativ yenilikləri tətbiq edən müəssisələrin himayə olunması və bir sözlə, aktiv məşğulluq siyasəti həyata keçirilməsi;
- 2) İnsan kapitalı-insan potensialının inkişafı, işçi qüvvəsinin yeni texnika və texnologiyanın yeni tələbinə uyğunlaşdırılması, fiziki əməkdən daha çox intellektual əməyə üstünlük verilməsi;
- 3) Təhsil-təhsilin yeni istiqamətlərinin formalaşması, kadrlara öz potensialından istifadə ilə yanaşı kollektivlə işləmək bacarığı aşılması, bununlada, yeni işçi kateqoriyasının əsasının qoyulması;
- 4) Biznes-özündə innovasiyaya əsaslanan müəssisələri, müəssisənin işçi heyətinin inkişaf etdirilməsi baxımından proqramların işlənib hazırlanması və reallaşdırılması, bir sözlə innovasiya fəaliyyətinə uyğun şəraitin yaradılması, səmərəli innovasiya mühitinin formalaşması;
- 5) Elm-iqtisadi sferada çalışanların hər 10000 nəfərinə düşən elmi araşdırmalar aparalarının xüsusi çəkisi, həmçinin, həmin şəxslərin aldığı əmək

haqqının səviyyəsi, elmi biliklərə yiyələnmə və bu biliklərə əsaslanan yeni növ texnologiyaların ərsəyə gəlməsi;

- 6) Makroiqtisadiyyat- bu bölmə ölkənin bir il ərzində bütün göstəricilərinin ümumiləşdirilmiş son nəticəsidir.

Ümumiyyətlə, məşğulluq qiymətləndirilərkən əmək bazarında iştirak edən subyektlər-işverən və işçi heyətinin iqtisadi maraqları gözlənilməlidir. Belə ki, işverən üçün müəssisə fəaliyyətinin son nəticəsi- əmək məhsuldarlığı, gəlir, xərc və s. kimi amillər maraqlıdır. Lakin, işçi üçün isə əmək haqqı, iş şəraiti, yaradıcılıq qabiliyyətinin həyata keçirilməsi, maddi rifahının yaxşılaşdırılması göstəriciləri maraqlıdır.

Tədqiqatın predmeti –innovasiyalara əsaslanan cəmiyyətdə məşğulluğun nəzəri və praktiki cəhətdən öyrənilməsi, obyektini isə innovasiya əsasında mövcud olan sahibkarlıq mühiti və onun əsasında formalaşan kadr potensialının inkişafı nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri- ölkədə innovasiya sisteminin vəziyyətinin təhlili, bu sahədə fəaliyyət göstərən subyektlərin mövcud durumu, bu sahənin inkişafı istiqamətində yerinə yetirilən tədbirlər, kadr potensialının inkişafının maliyyələşmə mənbəyinin öyrənilməsi və s. məsələlərdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin vəzifələri:

- 1) Sahibkarlığın təkmil texnika və texnologiyaya əsaslanaraq inkişafının araşdırılması;
- 2) İnnovasiya sahəsində iştirak edən subyektlərin, infrastruktur sahələrin vəziyyətini qiymətləndirmək və bunların bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsi;
- 3) İnnovativ məşğulluğun formalaşmasının prioritet istiqamətlərinin təyin olunması;
- 4) Sahibkarlığın innovativ layihələrə əsaslanaraq həyata keçirilməsinin əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- 5) Elmi-tədqiqat mərkəzləri ilə təsərrüfat vahidləri arasındakı koordinasiyanın tədqiqi.

Tədqiqatın informasiya bazası- Dissertasiya işinin yerinə yetirilmə zamanı Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun internet şəbəkəsinin informasiya bazasından geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi- Müəssisədə müasir texnoloji üsullarla yeni məhsulun və yaxud mövcud məhsulun təkmilləşdirilməsilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əqli mülkiyyət obyektlərinin mülkiyyət hüququnun qorunması, innovasiya sahibkarlığının maliyyələşmə mexanizminin təhlili (vençur kapitalı), bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlara məsləhət xarakterli xidmətlərin göstərilməsi səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. (Biznes inkubator)

-Bazar münasibətləri şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə məşğulluğun təmin olunması;

-İnsan resurslarının texnika və texnologiyanın tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində atılan addımlar;

-Ölkədə innovasiya fəaliyyəti göstərən müəssisələr və onların mövcud vəziyyətinin təhlili;

-Elmi tədqiqat institutlarının nəticələrinin istehsal müəssisələrinə tətbiqinin araşdırılması;

- İnnovasiya sahibkarlığının və məşğulluğunun müvafiq qanunvericiliyə əsaslanaraq inkişaf etdirilməsi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları- Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsaslarını məşğulluğa dair müxtəlif məktəb nümayəndələrinin baxışları, Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Əqli mülkiyyət hüququ haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Patent haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, sənaye parkları və Elm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunları təşkil edir.

Dissertasiya işinin strukturu- 3 fəsildən, 8 paraqraftan, nəticə və təkliflərdən sonra isə ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin birinci fəslində müxtəlif məktəb nümayəndələrinin məşğulluğa dair nəzəri baxışları, məşğulluğun

növləri və dövlət tərəfindən məşğulluq siyasətinin müvafiq qanunvericiliyə əsaslanaraq həyata keçirilməsi öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində Milli innovasiya sisteminin tərkib üsürü hesab olunan infrastruktur sahələrin, xüsusilə də, biznes inkubatorların və sənaye parklarının mövcu durumu, innovasiyaya əsaslanan sahibkarlığa mane olan amillərin müəyyənləşdirilməsi, elmi tədqiqat institutları ilə Texnologiyalar parkı arasındakı əlaqənin təhlili və s. kimi məsələlər nəzərdən keçirilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində innovasiya sisteminin inkişafı istiqamətində prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi və dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq ölkədə innovasiya sahibkarlığının inkişafının təhlili, innovasiya sahibkarlığını inkişaf etdirməklə bir növ məşğulluğun təmin olunmasına şərait yaradılmasının təhlili aparılmışdır.

Dissertasiyanın sonunda müəllif bəzi təkliflərini irəli sürmüşdür.

I FƏSİL. İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞI ƏSASINDA İNNOVATİV MƏŞĞULLUĞUN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. “Məşğulluq” kateqoriyası və ona müxtəlif yanaşmalar

Bazar iqtisadiyyatı sistemində hər bir dövlət üçün qarşıda duran prioritet məsələlərdən biri də makroiqtisadi səviyyədə məşğulluğun təmin olunmasıdır. 2001-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında qanunu (5 fəsildən və 30 maddədən) məşğulluğun təmin edilməsi uğrunda dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasətin hüquqi, iqtisadi və təşkilati tərəflərini və həmçinin, işsiz əhalinin sosial müdafiəsinə dövlət tərəfindən təminat verilməsini nəzərdə tutur. Qanunun ümumi müddəalar adlanan I fəsilində işsiz vətəndaşlara aşağıdakı kimi tərif verilir:

İşsiz vətəndaşlar- işi olmayan və buna görə də əmək haqqı əldə etməyən, lakin işə başlamaq iqtidarında olan, icra hakimiyyəti orqanında işaxtaran şəxs qismində qeydiyyatata alınan, əmək qabiliyyətli yaşda olan iqtisadi fəal əhali hesab olunur. Başqa sözlə desək, iş qüvvəsinə malik olub da, öz iş qüvvəsini reallaşdırmaq imkanı olmayan vətəndaş başa düşülür [1]. Məşğulluq iqtisadi cəhətdən fəal (öz iş qüvvəsini təklif edən) əmək qabiliyyətli əhalinin iş yerləri ilə təmin olunması, ictimai faydalı fəaliyyətlər göstərməsi və bu fəaliyyət prosesində iştirakı ilə əlaqədar onlar arasında yaranan münasibətləri xarakterizə edir [2]. Ümumiyyətlə, “məşğulluq” anlayışı qeyri-sabit, dəyişkən xarakterli iqtisadi inkişafı sıx şəkildə bağlıdır. Başqa sözlə, məşğulluq iqtisadi tsiklin böhran və durğunluq fazasında azalmağa doğru, canlanma və yüksəliş fazasında isə artamağa doğru meyl edən bir prosesdir. Buna görə də, hər bir dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkibində məşğulluq siyasəti aparıcı mövqeyə malikdir. “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun birinci maddəsində məşğulluq anlayışının hüquqi tərfi belədir: “Məşğulluq”-Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin (bundan sonra-vətəndaşların) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq

onlara qazanc (gəlir) gətirən hər hansı fəaliyyətidir [3]. Göründüyü kimi, məşğulluğu iş qüvvəsinə malik əhalinin qanuna zidd olmayan hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olaraq öz əmək qabiliyyətini reallaşdırması və qazanc əldə etməsi kimi başa düşmək olar.

İqtisadi inkişafın əsas göstəricilərindən biri kimi məşğulluq, ölkə ərazisində bir çox sosial problemlərin, xüsusilə də, işsizlik, yoxsulluq, aztəminatlılıq və s. bu kimi vacib problemlərin qarşısının alınmasında və cəmiyyətin maddi rifah halının, həyat səviyyəsinin yüksəlməsində, alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasında, bütövlükdə, ölkənin sabit və uzunmüddətli iqtisadi inkişafının yüksəldilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də, dünyanın bəzi ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı olaraq ölkə ərazisində işsizlik probleminin sürətlə artması ilə əlaqəli olaraq məşğulluğun təmin olunması birinci dərəcəli məsələyə çevrilmiş və buna görə də, siyasətçilər, tədqiqatçılar, iqtisadçılar və başqaları bu məsələyə daha çox diqqət yetirməyə başlamışdır. Məşğulluq probleminə böyük diqqətin ayrılması, həm də, onun çox mühüm iqtisadi və sosial funksiyaları yerinə yetirməsi ilə bağlıdır. Məşğulluğun iqtisadi funksiyası şəxsin və ya bütövlükdə cəmiyyətin şəxsi və ictimai tələbatını ödəməsi nəzərdə tutulur. Məşğulluğun sosial funksiyası isə, bir növ cəmiyyətin inkişafına zəmin yaratmış olur ki, cəmiyyətin inkişafı da öz növbəsində iqtisadi artımı sürətləndirmiş olur. Bununlada, məşğulluğun sosial funksiyası ilə ölkənin iqtisadi inkişafı arasında müəyyən əlaqənin olduğunu müəyyən etmiş oluruq.

Ümumiyyətlə, dünya ölkələrinin əhalisi iqtisadi cəhətdən fəal və qeyri -fəal olmaqla iki yerə ayrılır. Bundan başqa, iqtisadi fəal əhali də, öz növbəsində, iki kateqoriyaya ayrılır: məşğullar və işsizlər. Məşğul əhaliyə maddə ilə işləyənlər və bunun müqabilində əmək haqqı alanlar, həmçinin, maddə ilə işləməyib özünü işlə təmin edənlər (sahibkarlar) və s. daxildir. İşsizlər dedikdə isə, iş qüvvəsinə malik olub, iş axtaran əhali anlaşılır. İqtisadi fəal əhalinin səviyyəsi ölkə əhalisinin sayında iqtisadi fəal əhalinin payını ifadə edir. İşsizliyin səviyyəsi isə, iqtisadi fəal əhalinin sayında işsizlərin xüsusi çəkisini ifadə edir. Beləki, şəxs iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin əmək

qabiliyyətinə (iş qüvvəsinə) malikdir, lakin onu reallaşdırma bilmir. Bu bir növ həmin şəxsin işsiz hesab olunduğu haldır.

İqtisadiyyatda məşğulluq ilə əmək məhsuldarlığı arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bildiyimiz kimi, əmək məhsuldarlığının artması nəticəsində məhsul vahidinin istehsalı üçün nəzərdə tutulan xərclər azalır və eyni zamanda məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyi yüksəlir. Mənfəət artaraq istehsalın genişləndirilməsi nəticəsində yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaratmış olur. Burdan belə nəticə əldə etmək olar ki, əmək məhsuldarlığının artımı işsizliyin azalmasına və məşğulluğun yüksək səviyyədə təmin olunmasına gətirib çıxarır. Öz növbəsində, işsizliyin artması əmək məhsuldarlığının azalmasına səbəb olur. Bəzi hallarda məşğulluq səviyyəsinin artması və işsizlik səviyyəsinin aşağı düşməsi tələb inflyasiyası ilə səciyyələnir. Məşğulluğun məhdudlaşdırılması ilə bu kimi halın qarşısını almaq mümkündür.

“Məşğulluq” kateqoriyası bir çox iqtisadi məktəblərin nümayəndələri, iqtisadi tədqiqatçılar və alimlər tərəfindən araşdırılmış və onunla bağlı fərqli mülahizələr irəli sürülmüşdür. İqtisad elminin baniləri olan klassik siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələri dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməməsinin tərəfdarı olduqlarından iddia edirdilər ki, iqtisadiyyat daim müvazinət halındadır və bütün bazarlarda tələb təklifə bərabər vəziyyətdədir. Əgər hansısa qeyri-tarazlıq vəziyyəti müşahidə olunarsa, bazar özünü tənzimləmə mexanizmləri vasitəsilə tarazlıq vəziyyətinə qayıdır və heç bir halda böhran müşahidə olunmayı. Onlar hesab edirdilər ki, iş yerləri uğrunda iş axtaranlar arasında rəqabətin yüksəlməsi əmək haqqının qiymətinin azalmağa doğru meyli etməsilə nəticələnərək sahibkarlara üstünlük verilir. Çünki bu zaman bütün işsiz fəhlələri aşağı əmək haqqı ilə işə götürmək imkanı ilə əmək bazarında müvazinətlik halı yaranır.

Klassik siyasi iqtisad məktəbi nümayəndələrinin fikrinə görə, qiymət, əmək haqqı və faiz dərəcələri bazarın özünü tənzimləmə mexanizmləri kimi fəaliyyət göstərərək tam məşğulluğun bərpa olunmasına şərait yaradır. Çünki, aşağı əmək haqqı əmək təklifi ilə əməyə olan tələbi tarazlıq vəziyyətinə gətirir. Klassik siyasi iqtisad məktəbinin əsasını qoyan iqtisadçılardan olan A.Smit tədqiqatının əsasını əmək bölgüsü təşkil edir. Onun fikrincə, əmək bölgüsü sərvətin artmasının əsasını təşkil edir

və fəhlələrlər arasında hər hansı bir məhsulun istehsalında ixtisaslaşmaya bununla da, onların bir-birindən asılı hala düşməsi ilə nəticələnir. Həmçinin, ixtisaslaşma sonda yeni maşın və avadanlıqların yaranmasını əsaslandırır. Ona görə cəmiyyətin sərvətinin artımı istehsalda çalışan işçilərin sayından, tətbiq olunan əməyin miqdarından, əmək məhsuldarlığının səviyyəsindən irəli gəlir.

Sey qanunu deyilənləri belə izah edir: Bazara çıxarılan hər bir təklif özünə müvafiq tələb yaradır. Buna görə də əmtəələrin nə kütləvi istehsalı, nə də qıtlığı baş vermir. Bazara çıxarılan bütün əmtəələr satıldığına görə tam məşğulluq təmin edilmiş olur. Başqa sözlə ifadə etsək, hər hansı bir əmtəəni istehsal edib bazara çıxaran şəxs əldə etdiyi pulla digər əmtəəni satın aldığı üçün hər bir təklif öz tələbini yaratmış olacaq.

Klassik məktəb nümayəndələrindən olan D.Rikardonun fikrinə əsasən, orta əmək haqqı minimum yaşayış vasitələrinin səviyyəsindən yüksək olduğu halda ailə daha çox övlad böyütmək imkanı əldə etmiş olur və bu işə əhəlinin sayının artmasına öz töhfəsini vermiş olur. Növbəti mərhələdə əhali artımı iş yerləri uğrunda mübarizənin genişlənməsinə bununla da, əmək haqqının səviyyəsi azalaraq yaşayış vasitələrinin dəyərinə bərabərləşmiş olur. Tomas Maltusun öz “Əhali sakinliyinə dair nəzəriyyəsi” ilə məsələyə bu cür yanaşır. Onun fikrincə, insanların sayı həndəsi silsilə ilə, maddi nemətlər isə ədədi silsilə ilə artdığı üçün, insanların sayı zəruri yaşayış vasitələrinin sayını üstələyəcək. Nəticədə, cəmiyyətdə kasıblıq, yoxsulluq, müharibələr və s. fəlakətlər hökm sürəcək. Buna görə insanların sayı azalaraq maddi nemətlər istehsalı ilə uyğunlaşacaq və iqtisadiyyatda tam məşğulluq yenidən bərpa olunacaq [4,s.242].

Beləliklə, klassiklərin fikrincə, iş yerləri uğrunda mübarizə iş qüvvəsinin qiymətini aşağı salaraq daha çox işçinin işlə təmin olunmasına gətirib çıxarır. Hər bir fəhlə öz iş yerini itirmək təhlükəsi ilə üzləşməmək üçün aşağı əmək haqqı ilə işləməyə razı olur. Lakin 20-ci əsrin əvvəllərində baş vermiş ifrat istehsal böhranı klassiklərin öz-özünü tənzimləmə ideyasının doğru olmadığını sübut etdi. İfrat istehsal böhranı zamanı əmtəələrin təklifi artaraq tələbi üstələyir. Nəticədə, bazara çıxarılan əmtəə kütləsi reallaşma bilmir. Bir tərəfdə ödənilməmiş tələbatlar, digər

tərəfdə isə yığılıb qalmış əmtəə kütləsi ziddiyyət yaradır. Müəssisələrin sayı artdığı üçün istehsal olunan əmtəə kütləsinin həcmi artır, satış çətinləşir, əmtəələr yığılıb qalaraq reallaşmır. Bir tərəfdən də əhalinin alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşərək tələbatların tam şəkildə ödənilməsinə şərait yaradır. Nəticədə, firmalar kütləvi şəkildə iflas edir, istehsalın həcmi aşağı düşür, işsizliyin səviyyəsi artır və böhran baş verir. İfrat istehsal böhranı iqtisadiyyatın bütün sahələrində, həmçinin, məşğulluğun səviyyəsində də özünü büruzə verir.

Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində 19-cu əsrin ikinci yarısında demək olar ki, sənaye inqilabları başa çatmış, manufakturalar fabrik və zavodlarla əvəz olunmuş, istehsal prosesində əl əməyi maşın və dəzgahlarla əvəz olunmuşdur. İstehsala tətbiq olunan maşınlar əməyi yüngülləşdirdiyinə görə, kapital sahibləri kişilərin əvəzinə daha az əmək haqqı ilə qadın və uşaqları işə götürməyə çalışırdılar. Bunların nəticəsi olaraq, işsizlik, yoxsulluq kimi iqtisadi problemlər kütləvi xarakter almağa başladı. İnsanlar bunların səbəbi kimi maşınları, fabrikləri günahlandıraraq onları sındırmağa, yandırmağa çalışırdılar. Belə şəraitdə çıxış yolu kimi Marksizm meydana gəldi. Karl Marks (1818-1883 cü illər) dünyada ona məşhurluq gətirən “Kapital” əsərində kapitalizm cəmiyyətində işsizliyin yaranma səbəblərini ətraflı şəkildə tədqiq edərək belə bir qənaətə gəlmişdir ki, texniki tərəqqi inkişaf etdikcə insanlar arasında işsizliyin artması prosesi baş verəcək. Belə ki, bu zaman müəssisədə hər bir işçi daha çox istehsal vasitələri ilə təmin olunmuş olur və nəticədə, əməyə olan tələb kapital yığımının artım sürətindən geridə qalır ki, bu da işsizliyi labüdləşdirmiş olur. Artıq bir avadanlıq bir neçə işçi tərəfindən görülən işi yerinə yetirmiş oldu və bununla da, müəssisəyə təkmilləşmiş bir neçə avadanlığın tətbiqi bir neçə işçinin ixtisarına səbəb olur. Marks özünün “Kapital” əsərini yazarkən kapitalizmin mənfi tərəflərini araşdırmağı, həmçinin, mülkiyyət münasibətlərini, fəhlələr tərəfindən yaradılan izafi dəyərin sahibkarlar tərəfindən pulsuz mənimsənilməsini əsas götürmüş və kapitalizmi təkmilləşdirməyi və inkişaf etdirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Marksın iqtisadi təlimində mühüm yer tutan məşğulluq nəzəriyyəsinin əsasını kapitalın üzvi quruluşunun artması nəzəriyyəsi, izafi dəyər nəzəriyyəsi, əhali artımı qanunu təşkil edir. Marksın qeyd etdiyi kimi, kapitalizm cəmiyyətində sahibkar

tərəfindən alınan və fəhlə tərəfindən satılan əmək deyil, iş qüvvəsidir, əgər iş qüvvəsi deyil də, satılıb alınan əmək olsaydı bu zaman dəyər qanunu öz əhəmiyyətini itirmiş olardı. Marks hesab edirdi ki, hər işçi iş qüvvəsinin dəyərindən artıq dəyər yaratmalıdır ki, həmin dəyər sahibkar üçün maraqlı olsun. Həmin dəyər isə izafi dəyər adlanır (m). Həmçinin, Marks kapitalı 2 yerə ayıraraq, işçi qüvvəsinin alınmasına sərf olunmuş kapitalı dəyişən kapital (v), maşın və avadanlığın alınmasına sərf olunan kapitalı sabit (c) kapital adlandırmış və əmtəənin dəyərinin (c+v+m) olduğu fikrini irəli sürmüşdür. Bundan başqa, o, iş vaxtını zəruri iş vaxtı və izafi iş vaxtına ayıraraq zəruri iş vaxtı dedikdə, fəhlənin aldığı əmək haqqına ekvivalent olan vaxt, izafi iş vaxtı isə kapitalist tərəfindən havayı mənimsənilən əlavə vaxt nəzərdə tutulur.

K.Marks sabit kapitalın dəyişən kapitalla nisbətini kapitalın üzvi quruluşu adlandırmışdır. Yəni istehsal vasitələrinin dəyərinin iş qüvvəsinin dəyərində-əmək haqqının məbləğinə nisbəti kimi nəzərdə tuturdu. Lakin, onun fikrinə əsasən, bazar münasibətləri inkişaf tapdıqca, kapitalın üzvi quruluşu artmış olur. Kapitalın həcmnin çoxalması ilə əlaqədar olaraq əmək tələbinin artması da müşahidə olunacaq. Həmçinin, izafi dəyərin artması nəticəsində müəssisələrə daha çox avadanlıqların gətirilməsinə ehtiyac duyulur və müəssisələr daha mütərəqqi maşın, avadanlıqlarla təmin olunmuş olur. İstehsalın həcmnin artmasına baxmayaraq işçi qüvvəsinə olan tələb kapital həcmnin artımı ilə müqayisədə az artmış olur. Hətta, getdikcə məşğul əhəlinin sayı demək olar ki, azalmağa doğru gedir.

Neoklassik məktəb nümayəndələrinin, xüsusilədə, A.Marşall,A.Piqunun məşğulluğa dair fikirləri diqqətəlayiqdir.A.Marşalın fikrinə əsasən, əmək məhsuldarlığının artırılmasının əsasında fəhlə əməyinin stimullaşdırılması,yeni əmək haqqının səviyyəsinin yüksəldilməsi dayanır. Nəticədə, əmək məhsuldarlığının artmasına uyğun olaraq əmtəə təklifinin həcmnin artması müşahidə olunur. Bunun nəticəsində qiymətlər aşağı düşmüş olur ki, bu da əhəlinin real əmək haqqının artmasına səbəb olur.Onun yeniliklərindən biri elmə “hədd işçisi” kateqoriyasını gətirməsidir. Hədd işçisi dedikdə, elə işçi nəzərdə tutulur ki, həmin işçiyə verilən əmək haqqı onun tərəfindən yaradılan dəyərə uyğun olmalıdır. Bu halda sahibkar o həddə qədər işçi götürür ki, işçiyə verilən əmək haqqı onun tərəfindən yaradılan əlavə

dəyərdən çox olmasın. A.Marşallın fikrincə,məşğulluğun təmin olunması baxımından tələb və təklifin tənzimləməsi vacib amil hesab olunur. Bundan başqa, o qeyd edirdi ki, təklif və tələb arasında balans əldə edildiyi halda, hər hansı amilin təsiri ilə istehsal tarazlıq vəziyyətindən kənara çıxdıqda onu yenidən əvvəlki vəziyyətinə qaytarılmasına səbəb olan qüvvələr mövcuddur. Neoklassik nəzəriyyənin digər nümayəndələri kimi o da hesab edir ki, əmək haqqının yüksək səviyyəsində məşğulluğun azalması və işsizliyin artması müşahidə olunur. Bu fikirlərini o, “Ən aşağı məhsuldarlıq” nəzəriyyəsində əsaslandırmışdır. Bu nəzəriyyənin mahiyyətinə əsasən, əmək haqqının səviyyəsi kapitalın həcmi ilə işçilərin sayı sabit qaldığı halda ən aşağı məhsuldarlıqla müəyyən olunur. O, həmçinin, qeyd edirdi ki, müəssisə daxilində işçilərin sayı artarsa, hər bir işçiyə düşən əmək məhsuldarlığında azalma müşahidə olunur və buna uyğun şəkildə əmək haqqı səviyyəsi də aşağı düşmüş olur.

A.Piqu Marşallın tələbəsi olmuş və onun 1923-cü “İşsizlik nəzəriyyəsi” adlı kitabı çapdan çıxmışdır. İş qüvvəsi bazarında natamam rəqabətin hökm sürməsi ilə əmək haqqı səviyyəsinin artımına səbəb olması onun nəzəriyyəsində göstərilmişdir. Həmçinin, bu nəzəriyyəyə əsasən sahibkarlar aşağı əmək haqqı ilə daha çox işçini müəssisəyə cəlb etməkdənsə bir işçini yüksək əmək haqqı verib işə cəlb etməkdə daha maraqlıdır. Belə olan halda, onlar fikirləşirdilər ki, yüksək səviyyəli kadrlar ilə daha artıq əmək məhsuldarlığı əldə etmək olar. Bununla belə, Piqu işsizliyin əsas səbəbini yüksək əmək haqqında görürdü, o hesab edirdi ki, əmək haqqı aşağı səviyyədə olduqda məhsul istehsalına çəkilmiş xərclər də azalır və bu hal sahibkara yeni işçini müəssisəyə cəlb etməsinə şərait yaradır. Xərclərin aşağı düşməsi nəticəsində eyni zamanda məhsulun qiyməti də aşağı düşmüş olur, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti artır. Bunun nəticəsi olaraq tələbin artması ilə istehsal genişlənir və məşğulluq təmin olunmuş olur. Artur Piqu eyni zamanda “kənüllü işsizlik nəzəriyyəsi”nin tərəfdarıdır.

C.M. Keynes nəzəriyyəsinin əsasında məşğulluğun təmin olunması dayanır və dövlətin həyata keçirdiyi büdcə-vergi, pul-kredit siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn, dövlət faiz dərəcələrini azaltmaq və məcburi ehtiyat normalarını aşağı

salmaqla kredit imkanlarını genişləndirmiş olur, həmçinin, xüsusi şəxslərdən və kommertiya banklarından qiymətli kağızları əldə etməklə investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmış olur. Bəzən tam məşğulluğun mövcudluğu şəraitində, yəni bütün istehsal amillərinin istehsal prosesinə cəlb olunduğu halda, ümumi tələb artır və inflyasiya labüdləşmiş olur. Nəticədə, bu kimi hallar dövlət müdaxiləsi ilə aradan qaldırılır. Bu isə istehsal həcmının azalmasında və işsizliklə nəticələnir.

Keyns, həmçinin, klassiklərin “hər bir təklif öz tələbini yaradır” fikrinə zidd olaraq onu fərqli şəkildə izah etmişdir. Onun fikrinə əsasən, hər bir şəxs əldə etdiyi gəliri heç də həmişə istehlaka sərf etmir və onun müəyyən hissəsini yığıma sərf edir. Bunun nəticəsi olaraq, təklifin həcmi tələbin həcmindən yüksək olur və təklif artıqlığı yaranır. O, həmçinin, qeyd edir ki, işsizliyin əsasında səmərəli tələbin çatışmazlığı durur. Keynsə görə dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqaməti kimi səmərəli tələbin dövlət tərəfindən təmin olunmasıdır. Yəni, müxtəlif alətlərin köməyi ilə səmərəli tələbin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması nəticəsində, insanlar öz gəlirlərini yığıma deyil, istehlaka sərf etmiş olurlar. İstehsalın gəlirliyi artmış olar və işsizliyin azalmasına şərait yaranmış olar. Məsələn, dövlət kredit sistemini inkişaf etdirərək investisiyanın stimullaşdırılması və müəssisə mənfəətinin artırılmasına nail olmuş olar ki, bununla da, məşğulluğun səviyyəsini artırmış olar. Keyns, həmçinin, hesab edir ki, məşğulluğun artımı ilə istehsalın səviyyəsinin yüksəlməsinə nail olunur ki, bu da öz növbəsində milli gəlir səviyyəsinin artmasına öz təsirini göstərmiş olur. Beləliklə, C.M.Keynsin məşğulluq nəzəriyyəsinə əsasən məşğulluğun səviyyəsi aşağıdakı 3 amildən asılıdır:

- 1) “istehlakameyllikdən”
- 2) “Kapitalın səmərəlilik həddindən”
- 3) “ faiz dərəcəsiindən”

C.M. Keyns qeyd edirdi ki, məşğulluğun səviyyəsi məcmu tələb ilə məcmu təklifin kəsişdiyi nöqtədə müəyyən olunur və həmin nöqtə sahibkarın maksimum gəlir əldə etdiyi nöqtə hesab olunur. Eyni zamanda sahibkar əldə etdiyi gəliri, yəni satışdan qazandığı məbləği müvafiq nisbətə investisiya və istehlak arasında ayırır ki, bu nisbət sahibkarın mənfəət qazanmaq marağının təmin olunması ilə müəyyənləşir.

Beləliklə, C.M.Keyns işsizliyin səbəbini tədiyyə qabiliyyətli tələbin çatışmazlığında görür.

İqtisadiyyata aktiv müdaxilənin tərəfdarı olan Keynsdən fərqli olaraq neoliberalizm məktəb nümayəndələri passiv müdaxilənin tərəfdarıdır və onlar ölkədə işsizliyin səbəbini azad rəqabətin inhisarçılıqla əvəz olunması ilə əlaqələndirirlər. Belə ki, onlara görə kapitalın təmərküzləşməsi baş verir ki, nəticədə, kiçik müəssisələr birləşərək iri müəssisələri yaradır. Bununla da, əmtəənin qiyməti yüksəlir, ona olan tələb aşağı düşür, müəssisənin gəliri isə azalaraq işçilərin ixtisarı halı baş verir.

1.2.İnnovativ məşğulluğun həyata keçirilməsinin təşkilati-hüquqi əsasları

Məşğulluq siyasətinin təşkilati-hüquqi əsasları dedikdə, məşğulluq siyasətinin əmək sahəsində mövcud olan müvafiq qanunvericiliyə əsaslanaraq bu sahədə fəaliyyətdə olan müəyyən orqanlar tərəfindən reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Ölkəmizdə məşğulluq siyasəti Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında qanununa əsasən həmçinin, 2007-2010-ci və 2011-2015-ci illərdə məşğulluq strategiyasının hazırlanmasına dair dövlət proqramları, əmək qanunvericiliyinə və ölkənin digər hüquqi bazasına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Son illərdə inkişaf etmiş ölkələrdə həyata keçirilən məşğulluq siyasətinin əsas hədəfi ondan ibarətdir ki, çalışan əhəlinin əmək qabiliyyətinə, təhsil səviyyəsinə, yaşına, təcrübəsinə, əldə etdiyi bilik və bacarıqlarına müvafiq şəkildə əməyin səmərəli şəkildə bölüşdürülməsini, həmçinin, hər bir işçiyə gördüyü işə uyğun əmək haqqının, mükafatların, bonusların və s. verilməsi yolu ilə onların məhsuldarlığını artırmaq, üzə çıxmayan istedadları axtarıb tapmaq yolu ilə məşğulluğun artırılmasına nail olmaqdır. Bu cür siyasət əmək qabiliyyətli əhəlinin əmək bazarına axın etməsinə, öz iş qüvvəsini müəyyən məbləğ qarşılığında satmağa sövq edərək cəmiyyətin tələbatlarının ödənilməsinə və ümumilikdə ölkədə məcmu istehsalın həcmünün artırılmasına şərait yaratmış olur. Belə yanaşma onu deməyə əsas verir ki, məşğulluq səviyyəsinin artırılması ilk növbədə, “əmək ehtiyatlarının” inkişafının və

fəallığının təmin olunmasına, ixtisaslı kadrların hazırlanması və təkrar istehsalına da öz təsirini göstərir.

İnnovasiyalı iqtisadiyyata innovativ məşğulluq halı uyğun gəlir ki, bu zaman müəssisədə maddi aktivlərin yerini intellektual aktivlər tutmuş olur. İnnovativ məşğulluğun formalaşması kadr potensialının inkişafına əsələnir. Bu zaman kadr ehtiyatlarının bilik və bacarıqlarını texnikanın inkişafı istiqamətində yönəldilməsi başlıca amilə çevrilmiş olur. Hər bir ölkədə məşğulluğun artırılması bu sahədə müəyyən qanunvericiliyin formalaşmasına əsaslanır.

2006-2015-ci illərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məşğulluq strategiyasının əsas məqsədi əmək potensialından səmərəli şəkildə istifadə etməklə məşğulluğun təmin olunmasıdır. Buna görə də strategiya aşağıdakı vəzifələr istiqamətində addımların atılmasını nəzərdə tutur:

1. Sahibkarlığın, ən əsası isə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
2. Məşğulluğun inkişafı üçün investisiyalara şərait yaratmaq;
3. İş axtaranların sosial müdafiəsini təmin etmək;
4. Əməyin təklifi ilə əməyə tələb arasında uyğunluq yaradılması məqsədilə institusional infrastrukturunu inkişaf etdirmək;
5. İxtisas artımı və peşə hazırlığı səviyyəsini əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırmaq və digər tədbirlər.

Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası 2006-2015-ci illəri əhatə etməklə, qeyd etdiyimiz vəzifələrin reallaşdırılmasına yönəlmişdir. Məşğulluq Strategiyası "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 noyabr tarixli Fərmanına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na (2004-2008-ci illər) əsaslanır. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 20 iyun tarixli Sərəncamına uyğun olaraq hazırlanacaq "2006-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında

yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı" ilə uzlaşdırılaraq yaxın onillikdə Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin əsaslarını müəyyən edir.

Məşğulluq Strategiyasının prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir:

1) Sahibkarlığın inkişafına mane olan problemlərin aradan qaldırılması və iqtisadi fəaliyyət subyektlərinə sağlam rəqabət şəraitinin yaradılması; 2) Ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasının gedən iqtisadi proseslərə xüsusilə də, əmək bazarına təsirinin araşdırılması; 3) Makroiqtisadi problemlərin eləcə də, inflyasiyanın məhdudlaşdırılması, digər ölkə valyutaları qarşısında milli valyutanın möhkəmlənməsi, tədiyyə qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilmiş pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi; 4) dünya bazarına rəqabətə davamlı məhsulların istehsal edilib çıxarılması; 5) təsərrüfat subyektlərinə yeni texnika və texnologiyaların tətbiq edilməsi və s.

Müasir dövrdə hər bir ölkədə dövlətin əsas məqsədlərindən biri hesab olunan əhalinin məşğulluğunun təmin olunması və onun rifah halının yaxşılaşdırılması, həmçinin, ölkədə davamlı sosial-iqtisadi inkişafı təmin edilməsi ilk növbədə, həmin ölkənin elmi potensialından və elmi inkişaf səviyyəsindən, eyni zamanda, rəqabətə davamlı innovativ məhsulun istehsalı və ixracından asılıdır. İnnovasiya dedikdə, bura həm yeni texnika, texnologiya, istehsalın və idarəetmənin təşkilinin yeni formaları, həmçinin, bunlar əsasında yaradılan yeni məhsul çeşidləri və ya mövcud məhsulun təkmilləşdirilməsi daxildir.

İnnovativ məşğulluğa, əmək qabiliyyətli əhalini iş yerləri ilə təmin etməkdən ötrü müasir elmin inkişafının nəticələri əsasında yaradılan yeni texnika və texnologiyaların istehsalatda tətbiq olunması, həmçinin, bu texnologiyaları istifadə etmə bacarığına malik olan kadrların hazırlanması və ya onların yedinən istehsalı, bu səbəbdən ölkə ərazisində elmi biliklərin inkişaf etdirilməsi və ölkənin elmi potensialının artırılması, keyfiyyətli, bilikli və bacarıqlı kadrların istehsalatda və ya müvafiq iş yerlərinə cəlb olunaraq yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik yeni məhsul və xidmətlərin yaradılması daxildir. Burada, həmçinin, innovativ biznes ideyaların aşakar olunaraq onların reallaşdırılması üçün əlverişli mühit yaradılması və bununlada əhalinin məşğulluğunun təmin olunması məsələləri də nəzərdə tutulur.

Bütün bu deyilənlərə nail olmaqdan ötrü, ilk növbədə, dövlət tərəfindən innovasiya siyasətinin əsasını təşkil edən qanunvericilik bazası yaradılmalı, innovativ fəaliyyət və bu fəaliyyət əsasında yaradılan dəyərlərin istehsal və bazara tətbiqi üçün müvafiq mexanizmlər formalaşdırılmalı və bu istiqamətdə kompleks tədbirlər görülməlidir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, innovativ məşğulluğun təmin olunması sahəsində dövlət siyasətinin sistemli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik bazasının yaradılması zəruri şərtidir.

Məsələnin əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 21 dekabr tarixli 187 nömrəli Fərmanında "İnnovasiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsinin hazırlanıb Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edilməsi barədə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə tapşırıq verilmişdir.

Qeyd olunan tapşırığın icrası ilə əlaqədar olaraq bu istiqamətdə dünyanın bir sıra qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsi öyrənilmiş (Türkiyə, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Qırğızıstan və s.), ölkədə həyata keçirilən iqtisadi inkişaf siyasətinin xüsusiyyətləri və milli qanunvericilik bazasının tələbləri nəzərə alınaraq dövlətin innovasiya siyasətinin məqsəd və prinsipləri müəyyənləşdirilmiş, yüksək keyfiyyətli, elmtutumlu və rəqabətə davamlı innovativ məhsulların istehsalının stimullaşdırmasının iqtisadi və hüquqi əsasları müəyyən olunmuş, innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri müəyyən olunmuş, həmçinin, innovasiya fəaliyyəti iştirakçıları arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi məqsədini daşıyan "İnnovasiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsi hazırlanmış, müvafiq dövlət orqanları ilə razılaşdırılaraq aidiyyəti üzrə təqdim olunmuşdur.

Qanun layihəsində innovasiya fəaliyyəti sahəsində əsas anlayışlar və qanunun tətbiq dairəsi müəyyən olunmuş, dövlətin innovasiya siyasətinin əsas məqsəd və prinsipləri, dövlət tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətləri, eləcə də, innovasiya proqramlarının qəbul olunması, innovasiya fəaliyyətinin formaları və innovasiya subyektləri və onların hüquq və vəzifələri, onlar arasındakı münasibətləri nizamlayan müddəalar öz əksini tapmışdır. Qanun

layihəsində, həmçinin, innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və sığortalanması, innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin intellektual mülkiyyət hüquqlarının dövlət tərəfindən qorunması və innovasiya fəaliyyəti nəticələrinin ekspertizası məsələləri yer almışdır.

İnnovativ məşğulluğun təmin olunması, ilk növbədə, bu sahəyə yönəldilən investisiya fəaliyyətindən asılıdır. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun II maddəsinin III bölməsinə əsasən istehsala yüksək texnika və texnologiyaların, elmi-texniki tərəqqinin nəticələrini tətbiq etmək üçün investisiyanın bir forması kimi innovasiya fərqləndirilir. İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar aiddir: 1) uzunmüddətli dövrü əhatə edən elmi-texniki proqramların reallaşdırılması; 2) maşın və avadanlıqların, eyni zamanda, işçi qüvvəsinin keyfiyyət baxımından təkmilləşdirilməsi məqsədilə tədqiqatların maliyyələşdirilməsi; 3) məhsul istehsalına çəkilən xərclərə qənaət etməyə imkan verən texnika və texnologiyaların daha qabaqcıl növlərinin istehsalı və müəssisələrə tətbiqi.

Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi “Məşğulluq haqqında” qanundan, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir. “Məşğulluq haqqında” qanunun “Məşğulluğun tənzimlənməsi və təşkili” adlanan III fəslində qeyd olunmuşdur ki, dövlət məşğulluq səviyyəsinin artırılmasını bu istiqamətdə istehsal resurslarını səmərəli yerləşdirmək, yeni texnika və texnologiyanın müəssisəyə cəlb etmək, sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaq, eyni zamanda əmək şəraitini yaxşılaşdırmaq, yeni iş yerlərinin yaradılmasına nail olmaq və ya mövcud iş yerlərinin saxlanılması, investisiya və büdcə-vergi siyasətinin düzgün təşkili kimi tədbirləri yerinə yetirməklə təmin edə bilər. Həmçinin, məşğulluq sahəsində fəaliyyət göstərən subyektlər kimi icra hakimiyyəti orqanları, işəgötürənlər birliyi, həmkarlar ittifaqı tərəfindən məşğulluğun təmin olunması üçün məşğulluq proqramları işlənib hazırlanır və bununlada, icra hakimiyyəti orqanları həmin proqramların həyata keçirilməsini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” qanununa əsasən, Azad Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq əmək

sahəsində məşğul əhalinin mənafeyini müdafiə edir. Ölkəmizdə Həmkarlar ittifaqları 1993-cü ildə həmkarlar ittifaqlarının qurultayında təsis edilərək Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasında (AHİK) birləşirlər. Həmkarlar ittifaqı istər istehsal, istərsədə, qeyri-istehsal sahələrində fəaliyyət göstərən işçilərin, təhsil alan şəxslərin, eləcədə, pensiyaçıların hüquq və maraqlarını dövlət orqanlarından, hər hansı bir siyasi partiyadan asılı olmadan təmin edən müstəqil təşkilatdır.

Həmkarlar ittifaqları kollektiv müqavilələrin hazırlanmasında və bağlanmasında iştirak edirlər ki, bu müqavilələrin digər tərəfi kimi işəgötürənlər birliyi çıxış edir. Azərbaycan Həmkarlar ittifaqı Konfederasiyası, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları arasında bir ildən üç ilədək müddəti əhatə edən Baş Kollektiv Sazişlər bağlanır ki, bu sazişlərə müvafiq olaraq əmək fəaliyyətinə uyğun olan əmək haqqı səviyyəsini, əmək haqqını, əmək haqqının minimum məbləğini, yaşayış minimumu məbləğini, ehtiyac meyarı məbləğini müəyyən etməklə, yeni iş yerlərinin açılması, mövcud olanların saxlanması, bir sözlə, əhalinin məşğulluğunun təmin olunması və digər məsələlərə dair qərar çıxararaq tərəflər öz üzərinə düşən öhdəlikləri tətbiq edirlər [5].

İşçilər müəyyən səbəbdən dolayı, məsələn, əldə etdiyi bilik və bacarığı, ixtisası (peşəsi) işçinin tutduğu vəzifəyə uyğun olaraq kifayət dərəcədə olmadıqda sahibkar tərəfindən həmin şəxsin əmək müqaviləsinin ləğvi ilk növbədə, həmin işçinin üzv olduğu həmkarlar ittifaqı tərəfindən razılıq olduğu halda həyata keçirilir. Həmkarlar ittifaqı, həmçinin, kollektivdə yaranan əmək mübahisələrini müəyyən tədbirlər vasitəsilə həll edərək, habelə, qanunvericiliyə əsaslanaraq ədalətli şəkildə tənzimləməsi hüququna malikdir.

Məşğulluq siyasətinin işlənilməsində hazırlanmasında işəgötürənlər birliyi müstəsna hüquqa malikdir. Belə ki, əmək münasibətlərinin tənzimlənməsini nəzərdə tutan əmək müqavilələrində göstərilən şərtlərə əməl etməli, işçilərin təhsilinin inkişaf etdirilməsi və onların yenidən hazırlığına şəraitin yaradılması, işəgötürənlər boş iş yeri (vakansiya) yarandığı gündən ən gec 5 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti

orqanına məlumat verməlidirlər[6]. İşəgötürənlər icra hakimiyyəti orqanının göndərişinə əsasən işə qəbul olunanlar və işdən çıxarılanlar barədə aylıq hesabatları müəyyən etməli, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin işlə təmin olunması və digər öhdəlikləri yerinə yetirirlər. Həmçinin, bu qanuna əsasən əgər bu və digər iş işaxtaranın ixtisasına və peşə səviyyəsinə uyğun gəlmirsə və yaxud onun ixtisasına aid olan işlə təmin oluna bilmirsə, həmin şəxs yenidən icra hakimiyyəti orqanının müxtəlif təhsil müəssisələrində ixtisas dəyişmə və peşə hazırlığı keçmə hüququna malikdir.

Ölkənin regionlarında məşğulluğun təmin olunması məqsədilə Regionların Sosial-İqtisadi İnkişaf proqramı (2009-2013) işlənib hazırlanmışdır. Proqramın qəbulunda əsas məqsəd qeyri-neft sektorunun inkişafı, bununlada, yeni müəssisələrin yaradılması, həmçinin, regionlarda istehsalat xidmət edən infrastruktur sahələrin inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması və investisiya imkanlarını artırmaqla məşğulluğun təmin olunmasıdır. Eyni zamanda, yerli və xarici investisiyaları cəlb etməklə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşmasına, müəssisədə müasir texnologiyalardan istifadə etməklə qabaqcıl idarəetmə sistemini formalaşdıraraq rəqabət qabiliyyəti yüksək olan məhsul istehsal etmək proqramın əsas məqsədidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun maliyyə vəsaitləri hesabına 6991 sahibkar güzəştli kreditlərdən yararlanmış və 323.4 mln manat kredit verilmişdir. Biznes forumları təşkil edərək sahibkarlıq subyektlərinin maarifləndirilməsi və onların əmək ehtiyatlarından daha səmərəli şəkildə istifadə etməklə müəssisənin investisiya cəlbediciliyini artırmış olur [7].

Həmçinin, aqrar sahədə həyata keçirilən lizinq münasibətlərinin tənzimlənməsi məqsədilə Aqrolizinq ASC fəaliyyətə başlamış və ölkənin müxtəlif regionlarında Aqroservis filialları tərəfindən kənd təsərrüfatı texnikaları və avadanlıqlar istifadəyə verilmişdir. Proqramın elm sahəsində əsas məqsədi tədqiqatların aparılması və əldə olunan nəticənin praktiki olaraq tətbiqi beləliklə, elmi tədqiqat institutları ilə sahibkarlıq subyektini vəhdət halda birləşdirməyi nəzərdə tutur. Bu sahədə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə təşkil edir:

- Elmi texniki tərəqqi nailiyyətlərindən müəssisədə daha çevik surətdə istifadə;
- Kadr ehtiyatlarının artırılması və onların inkişaf etdirilməsi;
- Dövlətin informasiya resurslarının artırılması və innovasiya prosesinin sürətlənməsi.

“Patent haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” 1997-ci il qəbul edilmiş və bu qanun insanın zehni fəaliyyətinin məhsulu olan ixtira, sənaye nümunəsi, faydalı modeldən istifadə üzrə müəlliflik hüququnu özündə əks etdirir. İxtira dedikdə, istehsal prosesinin istənilən mərhələsində bu və ya digər problemin qarşısını almağa imkan verən üsul, faydalı model- istehsal olunan məhsulların və onların istehsalında iştirak edən istehsal vasitələrinin, onların müxtəlif hissələrinin texniki həlli, sənaye nümunəsi-məhsulun xarici görkəmini təyin edən bədii-konstruktiv həlli, patent işi ixtira, faydalı model, sənaye nümunəsi üçün müəlliflik hüquqlarının qorunması üzrə sənəddir [8]. Patent ixtira obyektini üzrə sahibliyi təsdiq edir və onun tətbiqi üzrə müstəsna hüququ verir. İxtira obyektlərinin müəllifliyi üzrə mühafizə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir, bu zaman fiziki və hüquqi şəxslərdən iddia sənədlərini alır və ekspertizadan keçirir, patent şərtlərinə uyğun gəldikdə, sənaye mülkiyyəti obyektləri Dövlət reyestrində qeydiyyatdan keçir, patent verir.

İxtira bu sahədə fəaliyyət göstərən mütəxəssis üçün mövcud biliklərə əsaslanmadığı halda ixtira səviyyəsinə malik olur. İxtira obyektini sənayedə hazırlana və tətbiq oluna bilirsə, bu zaman sənayedə istifadə oluna bilən adlanır. “Patent haqqında” qanunun 8-ci maddəsinə uyğun olaraq faydalı modelin patent qabiliyyətli əsaslara malik olması üçün aşağıdakı şərtləri ödəməlidir:

İstehsal vasitələri və istehlak şeyləri və onların hissələri istehsal prosesində faydalıdırsa, vaxta qənaət edir və əməyi yüngülləşdirirlərsə, psixoloji baxımdan əmək şəraitini yaxşılaşdırırsa, yeni istiqamətdə tətbiq olunursa, faydalı model hesab oluna bilər. Azərbaycan Respublikasının “Patent haqqında” qanununda ixtira, intellektual mülkiyyət, sənaye nümunəsini yalnız əqli fəaliyyət nəticəsində yaradan şəxs həmin sənaye obyektinin müəllifi hesab olunur.

II FƏSİL. İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞI ƏSASINDA MƏŞĞULLUĞUN FORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ TƏHLİLİ

2.1. Ölkəmizdə innovasiya sisteminin mövcud durumu və inkişafistiqamətləri.

İnnovasiya anlayışı XX əsrin əvvəllərində Avstriya iqtisadçısı Yozef Aloiz Şumpeter tərəfindən “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi”lə (1934) elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. O, innovasiya sahibkarlığının mahiyyətini açmış və bununlada o, innovasiyanı müəssisənin idarəetmə sisteminin və texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsi kimi qeyd etmiş və bütün bu proseslərdə sahibkarın roluna diqqət yetirmişdir. Ona görə innovasiya müəssisə fəaliyyətinə yeniliyin tətbiqi və hər bir ixtiradan və ya kəşfdən istifadədir. İEÖ-in əksəriyyətində təhsil və elmin maliyyələşdirilməsi bir daha “biliklər iqtisadiyyatının əsası innovasiyadır” fikrini əsaslandırmağa imkan verir.

İnnovasiya müəssisənin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və bunun bir yolu olaraq ETT-nin nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi nəticəsində məhsul istehsalına çəkilmiş xərcləri aşağı salaraq, rəqabətə davamlı məhsul istehsalının təşkili, əmtəələrin keyfiyyətinin artırılması prosesidir. ETT-nin nailiyyəti olaraq tullantısız texnologiyanın müəssisəyə cəlbi tullantılara qənaət etməklə həmin tullantıların yenidən isehsala cəlbi və nəticədə, məhsul həcmnin artırılması mümkündür. İnnovasiya prosesi, həmçinin, müəssisədə kütləvi istehsalın təşkilini stimullaşdırır. İnnovasiyanın tətbiqində sahibkarların rolu daha yüksəkdir. Belə ki, bunu zəruri edən ilk amil bazara daxil olan yeni rəqiblərin daha mütərəqqi məhsul istehsal etmək istəyi, sahibkarı mövcud məhsulun yeni çeşid və modellərinin hazırlanmasına, istehsalın daha da təkmilləşdirilməsinə meyl etdirməsidir. İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar aiddir:

1. Elmi-texniki layihələrin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi;
2. İşçi qüvvəsi və onları hərəkətə gətirən əmək vasitələrinin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri aparılması üçün tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;
3. Xərclərə qənaət edən texnikanın işlənilməsi və hazırlanması və tətbiqi.

Ölkəmizdə milli innovasiya sistemində lazımı səviyyənin əldə edilməsi məqsədilə Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən 2009-2020-ci illəri nəzərdə tutan “Azərbaycan Respublikasının Milli İnnovasiya Sisteminin Formalaşması və İnkişafı Proqramı”nın layihəsi işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramın başlıca hədəfi ölkədə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, resurslardan səmərəli istifadəni təmin edən, dünya bazarında rəqabətədavamlı, elmtutumlu məhsulların istehsalına şərait yaradan, dayanıqlı iqtisadi inkişafa səbəb olan, xalqın maddi durumunun yüksəldilməsini təmin edən sosial yönümlü iqtisadiyyatın qurulmasına əsaslanır.

Dövlət proqramının reallaşdırılması üzrə tədbirlərə sahə və regionların əsas göstəriciləri və hər il dəyişdirilən, formalaşan və dövlət tərəfindən təsdiqlənən innovasiya inkişafı layihələri daxildir [9, s.387].

Həmin proqramın işlənib hazırlanmasının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkədə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması;
- İnnovasiya fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan iqtisadi hüquqi və sosial-mədəni mühitin formalaşması;
- Yeni və müasir texnologiyalar əsasında istehsal fəaliyyətinin və iqtisadiyyatın sosial sferasının maddi-texniki bazasının yenilənməsi;
- İqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında yüksək keyfiyyətli innovativ yeniliklərin tətbiq olunması;
- İxrac və idxal əməliyyatlarının həyata keçirilməsində yüksək keyfiyyətli məhsulların və avadanlıqların payının artması;
- Tədqiqatçıların, yaradıcı şəxslərin, ixtiraçıların yaradıcılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin bərqərar olunması.

Proqramda MİS-nin əsasını təşkil edən üsürlərin və təşkilati-struktur elementlərinin formalaşması planı öz əksini tapmışdır. Bununla da, innovasiya prosesində iştirak edən subyektlər-elm, təhsil, istehsal, bazar–arasındakı münasibətlərin gücləndirilməsi; elmtutumlu məhsullar bazarının formalaşması; patentlərin, elmi işlərin, ixtiraların, intellektual mülkiyyətin kommersiyalaşdırılması

mexanizmlərinin formalaşdırılması; innovasiya fəaliyyətinə investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi; kadr potensialının innovasiya sahələrində və inkişaf regionlarında yerləşdirilməsi proqramda əks olunmuşdur. Proqramda, həmçinin, yaradıcı əmək fəaliyyətinin elmi tədqiqatların həyata keçirilməsində iştirakını nəzərə alaraq innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilən tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Bu tədbirlər innovativ yeniliklərin əldə olunmasında və texnoloji inkişaf sahələrində nailiyyətlərin əldə olunmasında iştirak edən bütün işçilərə əmək haqqının ödənilməsi və eləcə də, həmin şəxslərin mükafatlandırılması istiqamətində müəyyən dəyişikliklər edilməsinə əsaslanır. Eyni zamanda innovasiya fəallığının yüksəldilməsində başlıca rol oynayan büdcə-vergi, pul-kredit, gömrük, qiymət siyasətinin aparılmasını təmin edən tədbirləri özündə təşkil etmişdir. Belə ki, bəzi innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi baxımından innovasiyaya əsaslanan müəssisələrin aldıkları kreditlərin qaytarılmasına dövlət tərəfindən zəmanət verilməsi və kredit üzrə faizlərin qaytarılması üçün dövlət tərəfindən verilən imtiyazdan istifadə olunması planlaşdırılır. Tədqiqatların aparılması üçün ölkəyə idxal olunan maşın və avadanlıqlar üçün ödənilməsi nəzərdə tutulan gömrük rüsumu və ƏDV-dən azad edilmə nəzərdə tutulmuşdur. Ölkənin innovasiya sisteminin inkişafının prioritet istiqamətləri əqli və sənaye mülkiyyəti bazarının inkişaf mexanizminin yaradılmasıdır [10, s.140].

Bu istiqamətdə dövlət siyasətinin başlıca tədbirlərindən biri yüksək ixtisaslı elmi kadr potensialının inkişafının dəstəklənməsindən ibarətdir ki, bura aşağıdakıları aid etmək olar:

İntellektual şəxslərin və mütəxəssislərin hüquqi mənafelərinin müdafiə edilməsi; elmi işçilərin əmək haqqının artırılması; kadrların tərkibində cavanlara üstünlük verilməsi; bu sahədə istedadlı olan şəxslərin texnika və texnologiyadan istifadəyə yönləndirilməsi; innovasiya sahəsində bacarığı olan gənclərin ölkəni tərk etməsinin qarşısının alınması; ölkədən emiqrasiya etmiş elmi kadrların və mütəxəssislərin ölkəyə geri qayıtmasının stimullaşdırılması və s. tədbirləri təşkil edir. İnnovasiya proqramında intellektual mülkiyyətin müdafiəsi və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün bu istiqamətdə infrastruktur sahələrin yaradılması

nəzərdə tutulmuşdur. İntellektual mülkiyyət obyektlərinin qorunub saxlanması əqli fəaliyyətin nəticələrinin ölkədən qanuna zidd əməllərlə çıxarılmasının qarşısının alınması, həmçinin, zehni əməyin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması zamanı müəlliflik hüquqlarının təmin olunması mexanizmlərinin formalaşmasını nəzərdə tutur.

Ölkədə innovasiya sahəsində həyata keçirilən fəaliyyətin inkişafının struktur bazası sahə ETİ, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına aid olan institutlar, təhsil və tədqiqat müəssisələrindən ibarətdir. Bu təşkilatlar vasitəsilə elmi-texniki nailiyyətlərin intellektual məhsula çevrilməsi və istehsal prosesinə tətbiqi nəticəsində iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq olar. Buna səbəb həmin tədqiqat müəssisələri ölkənin əsas sənaye sahələri ilə əlaqədə fəaliyyət göstərərək yüksək ixtisaslı kadrlara malik olurlar. İnnovasiya proqramının yerinə yetirilməsi üzrə nəzərdə tutulan maliyyə mənbələri bunlardır:

- İnnovasiya fondları;
- Dövlət büdcəsindən innovasiya layihələrinə və proqramına vəsaitlərin ayrılması;
- Müəssisələrin öz vəsaitləri;
- Bank tərəfindən kreditlərin verilməsi;
- Səhmlərin alınması yolu ilə;
- Xarici investisiyanın cəlbi və s.

Ümumilikdə, milli innovasiya sisteminin formalaşmasının 2 aspektini-Avropa-Amerikan və yapon modelini fərqləndirmək olar. Amerika-Avropa MİS modelinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır: 1) ETTKİ-yə daha çox maliyyə vəsaiti ayırır; 2) həmin maliyyə vəsaitlərinin çox hissəsi dövlət tərəfindən ayrılır; 3) dövlət həmçinin,intellektual mülkiyyət obyektlərinin müdafiəsini təmin edir; 4)sənaye ilə təhsil müəssisələri arasında sıx əməkdaşlığın qurulması .

Yapon modeli isə elmi ideyaların və texnikanın xaricdən əldə olunaraq istehsala yönəlməsini nəzərdə tutur. Lakin, MİS-nin fərqli olmasına baxmayaraq onlar üçün ümumi cəhət dayanıqlı iqtisadi inkişafın əldə olunması, ölkənin rəqabətə davamlılığının əldə olunması və insanların rifah halının yaxşılaşmasıdır. Milli

innovasiya sistemi ölkə daxilində mövcud olan çoxsaylı amillərin təsiri altında təşkil olunmuşdur. Bu amillərə: ölkənin ölçüləri, coğrafi mövqeyi, təbii ehtiyatları, sahibkarlıq formalarının xarakteristikası.

Dövlət tərəfindən MİS-in tənzimlənməsi aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir:

- 1) İnnovasiya inkişafı strategiyasının işlənib hazırlanması;
- 2) Elmi-texnoloji sahədə proqnozların verilməsi və əsas prioritetlərinin müəyyən olunması;
- 3) Dövlət tərəfindən elmi-texniki sahədə siyasətin, innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, bundan başqa kadr ehtiyatının formalaşması;
- 4) MİS-də iştirak edən subyektlərin qarşılıqlı əlaqələrinin və innovasiyaya əsaslanan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi;
- 5) İnnovasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
- 6) İnnovativ yeniliklərə dövlət dəstəyini artırmaqla və bu sahənin stimullaşdırılması;
- 7) Elmi araşdırma işlərinin və innovasiya tədqiqatlarının dəstəklənməsi.

İnkişaf etmiş ölkələrdə son zamanlarda bir sıra proseslərin elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrinə əsaslanması nəticəsində həmin proseslər daha da fəallaşmışdır. Buna misal olaraq, innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə şərait yaradan innovasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsini, informasiya cəmiyyətinə keçid insanların elmi fəaliyyətinin kommersiyalaşdırılmasını, əqli fəaliyyətin nəticəsini, intellektual məhsulu göstərmək olar. MİS-i formalaşdıran bir sıra amillər mövcuddurki, yalnız həmin amillərin təsiri altında MİS formalaşır. Bu amillərə ilk növbədə, yetərli miqdarda intellektual və texnoloji potensialın mövcudluğu; innovasiya prosesinin iştirakçılarının sayının daim artması; təsərrüfat subyektlərinin innovasiyaya tələbinin formalaşması; innovasiya proseslərinin maliyyələşdirilməsinə şərait yaradan ölkə iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi və bu kimi digər amillər MİS-i yaradan amillərdir.

İqtisadi inkişafa sahib olan bir sıra ölkələrdə milli innovasiya sisteminin fəaliyyəti gedişində əldə olunan elmi nailiyyətlərin, əqli əməyin nəticələrinin istehsalata cəlb olunmasında bir sıra təşkilatlar vacib rol oynayır. Bunlara isə

intellektual mülkiyyət bazarının və innovasiya infrastrukturunun yaranması ilə nail olmaq olar. Sonuncuya nümunə olaraq, biznes-innovasiya, telekommunikasiya, texnoparklar, biznes-inkubatorları, konsaltinq firmaları, innovasiya-texnoloji mərkəzləri göstərmək olar. Əvvəllər dar anlamda anlaşılan milli innovasiya sistemi yalnız elm və texnologiyayı nəzərdə tuturdu və firmalar daha çox öz işlərində bu amillərə üstünlük verirdilər.

2014-cü il 19 sentyabr Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Şurasının qərarı ilə universitetin nəznində 3 struktur bölmədən ibarət Elmi və İnnovasiyalar Mərkəzi yaranmışdır. Həmin bölmələrə İqtisadi araşdırmalar elmi tədqiqat institutu, Elm şöbəsi, Doktorantura şöbəsi aiddir. Mərkəzin İAETİ bölməsinin əsas vəzifəsi ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üzrə təhlillərin aparılması, Elm şöbəsinin işi isə universitetin müəllim, kadr heyətinin elmi işlərinin aparılması və koordinasiyası, Doktorantura bölməsi üzrə ixtisaslaşdırılmış kadrların yetişdirilməsindən ibarətdir.

Respublikamızda gənc nəslin məşğulluq problemlərinin həll edilməsi istiqamətində, yəni onların sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunması üçün 2013-cü ildə İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən "Azərbaycan gənclərinin sahibkarlıq fəaliyyətində iştirakının dəstəklənməsi" layihəsi işlənmiş və icra olunmağa başlanmışdır. Bununla da, sahibkarlığın düzgün yerinə yetirilməsi üçün tövsiyyə xarakterli qurumların yaranmasına ehtiyac duyuldu. Bütün bunların nəticəsi olaraq, innovativ sahələrin inkişafına və əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasına, məşğulluğun təmin olunmasına ehtiyac duyuldu. Respublikamızda Biznes inkubatorlarının yaradılması təşəbbüsü ilk dəfə 2014-cü ild 10 sentyabr tarixində Xaçmaz rayonunun Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzində gənclərin məşğulluğun təmin edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması və s. məqsədlər üçün biznes inkubatorlarının əsası qoyulmuşdur. Həmin inkubatorların yaranmasında əsas məqsəd gənclərin kənd təsərrüfatı, turizm, xidmət sferalarında sahibkar kimi formalaşmasına yardım etmək və onları müasir tələblərə cavab verən avadlıqlarla təchiz edilən ofislərlə, laboratoriyalarla təmin etməkdir.

Ölkədə yeni sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayan müəssisələri dəstəkləmək üçün Azərbaycanla tərəfdaşlıq müqaviləsi bağlayan BP şirkəti və onun həmkarları üç layihənin yerinə yetirilməsinə yardım göstərmişdir. 2002-ci ildə fəaliyyətə başlayan, lakin 2010-cu ildə elektron formada Biznes-Mərkəzlə əvəzlənən Biznes-Mərkəz ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrə BP-nin hansı tələblərə cavab verən şirkətlərə investisiya qoyuluşu etməyə hazır olduğunu anlamağa yardım edir. “2002-2005-ci illəri nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsasını xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, bu sahəyə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq məqsədilə innovativ yeniliklərin tətbiqinin maliyyələşdirilməsi, Vençur fondlardan səmərəli istifadə edilməsi, biznes inkubatorların əsasının qoyulması istiqamətində addımlar atılmışdır. Bununla da, İsrailin Wazana Group Ltd şirkəti tərəfindən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə müraciət daxil olmuş və müraciətin məqsədini ölkəmizdə biznes inkubatorların əsasının qoyulmasında maraqları olduğu təşkil edir.

İnnovasiya sisteminin özəyini innovasiya sahələrinə xüsusilə də, kiçik və orta müəssisə fəaliyyətinin inkişafına xidmət göstərən innovasiya infrastrukturunu təşkil edir. Bunlara misal olaraq, biznes inkubatorları, texnoparkların, biznes məktəblər, kiçik və orta sahibkarlığa dəstək agentliklərin, elmi-istehsalat mərkəzləri, sosial İşgüzar mərkəzlərin adlarını çəkmək olar. Biznes inkubatorları gələcək üçün perspektivli ideyasını həyata keçirmək istəyində olan kiçik və orta sahibkarlara maliyyələşmə mənbəyində, fəaliyyətin idarə edilməsi mexanizminə dair məsləhətlərin verilməsində, xüsusi avadanlıq və ofislərlə təchiz olunmasında köməklik göstərən qurum hesab olunur. Bundan başqa, biznes-inkubasiya müddəti yəni, ideyanın ərsəyə gəlməsindən onun reallaşdırılaraq mənfəət gətirməsinədək olan dövr innovasiya müəssisələrinin əsas dövrü hesab olunur.

Kiçik və orta sahibkarlara kömək Agentliyi əsasən, məsləhət xarakterli firma olub, kiçik sahibkarlara hüquqi şəxs qismində qeydiyyatdan keçməyə köməklik göstərir. Eyni zamanda maarifləndirici qurum kimi maliyyələşmə sahəsində müəssisələrə konsaltinq xidmətlərini də göstərir. İlk dəfə bu agentliklərdən İngiltərədə yararlanmışlar. 1993-cü ildə Rusiya ilə İngiltərə arasında razılığa əsasən

“Nau-hau” fondu Rusiyada səhmdar cəmiyyəti formasında belə agentliyin əsasını qoymuşdur.

Sosial işgüzar mərkəzlər əsasən, işsiz əhalinin işlə təmin olunaraq bu sahədə dövlətin rolunun artırılmasını və əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu mərkəzlər xüsusilədə, kiçik sahibkarlığın yaradılmasını dəstəkləməklə, biznes sferasını inkişaf etdirməklə yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaratmış olur.

Texnoparklar, əsasən, universitetlərin nəznində yaradılan bir struktur olmaqla, elmi tədqiqat nəticələrin, innovativ ideyaların istehsal texnologiyasına çevrilərək onun yeni yaradılmış rəqabətqabiliyyətli şirkətlər tərəfindən tətbiqinə istiqamətlənməklə yanaşı, kadr potensialının inkişafına təkan verən bir iqtisadi qurumdur. Sadaladığımız strukturlar arasında ölkəmizdə biznes inkubatorlar və texnologiyalar parkı daha geniş fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə İnnovasiya mərkəzlərinin 3 modelini fərqləndirmək olar:

1) Milli texnoparklar;

2) Regional innovasiya mərkəzləri- bu mərkəzlərin yaradılmasında məqsəd regionlarda yüksək texnologiyalı və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı, innovativ yeniliklərin müəssisələrə tətbiqindən ibarətdir. Respublikamızda ilk belə qurum mərkəzi Salyan şəhərində yerləşən, Biləsuvar, Saatlı, Hacıqabul, Neftçala rayonlarını və Şirvan şəhərini əhatə edən “Regional İnkişaf” İctimai Birliyi tərəfindən yaradılan Aran-1 regional mərkəzidir. Daha sonra qurumun Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Quba mərkəzlərinin də əsasları qoyulmuşdur.

3) Yüksək texnologiyalara malik ərazilər YTP-nin səmərəli idarə edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərkibində 2012-ci il 5 noyabr tarixli fərmana əsasən Yüksək Texnologiyalar Parkı MMC-nin əsası qoyulmuşdur. Yüksək texnologiyalar parkı- innovasiyaya və biliklərə söykənən iqtisadiyyatın yaradılmasına və inkişafına, rəqabət qabiliyyətli məhsulun istehsalı və dünya bazarına inteqrasiyasına, informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsinə, kadr potensialının yenidən hazırlığına, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına yönəlməsinə və s. istiqamətlənir.

Ölkəmizdə mövcud sənaye və texnologiyalar parkına Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı məişət tullantılarının yenidən emalı müəssisəsi, Yüksək Texnologiyalar Parkını aid etmək olar. Əgər sənaye parkları müəyyən idarəetmə mexanizminə və infrastrukturuna sahib olan, təkmil texnologiyalardan istifadə etməklə rəqabətə davamlı məhsul istehsalını və sahibkarlıq fəaliyyətinin icrasına imkan yaradırsa, YTP isə müasir və təkmil texnologiyaların yaradılması üçün idarəetmə mexanizminə, infrastruktur sahələrinə, maddi-texniki təchizata malik olan, həmçinin, informasiya və telekommunikasiya sahələrinin inkişafına şərait yaradan ərazidir. 2012-ci il 5 noyabr tarixli fərmana əsasən, yaradılan Balaxanı Sənaye Parkı daha çox tullantıların yenidən emalına diqqət göstərən investorlar və sahibkarlar üçün səmərəli mühit hesab olunur. Həmçinin, park əsas nəqliyyat qovşağına yaxın yerləşməklə xammal və materialın, istehsal olunan məhsulun çətinlik çəkmədən bazara çıxarılmasına şərait yaratmış olur.

Ölkəmizdə innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi yollarından biri kadr ehtiyatlarının inkişaf etdirilməsidir. Hal-hazırda ölkədə cəmi 143 elmi-tədqiqat müəssisəsi mövcuddur ki, onlardan 92-si elmi-tədqiqat təşkilatı, 36-sı ali təhsil müəssisəsi və 5 konstruktor müəssisələri hesab olunur. Son illərdə tədqiqat xarakterli müəssisələrin sayında azalma nəzərə çarpsada, lakin bu sahəyə yönəldilən vəsaitlərdə artım müşahidə olunmuşdur. 2000 və 2011-ci illəri fərqləndirsək, elmi-tədqiqat sahəsinə sərf olunan vəsaitlər 10 dəfəyə qədər artaraq 106 mln olmuşdur. 2000-ci ildə bu sahəyə yönələn ümumi xərclər 15,9 mln təşkil etmişdir ki, bununda 15,8 mln-ı daxili xərclər hesabına xüsusilə də, dövlət büdcəsi hesabına ayrılmışdır. Bu istiqamətdə sərf olunan daxili xərclərin 89,7%-i dövlət büdcəsi, daha sonra üstünlüyü müəssisənin şəxsi vəsaiti hesabına xərclər (6,3mln) təşkil edir.

Elmi tədqiqatların əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, bu sahədə əhalinin sayının artmasına baxmayaraq elmi tədqiqat xarakterli işlərlə məşğul olan şəxslərin sayı getdikcə azalır, lakin, bu sahəyə ayrılan xərclər isə daim artmaqdadır. Bununla da, tədqiqat işlərinin maliyyələşmə mənbələri tədqiqatçıların sayını üstələmiş olur, yüksək ixtisaslı elmi kadr potensialının çəkisi azalır. Azərbaycanda elmi tədqiqatlarla məşğul olan işçilərin sayı 1997-2007-ci illərdə 1,2 dəfə azalmış, onlardan pedaqoji

fəaliyyətlə məşğul olanların payı isə bir o qədər artmışdır [11, s.285]. Beləliklə, son illər elmi dərəcəyə diqqət tədqiqat işlərinə nisbətən daha yüksək olmuşdur. 2000-2005 ci illəri əhatə edən dövrdə dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclərə dair cədvəl aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir:

Cədvəl 2.1.

Dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclər

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Dövlət büdcəsindən elmə ayrılan xərclər, mln man	9,3	9,4	1,4	16,6	20,0	28,8
Ümumi daxili məhsula nisbətən, faizlə	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	1,2	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4

**Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi*

Cədvələ əsasən, tədqiqat işlərinin maliyyələşməsinin əvvəlki illərə nisbətən getdikcə artdığını müəyyən etmək olar.

Həmçinin, bu sahədə mövcud qanunvericilik bazası innovasiya sisteminin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş olur. Elm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci və 10-cu bəndləri əsasında qəbul olunmuşdur. Bu qanunun qəbul olunmasında əsas məqsəd ölkədə elmi fəaliyyət sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərini özündə təşkil edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında yaradıcı fəaliyyətin təşkil olunması, idarə olunması və səmərəliliyinin təmin olunması ilə bağlı həyata keçirilən siyasət dövlətin bu sahədə önəmli prioritetlərini nəzərdə tutur. Bundan başqa, Elm haqqında qanun elmi-innovasiya fəaliyyətinin əsas məqsədlərini, elmi fəaliyyət subyektlərinin hüquq və vəzifələrini, elmin maliyyələşdirilməsi mexanizmlərini, elmi nailiyyətlərin stimullaşdırılması və onlardan istifadənin təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edir [12].

2.2.İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına mane olan amillər və onların kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikası

Bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında xüsusi sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi mikroiqtisadiyyatın özəyini təşkil edir. Xüsusilədə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında böyük rol oynayır. Bazar münasibətləri sistemində hər bir sahibkar şəxsi mülkiyyətindən, icarəyə götürdüyü sahədən istifadə edilməsində, nəyi, necə istehsal etmək və istehsalla bağlı digər qərarların qəbul edilməsində azadlığa malikdir. Kiçik və orta sahibkarlığın genişlənməsi iqtisadi inkişaf baxımından bir çox üstünlüklərə malikdir. İlk növbədə, məhsulların çeşidliyi və rəqabət qabiliyyətliliyi artır, istehlakçıların dəyişən tələbatlarını daha çevik şəkildə ödəyir. Həmçinin, az vəsait sərf edərək özünü bütün istehsal vasitələri ilə təmin etməklə geniş çeşidli məhsul istehsal edir və bununla da, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini daha asanlıqla müəssisəyə cəlb edə bilər.

Kiçik müəssisələrin iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ərazilərdə yerləşməsi daha qənaətbəxşəndir. Çünki, istehsal zamanı əldə olunan tullantıların yenidən emala göndərilməsinə şərait yaratmış olur. Ümumiyyətlə, yeni ideyaların, ixtiraların və yeni istehsal üsullarının yaradılması və tətbiqi kiçik sahibkarlıqdan başlayır. Həmçinin, iri sahibkarlığa nisbətən daha qısa müddət ərzində özünü innovativ yeniliklərlə təmin edə bilər.

İnnovasiya prosesinin tətbiqi böyük maliyyə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir, bununla da investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində addımlar atılır. Xüsusilə, dövlət tərəfindən qeyri-neft sektoru sahəsində innovasiyanın tətbiqi üçün “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Regionlarda daha təkmil avadanlıqlar cəlb etməklə regionlararası fərqlər aradan qaldırılır. Lakin, regionlarda innoasiyanın çatışmazlığı, müəssisələrin təkmil avadanlıqlarla zəif təmini yəni, innovasiyanın zəif inkişafı əhalinin regionlararası yerdəyişməsinə səbəb olur.

İnvestisiyaların insan kapitalına yönəldilməsi ilə gələcəkdə elmi kadrların formalaşmasının nəticəsi olaraq həmin kadrlara məxsus ixtiraların meydana gəlməsinə nail olunacaqdır. Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin

inkişafı istiqamətin dövlət proqramı layihəsi işlənib hazırlanmış, burada əsas məqsəd elmi kadr potensialının və elmi qurumların formalaşmasını təmin etmək, aparılan tədqiqatların müasir standartlar səviyyəsinə uyğunlaşdırmaqdır. Elmi kadr potensialını formalaşdırmaqla yeni ideyaların toplanması və yığılması, daha düzgün tədqiqatların aparılması, hər bir məhsula dair məlumatların müəssisəyə axınının təmin edilməsi elmtutumlu məhsulların istehsalını təmin edir.

İnnovasiya fəaliyyətinə mane olan amillərdən biri də dövlətin tənzimləmə vasitəsi olan vergi mexanizminin güzəştlərindən müəssisələrin lazımınca istifadə etməməsidir. Dövlət tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi, həmçinin, vergi tənzimlənməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu sahədə güzəştli vergi müəssisənin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına və rəqabət qabiliyyəti məhsulların hazırlanmasına səbəb olur. Azərbaycan Respublikasının vergi məcəlləsinin 165-cu maddəsinə (verginin sıfır (0) dərəcə ilə tutulması) uyğun olaraq, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarına əsasən yaradılan sənaye parkında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi fəaliyyətlə məşğul olan sənaye parkının rezidentinə podratçı tərəfindən, podratçıya isə onunla birbaşa müqavilə bağlamış subpodratçı tərəfindən həmin fəaliyyətin məqsədləri üçün malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi - 2016-cı il mayın 1-dən 5 il müddətinə vergi 0 dərəcə ilə tutulur [13]. Həmçinin, Vergi məcəlləsinə uyğun olaraq, ölkədə mövcud sənaye parkları ilə yüksək texnologiyalar parkında fəaliyyət göstərən subyektlər bir sıra vergilərdən gəlir, mənfəət, əmlak və torpaq vergisindən, ƏDV-dan azad edilmişdir.

Bəzi ölkələrdə ölkə daxilində xüsusi iqtisadi zona yaradılması ilə gömrük rüsumlarına və vergilərə güzəştlər edilməklə bu sahə stimullaşdırılır. İnnovasiyanın tətbiqi müəssisəyə böyük riskə və böyük maliyyə vəsaitləri hesabına başa gəlir. Bu baxımdan innovasiyaların tətbiqi iri müəssisələr tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. İnnovasiyanın tətbiqi zamanı müəssisənin ərsəyə gətirdiyi yeni məhsullar və yaxud mövcud məhsulun yeni modelinin (əvvəlkinə nisbətən, daha təkmil) istehsalı insanlar tərəfindən müsbət qarşılanmaya bilər və həmin müəssisəyə inamın itməsinə səbəb ola bilər. Növbəti mərhələdə istehlakçıların həmin məhsula

qarşı laqeydliyi özünü göstərir. Bu baxımdan müəssisə informasiyaya malik olmalı və istehlakçıların tələbatlarını öyrənməli və istehsalı bu istiqamətdə təşkil etməlidir. Bu zaman müəssisə bir növ marketinq xidməti rolunu oynamış olur. Müəssisə daxilində yeni texnika və avadanlığın tətbiqi işçidən həmin texnikadan istifadə istiqamətində fəaliyyət göstərməyi tələb edir, əks halda, yenidən peşə, bilik və bacarıqlarını həmin istiqamətdə inkişaf etdirməyə ehtiyac duyulur. Bunun üçün özünü təkmilləşdirmə və ixtisasartırma seminarlarına qatılmalı, nəticə qənaətbəxşədən olmadıqda hətta işini itirmə təhlükəsi yarana bilər.

Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, innovasiya prosesində prioritet məsələ dövrün tələbinə uyğun olmaqdı və mürəkkəb avadanlıqlarla işləmə bacarığını yüksəltməkdir. İnnovasiya proseslərinin həyata keçirilməsi ilk növbədə tədqiqat, təcrübə, yeni məhsul nümunələrinin hazırlanması və işçilərin söylərinin birləşdirilməsi, maddi texniki bazanın təkmilləşdirilməsi çoxlu miqdarda maliyyə vəsaiti tələb edir. Nəticə etibarlı ilə, bu proseslərin iri firmalar tərəfindən həyata keçirilməsi daha məqsədə uyğundur.

İnnovasiya ideyaların yaradılmasından başlamış, həmin ideyaların müəssisəyə satışından, daha sonra istehsal, mübadilə və istehlak prosesində özünü göstərir. İnnovasiya ölkənin dünya ölkələrinə inteqrasiya etməsinə, bununla da, daha rəqabət qabiliyyətli məhsulla dünya bazarında çıxış eməyə imkan verir. Nəticədə, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin yaranması və inkişaf etdirilməsinə gətirib çıxarır.

İnnovasiya prosesi aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

- 1) Müəssisəyə daxil olan ideyaların sistemləşdirilməsi; 2) Həmin ideyaların seçilməsi və həmin məhsul ideyasının işlənilib hazırlanması; 3) Məhsulun səmərəliliyinin təhlili; 4) Yeni məhsul yaradılması; 5) Bazara məhsulun sınaq nümunələrinin çıxarılması; 6) Yeni məhsulün istehsalatda (kütləvi və seriyalı) tətbiqi haqqında qərar qəbul edilməsi.

İnnovasiya sahibkarlığı müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər. Hər bir halda ən səmərəli yolun seçilməsi texnologiyanın xarakterindən, firmanın potensial imkanlarından, idarəetmə sisteminin səriştəli olmasından və s. aslıdır. İnnovasiyanın tətbiqi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə səbəb olur.

İnnovasiya sahibkarlığı dedikdə, hüquqi şəxs olmadan, elmi-texniki sahədə iştirak edən fiziki şəxslər nəzərdə tutulur. Məsələn, müəyyən ideyalar işləyib hazırlayan və onu həyata keçirən ixtira sahibləri, texnoloqlar və konstruktorlar aiddir. İnnovasiya sahibkarlığı əsasən, yeni növ məhsulun yaradılması, onun reallaşdırılması, həmin məhsula müəyyən qiymətin tətbiq olunmasını özündə təşkil edir. İnnovasiya sahibkarlığı ilə məşğul olmaq ilk növbədə, əmək qabiliyyətli əhalinin təhsil səviyyəsindən, yəni yalnız ideyalar təklif etməklə deyil, həmçinin, həmin ideyaları reallaşdırmağı bacaran elmi kadrların hazırlığından asılıdır.

Bəzi ölkələr yüksək hazırlıqlı kadrları öz ölkələrinə cəlb edərək onların hazırlıq səviyyəsini artırmaqla daha az məsrəflə daha yüksək nəticələr əldə edərək ölkədə innovasiyanın inkişafına səbəb olur. Kiçik və orta sahibkarlıq innovasiyanın əsasını təşkil edir. Buna bir sıra amillər təsir edir:

- Kiçik və orta müəssisələrdə bütün işçilər yalnız bir layihə ətrafında cəmləşir, bununlada, aparılan tədqiqatlar daha intensiv xarakter daşıyır;

- Kiçik və orta müəssisələrdə idarəetmə baxımından daha səmərəlidir, beləki, idarəetmə ilə bağlı xərclər iri müəssisələrlə müqayisədə aşağıdır və müəssisə fəaliyyətinin nəticələrinə müsbət təsir edir.

- Kiçik və orta müəssisələr istehlakçı tələbatını daha tez müəyyənləşdirir və bu tələbata daha çevik cavab verir.

İnnovasiya fəaliyyəti innovasiya layihəsi əsasında həyata keçirilir. İnnovasiya layihəsi dedikdə, qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin əldə olunmasına istiqamətlənmiş əməliyyatların resursları, müddətləri və icraçıları üzrə bir-biri ilə əlaqəli proseslərin mürəkkəb sistemi başa düşülür. İnnovasiya layihəsinə yeni növ məhsulların istehsalı, həmin məhsul istehsalı üçün nəzərdə tutulan resursların istifadəsi, onların müvafiq mənbələrdən əldə olunması, məhsulların bazara çıxarılması üzrə tədbirlərin planauyğun həyata keçirilməsidir.

İnnovasiya göstəricilərinə əsasən, 1994-cü ildə SSRİ-də fəaliyyət göstərən müəssisələrdən ixrac olunan elm tutumlu məhsullar ölkənin ümumi ixrac məhsullarının 15%-ini təşkil edirdisə, 2015-ci ildə bu göstərici bütün ixrac məhsulların 0,7%-ni təşkil etmiş oldu.

İnnovasiya layihəsinin həyat tsikli - layihənin bütün icraçıları tərəfindən müəyyən ardıcillıq üzrə yerinə yetirilən iş və tədbirlərin tam kompleksidir. Beləliklə, layihənin həyat tsikli ideyanın meydana gəlməsindən başlamış, bilavasitə məhsulun istehsalı və onun reallaşdırılmasına qədər olan mərhələləri əhatə edir. Buraya, həmçinin, satışdan sonrakı xidmət də daxildir. İnnovasiya layihələrinin işlənilib hazırlanmasına adətən, kiçik müəssisələr daha maraq göstərir. Odur ki, həmin müəssisələrə maliyyə dəstəyinin olması vacib faktor hesab olunur. Buna görə də, sahibkar innovasiya layihəsini işləyib hazırlayarkən ilk növbədə, ekspertiza tərəfindən qiymətləndirilməlidir və müvafiq suallara cavab verməlidir. Məsələn, yeni məhsulun yaradılmasına ehtiyac varmı; daha əvvəl buna oxşar ideyalar olubmu; nəzərdə tutulmuş ideyanın reallaşdırılmasını hansı risklər gözləyir və.s.

İnnovasiya fəaliyyəti vençur fondları tərəfindən maliyyələşdirilir ki, bu fondlar elmi-tədqiqat nəticələrini tətbiq edən firmaların fəaliyyətini sərmayələşdirən fondlardır. Bu zaman müəssisənin təkmil maşın və avadanlığın əldə olunması və marketing araşdırmalarına dair məsrəfləri, təcrübi-konstruktor və elmi-tədqiqatlar üçün nəzərdə tutulmuş xərcləri təmin etmək imkanı olmur. Lakin, vençur proqramları reallaşdıran müəssisələr üçün sadaladığımız amillər məsrəflərin əsas hissəsini təşkil edir.

Eyni zamanda vençur maliyyələşdirmənin likvidlik problemi də bu baxımdan əhəmiyyətli rol oynayır, çünki fond bazarında əsasən iri firmaların qiymətli kağızlarına daha çox diqqət ayrılır. Yeni fəaliyyətə başlayan yeni, kiçik firmların satılması daha uzun müddəti əhatə edən mürəkkəb bir prosedurdur.

Vençur sərmayələrin likvidliyi məsələsi ölkəmizdə həll olunan problem olaraq aşağıdakı cəhətləri özündə təşkil edir:

- Vençur layihələrini həyata keçirən firmaların fəaliyyətinə investisiya qoyuluşunu həyata keçirən səhm bazarının inkişafda olmaması;
- Vençur layihələrini reallaşdıran firmaların alınmasında kifayət qədər təcrübənin olmaması;
- Xarici investorların ölkəmizdə yeni fəaliyyətə başlayan firmalara inamının bir qədər zəif olması .

Vençur biznesinin inkişafında dövlət müdafiəsini nəzərdə tutan normativ-hüquqi bazanın olmaması neqativ hal kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanda yüksək texniki avadanlıqlarla, maşınlarla təchiz olunaraq ölkənin ixrac qabiliyyətli ölkəyə çevrilməsində 1991-ci ildən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən "Azersun Holding" MMC qida istehsalı, pərakəndə satış və kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərərək ölkənin qabaqcıl şirkəti hesab olunur. "Azersun Holding" tərkibində bir çox müəssisələri birləşdirərək ölkənin istehsal potensialının inkişafına şərait yaratmış olur. Bu holdinq özündə kənd təsərrüfatı, konservləşdirilmiş məhsullar, süd məhsulları, şəkər, duz, çay, bitki yağları, kərə yağları, istixana, zeytun yağı, kağız məhsulları qruplarını təşkil edərək ölkənin müxtəlif regionlarında və dünyanın bəzi yerlərində özünün emal zavodları ilə çıxış edir. Belə ki, şirkət tərəfindən 10 min hektardan çox ərazidə əkinlər həyata keçirilmişdir, xüsusilədə, Biləsuvar rayonunda 3400 ha əkinə yararsız sahədə müasir irriqasiya sistemləri, rekultivasiya tədbirləri həyata keçirilmiş, drenaj kanalları tətbiq olunmuş və bununla da, əkinə yararlı hala gətirilmişdir. Həmçinin, emal zavodlarının meyvə və tərəvəz kompleksinə yaxın yerləşməsi onun istehsal xərclərinin azalmasına, keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur ki, nəticədə, istehsal gücünün artmasına gətirib çıxarır.

Aşağıdakı Dövlət Statistika Komitəsinin 2011-2015-ci illəri əhatə edən statistik göstəriciləri əsasında tərtib olunmuş cədvəldə innovasiya sahibkarlığına mane olan amilləri həlledici məsələ hesab edən müəssisələrin sayı qeyd olunmuşdur.

Cədvəldən görüldüyü kimi, innovasiyalara mane olan həlledici amillər iqtisadi, istehsal amilləri hesab olunur. Bu amillər arasında müəssisənin öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması müəssisənin innovasiya fəaliyyətinə təsir edərək göstərilən illər arasında 2014-cü ildə daha çox müəssisələri narahat edən səbəb olmuşdur.

Dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin zəif olaraq göstərilməsi müvafiq illərə uyğun olaraq azalmağa doğru getmişdir. Bu kateqoriyalar arasında müəssisələr və elmi təşkilat, elmi tədqiqat institutları arasında əlaqələr üçün imkanların olmaması son illərə doğru heç bir müəssisədə innovasiyaya mane olan səbəb kimi göstərilməmişdir.

Cədvəl 2.2.

**İnnovasiyalara mane olan amilləri əsas və ya həlledici hesab edən
müəssisələrin sayı**

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadi amillər					
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	30	22	25	35	16
dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	17	9	13	12	5
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	3	3	4	4	2
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	13	13	8	10	9
yüksək iqtisadi risk	5	9	7	8	7
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	9	7	5	4	4
İstehsal amilləri					
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	7	5	8	15	7
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	7	2	3	2	3
Yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	4	3	5	10	7
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	5	5	3	3	3
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	4	3	2	4	3
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	2	3	-	-	-

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Bundan başqa, innovasiya fəaliyyətinə mane olan bu amillər bəzi müəssisələr üçün az əhəmiyyətli hesab olunur ki, həmin amillərə uyğun olaraq müvafiq illərdə müəssisələrin sayı aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur:

Cədvəl 2.3.

İnnovasiyalara mane olan amilləri az əhəmiyyətli hesab edən müəssisələrin sayı

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadi amillər					
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	32	23	24	13	12
dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	21	20	20	11	12
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	30	16	18	14	19
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	21	14	15	11	16
yüksək iqtisadi risk	20	21	23	17	19
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	19	21	26	20	26
İstehsal amilləri					
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	39	21	23	10	19
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	30	21	19	18	31
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	25	15	17	14	15
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	20	18	20	17	18
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	19	17	19	12	11
digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	17	23	27	20	23

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən görünür ki, ən az əhəmiyyətli göstərici üzrə (müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması) müəssisələrin sayı 2011-ci ildə yüksək həddə-39 olmuşdur. Amillərə uyğun heç bir göstəricilərdə birdəfəlik azalma və ya artma tendensiyası müşahidə olunmamışdır.

Cədvəl 2.4.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş məhsulların sayı

	İllər üzrə göstərici				
	2011	2012	2013	2014	2015
Sənaye - cəmi	13 163	23 052	11 634	12 319	929.7
Mədəncixarma sənayesi	2 073	396.1	326	-	-
Emal sənayesi	11 090	22 656	11 308	12 319	929.7
ondan:					
içki istehsalı	3 500	18 200	-
toxuculuq sənayesi	-	-	8933
ağac emalı və ağacdanməmulatların istehsalı	498.1	-	-
neft məhsullarının istehsalı	103.3	-	-
kimya sənayesi	-	3049	465,5
maşın və avadanlıqlardan başqahazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	1159
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	5 681	20.4	-
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	13.5	-	-
maşın və avadanlıqların istehsalı	-	890.3	238,4
mebellərin istehsalı	-	-	-	-	-
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	1 295	496.8	511,6

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Aşağıdakı cədvəllərdə müvafiq illərə uyğun olaraq müəyyən iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə istehsal olunan yeni məhsulların və mövcud olub da təkmilləşdirilmiş məhsulların sayı göstərilmişdir.

Cədvəl 2.5.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə təkmilləşdirilmiş məhsulların sayı

	İllər üzrə göstərici				
	2011	2012	2013	2014	2015
Sənaye - cəmi	14 403	1 045	883,1	1 118,0	589.7
Mədəncixarma sənayesi	10 430	235.8	-	-	-
Emal sənayesi	3 973	809.6	883	1 118	589.7
ondan:					
içki istehsalı	-	-	-
toxuculuq sənayesi	-	-	-
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	850.5	-	-
neftməhsullarının istehsalı	3.2	-	-
kimya sənayesi	1 969	21.3	40,7
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	-
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	1 044	-	-
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	-	-	-
maşın və avadanlıqların istehsalı	105.9	686,2	798,3
mebellərin istehsalı	-	-	-
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	-	102.1	44,1

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən göründüyü kimi, mədənçıxarma sənayesinə nisbətən emal sənayesində yeni məhsulların istehsalı daha nəzərə çarpır, hətta 2014-2015-ci illərdə mədənçıxarma sənayesində yeni məhsul istehsalı müşahidə olunmur. Lakin, emal sənayesinin müxtəlif sahələri üzrə bəzi illərdə yeni məhsul istehsal olunduğu hallarda növbəti illərdə həmin sahə üzrə innovativ məhsul müşahidə olunmur. Məsələn, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı nəzərdə tutulmuş illər arasında 2011-ci ildə özünün yüksək səviyyəsinə çatmışdır. Növbəti ildə isə bir neçə dəfəyə qədər azalma müşahidə olunmuş və daha sonrakı illərdə bu sahədə yeni məhsul istehsal olunmamışdır. Bütün illərdə mebel istehsalı sənayesində innovasiya məhsulları mümkün olmamışdır. Emal sənayesində ən yüksək innovativ göstərici içki istehsalı hesabına 2012-ci ildə nail olunmuşdur.

Cədvələ əsasən, 2011-2015-ci illərdə sadaladığımız iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mövcud məhsulların təkmilləşdirilməsinə nisbətən, yeni bir məhsulun istehsalı həcmi daha yüksək səviyyədədir. Bu illərdə sənaye sahəsində təkmilləşdirilmiş məhsul istehsalı üzrə yüksək göstərici mədənçıxarma sənayesi hesabına 2011-ci ildə qeydə alınmış, növbəti illərdə emal sənayesinin müxtəlif fəaliyyət növləri üzrə sənaye sahəsində təkmilləşdirilmiş məhsul istehsalı göstəricisi qeydə alınmışdır. Emal sənayesi üzrə 2011-2015-ci illər üzrə innovativ məhsulların istehsal həcmnin yüksək səviyyəsi 2011-ci ildə müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 2.6.

Müxtəlif maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər

	2011	2012	2013	2014	2015
Bütün sənaye	31 589	9 326	13 877	21 534	35 179
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	22996	9 174	12 377	21 133	34 779
dövlət büdcəsi	8 593	-	551.2	-	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-	151.8	949	400.6	399.9

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Yuxarıdakı cədvəldə iqtisadi fəaliyyət növləri və maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər göstərilmişdir.

Cədvələ əsasən göstərilən illər arasında 2015-ci ildə yeni texnologiyalara, yüksək səviyyəli maşın və avadanlıqlara, istehsal üsülünün təkmilləşdirilməsinə digər illərlə müqayisədə daha çox vəsait ayrılmışdır ki, bununda çox hissəsi təsərrüfat subyektlərinin öz gəlirləri hesabına baş vermişdir. Bu sahədə ən az göstərici isə 2012-ci ildə qeydə alınmışdır ki, eynilə müəssisələrin payı bu istiqamətdə daha çoxdur. Ümumiyyətlə, cədvəldən belə nəticəyə gələ bilərik ki, yeni texnologiyaların inkişafında özəl müəssisələrin rolu daha yüksəkdir.

Cədvəl 2.7.

Mədəncixarma sənayesi üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər

	2011	2012	2013	2014	2015
Mədəncixarma sənayesi	692.9	778.4	8197	4133	2671
müəssisənin öz vəsaiti hesabına	692.9	778.4	8197	4133	2671
dövlət büdcəsi	-	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən göründüyü kimi, mədəncixarma sənayesinin yeni texnologiyalarla təmin olunmasına göstərilən illər ərzində dövlət büdcəsindən vəsait ayrılmamışdır. Həmçinin, 2013-cü ilə kimi vəsait qoyuluşunda artma tendensiya müşahidə olunsada, lakin 2013-cü ildən sonra 2 dəfəyə qədər azalma meydana gəldi. Texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin çox hissəsi emal sənayesinin payına düşür və aşağıdakı cədvəldə emal sənayesinin ayrı-ayrı fəaliyyət növləri üzrə müxtəlif mənbələrdən qoyulan vəsaitlərin həcmi təsvir olunmuşdur:

Cədvəl 2.8.

Emal sənayesi üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər

	2011	2012	2013	2014	2015
Emal sənayesi	29 319	8 083	4 066	17 384	32 493
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	20 726	7 931	2 566	16 983	32 093
dövlət büdcəsi	8 593	-	551,2	-	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-	151,8	949,1	400,6	399,9
qida məhsullarının istehsalı	782,8	2706	9997,4	1157	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	782,8	2706,0	9997,4	1157,0	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-
içki istehsalı	13800	2070	136,0	2089,0	12792
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	13800	2070	136,0	2089,0	12792
tütün məmulatlarının istehsalı	157,8	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	157,8	-	-	-	-
toxuculuq sənayesi	-	119,6	600,0	1210,0	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	809,4	-
geyim istehsalı	-	119,6	600,0	400,6	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	-	-
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	-	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	-	-
poliqrafiya fəaliyyəti	-	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	-	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-
neft məhsullarının istehsalı	5 378	2 618	551,2	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	5 378	2 618	-	-	-
kimya sənayesi	-	439,4	532,8	178,8	199,5
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	439,4	532,8	178,8	199,5
Sair	-	-	-	-	-
rezin və plastmas məmulatlarının	-	-	773,6	-	-

istehsalı					-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-		773,6	-	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-
tikinti materiallarının istehsalı	-	-	9	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-		9	-	-
maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-
kompyuter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	8 910	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	317.5	-	-	-	-
dövlət büdcəsi	8593	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-
elektrik avadanlıqlarının istehsalı	13.5	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	13.5	-	-	-	-
maşın və avadanlıqların istehsalı	196.8	130.0	113,5	12667,0	15872
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	196.8	97.8	112,5	12667,0	15872
avtomobil və qoşquların istehsalı	-	-	-	-	-
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	-	-
mebellərin istehsalı	-	-	348,1	-	399.9
müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	-	-	-	-	-
büdcədən kənar fondlar	-	-	-	-	-
Sair	-		348,1	-	399.9
maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	79.2	-	5	82.1	3230

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Nəzərdə tutulan illər arasında 2013-cü ilin göstəricisi digər illərlə müqayisədə olduqca aşağı göstərici olaraq hətta 6-7 dəfəyə qədər azalmışdır. Bu o deməkdir ki, bu iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə texnologiyanın təkmilləşdirilməsinə qoyulan vəsait qoyuluşu əvvəlki illərlə müqayisədə 6-7 dəfəyə qədər azalmışdır. Lakin, 2015-ci ildə özünün ən yüksək səviyyəsinə çataraq 2013-cü illə müqayisədə 8 dəfəyədək artmışdır. Emal sənaye sahələri arasında içki istehsalı, maşın və avadanlıqların

istehsalı sahəsinin texnoloji innovasiyaları digər iqtisadi fəaliyyət növləri ilə müqayisədə hər il müəssisələrin öz mənbələri hesabına maliyyələşdirilmişdir. Bəzi sahələr vardır ki, köhnə texnologiyaya əsaslanaraq fəaliyyət göstərir ki, bura nümunə olaraq avtomobil və qoşquların istehsalı, ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı və s. sənaye sahələrini göstərmək olar.

Ölkədə investisiya qoyuluşunun müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, maşın və avadanlıqların əldə olunmasına maliyyə vəsaitinin ayrılmasında azalma müşahidə olunmuşdur. Bununla da, ölkənin əsas fondlara istiqamətlənən daxili investisiya qoyuluşlarının həcmində innovativ yeniliklərə yönələn investisiyaların xüsusi çəkisi azlıq təşkil edir. Beləliklə, 2011-ci ildə sənayedə daxili investisiyaların həcmi 3,24 mlrd man təşkil etmişdir ki, bununda 848 mln manatı emal sənayesinə qoyulmuşdur. Bununla da, innovasiyaya yönələn investisiyanın daha çox hissəsi emal sənayesinə ayrılmışdır ki, (20,7 mln) bu məbləğ ümumilikdə, emal sənayesinə ayrılan məsrəflərin 2,44 %-ni təşkil etmiş olur. 2005-2007-ci illər ərzində emal sənayesində müəssisənin yeni texnoloji üsullarla fəaliyyət göstərməsi üçün bu sahəyə ayrılan vəsaitlər yalnız 2007-ci ildə maliyyə böhranından əvvəlki səviyyəsinədək artmışdır. (49 mln man). Bütün bunlar deməyə imkan verir ki, şəxsi təsərrüfat subyektləri müəssisəyə yeniliklərin cəlb edilməsində az maraqlı olurlar.

2.3. Azərbaycanda innovativ məşğulluğun reallaşdırılmasındakı mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində iqtisadiyyatın ənənəvi tipindən innovasiyalı tipinə keçidinin başlıca amili ənənəvi məşğulluq formasının innovasiya tipli məşğulluqla əvəz olunmasıdır. Hazırki dövrdə innovasiyaların, yeniliklərin iqtisadiyyatın bütün sferalarına inteqrasiyasının baş verməsi nəticəsində istehsal prosesində mütərəqqi sahələrin yaranması buna müvafiq yüksək ixtisaslı kadr potensialına olan tələbatı da artırır. İnnovasiya iqtisadiyyatının, biliklər iqtisadiyyatının formalaşması özlüyündə innovasiya tipli məşğulluğun meydana gəlməsi ilə nəticələnir. Nəzərə alsaq ki, bütün iqtisadi sferalarda tətbiq olunan

ixtiralar, innovasiyalar, yeni texnologiyalar sonda istehsal prosesində əldə olunan səmərəliliyin artırılmasına xidmət edir, nəticə etibarilə biz bu prosesi makroiqtisadi səviyyədə iqtisadi artımın intensiv tipi, mikro səviyyədə isə müsbət miqyas effekti də adlandıra bilərik. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatda yeni yaranmış peşə və ixtisaslara, eynilə innovativ yeniliklərlə əlaqəli məşğulluğun strukturunda baş vermiş dəyişikliklərə müvafiq olaraq innovasiya tipli məşğulluq anlayışından istifadə olunur.

Qısa şəkildə ifadə etsək, innovasiya tipli məşğulluq dedikdə, işçi qüvvəsinin yeni və yaxud müəyyən mənada yeniləndirilmiş fəaliyyət sferalarında çalışmasını nəzərdə tutulur. Rus iqtisadçısı L.V.Sankova innovasiya tipli məşğulluğun əsas göstəriciləri kimi cəmiyyətin informasiyalaşmasını, iqtisadiyyatın qloballaşmasını, insan resurslarının intellektual potensialını, innovasiya iqtisadiyyatının, biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşmasını göstərir.

Müasir dövrdə cəmiyyətdə elmi texniki tərəqqinin inkişafının sürətlənməsi prosesində əməyə olan tələbin və təklifin strukturunda bir çox dəyişikliklər baş vermişdir. Ənənəvi məşğulluq növündən fərqli olaraq, innovasiya tipli məşğulluqda əməyə olan tələbin xüsusiyyətlərində baş verən struktur dəyişiklikləri xidmət sferasında məşğulluğun artması ilə nəticələnmişdir. Nəticədə, müxtəlif iqtisadi mexanizmlərin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində əmək ehtiyatlarının sənaye sahəsindən informasiya və sosial xidmətlər sahəsinə hərəkəti baş vermişdir. Lakin, bir çox hallarda isə xidmət sahəsindəki iş yerlərinin mövsümü xarakteri və həmçinin, bu sahəyə olan tələbin həcmnin qiymət səviyyəsindən və əhalinin gəlirlərindən asılı olması müvəqqəti məşğulluğun yaranmasına gətirib çıxarır.

İnnovativ iqtisadi modelə keçid bir çox iqtisadi sahədə, eləcə də, məşğulluğun strukturunda da dəyişikliyə səbəb olmuşdur. Nəticə olaraq, ənənəvi məşğulluq forması innovativ məşğulluqla əvəz olunmuşdur. İnnovasiya tipli məşğulluq innovativ iqtisadi modeldə əmək qabiliyyətli əhalidən cəmiyyət tərəfindən yaradılmış yeniliklərə, dəyişikliyə qarşı çevik surətdə uyğunlaşmağı və mütəmadi olaraq əmək ehtiyatlarının yenilənməsini tələb edir.

İqtisadi fəal əhalinin, bütünlükdə, əmək resurslarının iqtisadi fəaliyyət növlərinə uyğun olaraq daim yenilənməsi və innovativ məşğulluğun təmin olunması insan

kapitalına sərf olunan investisiyalardan çox asılıdır. İnnovativ məşğulluq insan kapitalının daha çevik, dinamik, daimi olaraq yenilənən iş qabiliyyətinin, yaradıcılıq və intellektual potensialının reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu məşğulluq tipi postsənaye cəmiyyəti üçün vacib olmaqla yanaşı, istehsal olunan məhsullar içərisində elmtutumlu məhsulların üstünlüyü ilə fərqlənir. Buna nail olmaq üçün isə hər bir ölkədə elm və texologiyanın sürətli inkişafı labüd olmalıdır. Ümumilikdə, innovasiya iqtisadiyyatının yaranmasına təkan verən ən başlıca amil ölkənin malik olduğu elmi potensialı və onun durmadan artması və yenilənməsidir. Elmi sahədə əldə olunmuş irəliləyişlərin istehsal da tətbiqi isə bilikli və savadlı kadrların öz potensialını müvafiq sahədə reallaşdırmasından çox asılıdır.

Deməli, innovativ məşğulluğun təşəkkül tapması insan kapitalının yeni, onun əldə etdiyi bilikləri, bacarıqları, eyni zamanda onun motivasiyasını və enerjisini əhatə edən istehsal keyfiyyətlərinin reallaşdırılmasını və inkişafını nəzərdə tutur. İnsan kapitalının inkişaf etməsinə, yeni iqtisadi mühitə uyğun əmək ehtiyatlarının formalaşmasına yönələn investisiyalar bir tərəfdən kəşf olunmuş yenilikləri mənimsəməyə hazır olan kadrların formalaşmasına, digər tərəfdən isə innovasiya tipli məşğulluğun inkişafına səbəb olacaqdır. Ənənəvi məşğulluqdan fərqli olaraq, innovasiya tipli məşğulluqda yaradıcı və yenilikçi əməyə olan tələb artır.

Cədvəl 2.9.

Dövlət büdcəsindən təhsilə, elmə, səhiyyəyə ayrılan xərclər

Dövlət büdcəsinin xərcləri, mln man ilə							
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Təhsil xərcləri	181.8	372.5	1180.8	1453.2	1437.7	1553.9	1692.7
Səhiyyə xərcləri	41.0	115.3	429.2	609.4	618.9	665.3	759.2
Elm xərcləri	9.3	28.8	92.8	116.7	117.0	124.2	113.2
Büdcə xərcləri	763.8	2140.7	11765.9	17416.5	19143.5	18709.0	17730.0

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycanda bildiyimiz kimi, sosial yönümlü bazar iqtisadi modeli mövcud olduğuna görə, büdcə xərcləri arasında sosial sahəyə ayrılan xərclər üstünlük təşkil edir. Xüsusilə, təhsil, səhiyyə və elm sahələrinə ayrılan vəsaitlərdə son illərdə artım müşahidə olunmuşdur ki, bu da gələcək dövrdə istehsal sferasında daha məhsuldar fəaliyyət göstərə biləcək kadr potensialının formalaşmasına təkan verəcəkdir. Ölkədə sosial sahələrə - təhsil sahəsinə, elmi sahəyə, eləcə də, səhiyyə sferası üzrə xərclənən vəsaitlər dövlət tərəfindən insan kapitalına ayrılan investisiyalar kimi qiymətləndirilə bilər.

Cədvəldən aydın olur ki, həmin sferalar üzrə xərclər büdcə xərclərinin artım sürətinə proporsional olaraq artmışdır. Müqayisəli şəkildə ifadə etsək, büdcədən təhsil xərclərinə daha çox vəsait ayrılmasına baxmayaraq, 2014-cü ilə qədər səhiyyə xərclərinin təhsil xərclərinə nisbətən üstün artımı izlənilir. Lakin 2014-cü ildə təhsil xərcləri 8.1 faiz artımla səhiyyə xərclərinin artım sürətini üstələmişdir. 2015-ci ilin göstəricilərinə əsasən büdcə xərclərinin 9.5 faizi təhsilə, 4.3 faizi səhiyyə sahəsi üzrə, 0.6 faizi isə elmə ayrılmışdır. 2000-ci ilin göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə büdcə xərclərinin 2015-ci ildə 16966.2 min manat artmasına baxmayaraq elm xərclərinin 1.2 faizdən 0.6 faizə qədər azalması müşahidə olunmuşdur. Eyni zamanda 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə səhiyyə xərclərinə 6.4 faiz, təhsil xərclərinə 3.3 faiz çox vəsait yönəldilmişdir. Ümumilikdə, bu xərclər dövlətin insan kapitalının inkişafına istiqamətlənmiş fəaliyyəti olmaqla innovativ məşğulluğun təşəkkül tapmasında aparıcı rol oynayır.

Bilindiyi kimi, insan kapitalının dəyəri onun tərəfindən ölkə üçün yaradılan dəyərin həcmi ilə müəyyən olunur. Bu gün dünya ölkələri arasında Finlandiya, Norveç, Yaponiya, Kanada, Danimarka, İsveç kimi ölkələr insan inkişafı indeksi üzrə liderliyə malikdir. Buna nümunə olaraq, Finlandiyada 2013-cü ildə təhsil xərcləri 6,1 faiz təşkil etdiyi halda, eyni dövrdə təhsil xərcləri Respublikamızda 2,4 faiz təşkil edir. BMT-nin İnkişaf Proqramının hesabatına əsasən, 169 ölkə arasında Azərbaycan insan inkişafı indeksə görə 2005-ci ildə 101-ci yerdə olub və 2015-cü ilin nəticələri əsasında ölkə, 188 ölkə arasında 78-ci yeri tutub.

Bunlarla yanaşı, əhalinin istehlak xərclərinin tərkibində təhsilə, elmə və səhiyyəyə ayrılan xərcləri də qeyd etməliyik. Bu xərclər arasında təhsil və səhiyyə xərclərinin xüsusi çəkisinə diqqət etsək aydın olur ki, təhsil xərcləri səhiyyə xərclərindən geri qalır. Əhalinin sağlamlığına ayrılan xərclər insan kapitalının formalaşmasının şərti kimi vacib faktor sayılır. Lakin, ixtisaslı kadr potensialının istehsala cəlb edilməsi məqsədilə bu investisiyalarla yanaşı təhsilə ayrılan investisiyalar böyük əhəmiyyət daşımaqdadır.

Cədvəl 2.10.

Əhali tərəfindən təhsil və səhiyyə sahəsinə çəkilən xərclər

əhalinin təhsil və səhiyyə xidmətinə xərcləri, mln man				
	2001	2005	2010	2015
Əhalinin istehlak xərcləri	31.8	66.4	147.4	245.6
Təhsilə çəkilən xərclər	0.4	0.9	1.5	4.8
Səhiyyə üzrə xərclər	0.6	2.3	5.4	12.0

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Ölkədə insan resurslarına qoyulan investisiyalar intellektual və yaradıcı mütəxəssislərin, ixtisaslı kadrların istehsal olunması ilə innovasiya tipli məşğulluğun inkişafına şərait yaratmış olur. Çünki, innovativ yeniliklərin tətbiq olunmasına çevik ixtisaslı kadrlar, həmçinin, innovativ sahibkarlıq ölkədə yeni istehsal sahələrinin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu məqsədlə, aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanda innovasiya tipli məşğulluğun inkişaf imkanlarını müəyyən etmək üçün məşğul əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsünə diqqət edək.

Cədvələ əsasən qeyd edə bilərik ki, daha çox üstünlük təşkil edən sahələr kənd təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsi, emal sənayesi, tikinti, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və ticarət, təhsil, dövlət idarəetməsi və müdafiə, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı sektorudur. Göstərilən illər ərzində məşğul əhalinin xüsusi çəkisi emal sənayesi üzrə orta hesabla 221.4 min nəfər təşkil edir ki, bu da innovasiya tipli məşğulluğun emal sənayesində reallaşma imkanının daha geniş olmasını bir daha sübut edir. Həmin illərdə orta hesabla məşğul əhalinin xüsusi çəkisi tikinti sektoru üzrə 325.3 min nəfər

təşkil edir ki, bu da əhalinin məşğulluğunun təmin olunması sahəsində ən uğurlu sahə kimi tikinti sahəsinin inkişafını göstərir. Lakin, tikinti sahəsində məşğulluğun emal sənayesinə nisbətən yüksək olması innovasiya tipli məşğulluğun inkişafı üçün lazımı investisiyaların düzgün istiqamətlənmədiyini göstərir. Həmçinin, bu illər ərzində informasiya və rabitə sahəsində məşğulluğun 58 mindən 60.3 minə və ya 4 faizlik artımı innovasiya tipli məşğulluğun inkişafı baxımından müsbət sayıla bilər. Çünki, bildiyimiz kimi müasir dövrdə informasiya və rabitə sahəsində innovasiyaların yaradılması və tətbiqinin daha çevik və intensiv hal almasını nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, innovasiya tipli məşğulluğun reallaşması bu istiqamətdə daha realdır.

Cədvəl 2.11.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhalinin bölgüsü

İqtisadi fəaliyyət növləri	2011	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1657,4	1673,8	1677,4	1691,7	1698,4
Mədəncixarma sənayesi	41,2	41,8	42,3	41,5	39,1
Emal sənayesi	210,3	215,6	224,1	227,1	229,8
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	30,8	31,2	32,3	29,8	27,1
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	24,6	24,7	25,7	25,8	25,4
Tikinti	308,9	321,8	325,5	334,1	336,4
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	635,4	646,8	664,0	681,9	693,7
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	181,8	182,7	183,8	185,1	197,1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	48,1	48,9	49,2	55,7	61,5
İnformasiya və rabitə	58,0	58,7	58,1	59,2	60,3
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	26,3	26,9	30,6	32,8	33,0
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	71,2	74,8	79,4	85,6	89,7
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	46,7	54,6	56,3	58,5	59,6
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	47,4	49,2	52,4	53,7	55,2
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	281,0	281,7	282,3	285,2	287,3

Cədvəl 2.11-in davamı

İqtisadi fəaliyyət növləri	2011	2012	2013	2014	2015
Təhsil	349,9	349,0	366,2	367,3	373,5
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	165,2	165,4	171,8	176,5	180,8
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	60,3	61,1	61,8	67,8	69,6
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	130,7	136,6	138,0	143,6	154,1

**Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi*

Bu sahəni inkişaf etdirmək məqsədilə 2013-cü il ölkədə “İKT” ili elan olunmuş vəbu illərdə Azərbaycan kosmosa- “Azerspace” və “Azersky” peyklərini göndərmişdir. İKT sahəsində bir sıra vacib sənədlər qəbul olunmuş və strateji layihələr həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsində ÜDM-nün 1.8 faizini, qeyri-neft sektorunun isə 2.9 faizini özündə cəmləmişdir. 2016-cı ilin son 9 ayında rabitə və informasiya texnologiyaları sektorunun gəlirləri 1171 mln manat təşkil etmişdir. Həmin ildə bu sahəyə investisiya qoyuluşu 2 milyon manatdan çox olmuşdur. Dünya təcrübəsinə əsasən, İKT sektoruna qoyulan investisiyaların gəlir gətirmə müddəti 3 ildən 5 ilə qədər olan müddəti əhatə edir. Biliklərə əsaslanan iqtisadi siyasəti formalaşdırmaqla, İKT sahəsinin inkişafını dəstəkləməklə ölkədə innovasiya tipli məşğulluğun inkişafına şərait yaratmaq olar. Bu gün Azərbaycanda İKT məhsullarına olan tələbatın 90 faizdən çox hissəsi idxal hesabına ödənilir. İEÖ-lərin təcrübəsi ona deməyə əsas verir ki, bu növ məhsulların istehsalını yerli bazarda təmin etmək mümkündür. Bununla həm daxili bazarın tələbatı ödənəcək, həmçinin yeni istehsal sahələrinin yaranması nəticəsində məşğulluğun inkişafına şərait yaranacaq.

Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində 4-cü Sənaye İnqilabı və ya Rəqəmli İnqilab prosesi baş verməkdədir. Bu inqilabın əsas təsirləri kimi yeni, innovativ texnologiyalaradan istifadə edilməklə istehlakçılara daha keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi, bütün dünya ölkələrindən yeni ideyaların cəlb edilməsi, köhnəlmiş iş metodlarının sıradan çıxmasını əhatə edir. Bütün bu dəyişikliklər isə istehlakçılar üçün daha geniş seçim imkanlarının yaranmasını, həmçinin, yeni tip iş yerlərinin, yeni tip iş üsullarının ənənəvi iş metodları sıradan çıxartmasına gətirib çıxarır.

Məsələn, texnologiyaların sürətli inkişafı yüklərin daşınması sahəsində sürücüsüz nəqliyyatdan istifadəni təmin etməklə, bu sahədə çalışan 100 minlərlə sürücünün işsiz qalmasına səbəb olacaqdır.

Azərbaycanda həyata keçirilən layihələrə nəzər yetirsək, görürük ki, ölkəmizdə bir neçə ildir ki, Rəqəmli İnqilab prosesi baş verir. Dövlətin bu sahədə müsbət irəliləyişlə təmsil olunması üçün bütün vasitələrini cəlb etməklə öhdəliklərini yerinə yetirməyə çalışır. Bu tədbirlərin əsas məqsədi ölkədə innovasiya iqtisadiyyatının qurulması, ənənəvi əmək metodlarından müasir, daha səmərəli məhsuldarlığa keçmək, yeni texnologiyaların iqtisadiyyatın bütün sferalarına yayılmasını təmin etməkdir. Bu deyilənlər öz əksini Respublika Prezidenti İlham Əliyevin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiqlənən “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında tapmışdır. Bu konsepsiyanın əsas prioritetləri 2020-ci ilə qədər informasiya cəmiyyətinə keçidə nail olmaq, innovasiyayönümlü və biliyə əsaslanan iqtisadi sistemin formalaşması, dövlət və yerli özünüidarə strukturlarında İKT nailiyyətlərinin tətbiq olunması və rəqəmsal xidmətlərin göstərilməsi, həmçinin, informasiya təhlükəsizliyinin qorunması və bu sahədə fəaliyyətin genişləndirilməsidir. İKT sahəsi üzrə qarşıya qoyulan əsas məqsədlərə əhalinin informasiya məhsul və xidmətlərinə olan ehtiyaclarının hərtərəfli ödənilməsi, rəqabət qabiliyyətli və ixracyönümlü İKT potensialının gücləndirilməsi, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və elmi kadrların hazırlanması daxildir. Bu konsepsiyaya əsasən, İKT-nin illik artımı təxminən 18-20 faiz ətrafında saxlanılmaqla qarşıdakı 8 ildə sektorun gəlirləri 8-9 mlrd dollara çatdırmaqdır. Buna əsasən rəqabət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahə üzrə olunan fiskal və monetar güzəştlər, ixrac qabiliyyətinin çoxaldılmasına yönəldilmiş siyasət, regional İKT mərkəzlərinin və yüksək keyfiyyət göstəricilərinə malik innovativ məhsulların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi, güclü insan kapitalına əsaslanan innovativ sahibkarlığın inkişafı hesabına nail olmaq planlaşdırılır.

Konsepsiya əsasında görülməli tədbirlərin innovativ sahibkarlığın dəstəklənməsi, İT şirkətləri üçün imtiyazlı və münbit biznes mühitinin yaradılması, bu vasitə ilə ölkədə yeni sahibkarlığın inkişafını gücləndirmək məsələləri yer almışdır. Bu sahənin

ölkədə yüksək səviyyədə təmsil olunması üçün İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu yaradılmışdır ki, fondun əsas hədəfi bu sahədə innovasiyaların tətbiqi, elmi-tədqiqat işlərini genişləndirməklə bu sahəni inkişaf etdirməkdir.

Məşğulluğun innovasiya formasının təmin olunması istiqamətində atılan addımlar sırasına Azərbaycanın dünya bazarına sürətlə inteqrasiya etdiyi bir zamanda texnoparkların yaradılmasını əlavə etmək olar. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 may 2012-ci il tarixli 736 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmış Yüksək Texnologiyalar Parkının əsas məqsədi elm və istehsal sahələri ilə İKT sektoru arasında körpü yaratmaqdan, həmçinin, biliklərə əsaslanan informasiya iqtisadiyyatının qurulması, intellektual biznesin dəstəklənməsi, iqtisadiyyatımızın, xüsusilə, İKT sektorunun rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması, milli məhsulun xarici bazarlarda layiqli mövqə tutması, idxal olunan məhsulların yerli bazarda istehsal olunmasına nail olmaq, xarici investorların cəlb edilməsinə və insan resurslarının inkişafına nail olmaqdan ibarətdir.

Innovativ məşğulluğun formalaşması ilə əmək münasibətlərinin məzmun və xarakteri dəyişir, iqtisadiyyatın yeni formaları meydana gəlir və insan potensialı inkişaf etdirilir, istehsal prosesində fiziki əməkdən daha çox zehni əməyə üstünlük verilir. Innovativ məşğulluğun səmərəlilik göstəricisi müəssisənin qarşıya qoyulan məqsədə nə dərəcədə çatması, həmin məqsəd uğrunda sərf olunan vəsaitlərə nisbətə ilə ölçülür. Beləliklə, səmərəli innovativ məşğulluq dedikdə, müəssisə öz innovasiya imkanlarından innovativ məhsulun və ya innovativ yeniliyin əldə olunması istiqamətində tam şəkildə istifadə etmişdir. Ümumiyyətlə, məşğulluq qiymətləndirilərkən əmək bazarında iştirak edən subyektlər-işverən və işçi heyətinin iqtisadi maraqları gözlənilməlidir. Belə ki, işverən üçün müəssisə fəaliyyətinin son nəticəsi- əmək məhsuldarlığı, gəlir, xərc və s. kimi amillər maraqlıdır. Lakin, işçi üçün isə əmək haqqı, iş şəraiti, yaradıcılıq qabiliyyətinin həyata keçirilməsi, maddi rifahının yaxşılaşdırılması göstəriciləri maraqlıdır.

III FƏSİL.İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ VƏ İNNOVATİV MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN OLUNMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1.Ölkədə milli innovasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən ölkədə iqtisadiyyatın inkişafı, iqtisadi təhlükəsizliyi üçün müstəqil texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması vacibdir. Ölkədə bu cür texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması dünya bazarında ölkənin iştirakına şərait yaratmış olur. Təssərüfat subyektlərinin azad rəqabət şəraitinə adaptasiyası və innovasiyanın tətbiqi arasında müəyyən bir əlaqə mövcuddur. Belə ki, ETT-nin nailiyyətlərinin, yeniliklərin istehsala tətbiqinə, məhsulun həyat müddətinin artırılmasına əsaslanan innovasiya prosesləri nəticədə, yüksək keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalını labüd edir ki, buda sonda həmin məhsula tələbin artmasına səbəb olar. Odur ki, innovasiya proseslərinin inkişafı, ilk növbədə, müəssisənin idarədilməsinin təkmilləşdirilməsindən aslıdır. Lakin, innovasiya proseslərinin inkişafı daha çox investisiya qoyuluşları hesabına həyata keçirilir ki, bu isə ilk növbədə müəssisə rəhbərinin innovasiya proseslərinə yanaşmasından, eyni zamanda dövlətin bu sahəyə dəstəyindən aslıdır.

Milli innovasiya sistemi bir birilə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərən strukturların məcmusudur. Bu strukturlar özündə kəşfləri, ixtiraları, yeni texnologiyaların əsasını qoyan və kommersiya məqsədilə elmi tədqiqatın nəticələrini reallaşdıran strukturları, eyni zamanda innovasiya proseslərini tənzimləyən strukturları təşkil edir. Beləki, Milli innovasiya sistemi bir vahid olaraq özündə aşağıdakı beş tərkib hissəsini təşkil edir:

- 1) Kreativ yəni, biliyi formalaşdıran;
- 2) Texnologiyaların əsasını qoyan;
- 3) Maliyyə təminatı;
- 4) İstehsal;
- 5) Kadr hazırlığını yerinə yetirən struktur elementi.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının əsasında innovasiyayönümlü iqtisadiyyat dayanır. İnnovasiya sistemi innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinin əldə edilməsi və sonda onun praktikada istifadə edilməsinin optimal variantlarından yararlanaraq ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına səbəb olur. SSRİ-nin dağılması ilə ölkənin müstəqillik əldə etdiyi illərdə yeni iqtisadi sistemin işlənilib hazırlanmasına ehtiyac duyuldu. Bu dövrdə əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsinin təmin edilməsi idi ki, lakin bu yolda müəyyən problemlər meydana gəlmişdir. Bu zaman dövlət iqtisadi inkişafa nail olmağın innovasiya yolu ilə mümkün olmasının tərəfdarı idi. Məsələn, iqtisadi artımın yüksək olduğu ölkədə bu göstəriciyə xammal hesabına deyil, ETT-nin nailiyyətlərindən istifadə ilə, texnologiyaların təkmilləşdirilməsi ilə nail olunmuşdur. Başqa sözlə, əməyə və kapitala sərf olunan vəsaiti azaltmaqla vəsaiti innovasiyanın tətbiqinə yönəltməyi üstün tutaraq iqtisadi artımı mümkün etdilər. Bununlada, düzgün innovasiya sisteminin formalaşması sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolunda qarşıya çıxan problemlərinə qaldırılmasından və innovasiya fəaliyyətinin məqsədyönlü şəkildə idarə olunmasından asılıdır.

İnnovasiya sistemi yalnız elmi texniki nailiyyətlərin işlənilib hazırlanmasından və onun istehsalat tətbiqində iştirak edən subyektlərdən deyil, həmçinin, bu subyektlər arasındakı əlaqələrin toplusundan ibarətdir. İnnovasiya sisteminə dövlət tərəfindən nəzarətin olunması hər bir ölkə üçün vacib məqam hesab olunur, çünki, innovasiya prosesləri risklə əlaqədardır. Beləliklə, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşması, ilk növbədə, milli innovasiya sisteminin qurulmasından və onun fəaliyyət göstərməsindən asılıdır. Beləki, milli innovasiya sistemi ölkə hüdudları çərçivəsində elmi tədqiqatların nəticələrinin, texnologiya üsullarının, yeni biliklərin istehsalı və istehsalat tətbiqindən, onun idarə edilməsi ilə bağlı prosesləri özündə təşkil edir. Dövlətin bu sahədə tənzimləmə mexanizminin tətbiqi, ilk növbədə, müəssisənin azad rəqabət şəraitinə uyğunlaşdırılmasının müəyyən risklə əlaqədar olmasından irəli gəlir. Bu mexanizm normativ hüquqi aktlara və təşkilati-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsinə əsaslanır.

Bu tədbir aşağıdakılardan ibarətdir:

- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması- bu onunla əlaqədardır ki, özəl sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrdə struktur baxımdan dəyişiklik edilməsi yəni, yeni texnika və texnologiyanın müəssisələrə cəlb edilməsi;
- yenidən təşkili üçün maliyyə vəsaiti sərfinin artırılması baxımından maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsi;
- əlverişli elmi texniki mühitin formalaşması- kadr hazırlığının inkişafı, onların texnikanın tələblərinə uyğun şəkildə yenidən hazırlığı.

İnnovasiya infrastrukturunu innovasiya sisteminin əsas təkib hissəsi hesab olunur. İnnovasiya infrastrukturunu dedikdə, bir-birilə qarşılıqlı münasibətdə və qarşılıqlı təsirdə olan təşkilatlar sistemidir ki, texnologiyanın tətbiqindən başlamış elmi araşdırmaların aparılmasına qədərki bütün mərhələlərin həyata keçirilməsini təmin edir. İnnovasiya strukturunun yaradılmasında məqsəd innovasiya fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsini nəzərdə tutan təsərrüfat subyektlərinin məcmusunu formalaşdırmaqdır. İnnovasiya infrastrukturunun formalaşmasının əsas vəzifələri kimi iqtisadiyyatda struktur cəhətdən müsbət dəyişikliklərin əldə olunması, xüsusilə, məhsulun nomenklaturasının dəyişdirilməsi ilə istehsalın inkişafına nail olmaq; dünya bazarında ölkənin rəqabətqabiliyyətli məhsullarla çıxış etməyi; elmi-texniki potensialın keyfiyyətinin gücləndirilməsi çıxış edir. İnnovasiya infrastrukturunun əsas hissəsini innovasiya mərkəzləri təşkil edir.

Ölkəmizdə innovasiya mərkəzlərinin üç modelini fərqləndirmək olar: 1) texnoparklar; 2) regional innovasiya mərkəzləri; 3) yüksək texnologiyaya malik ərazilər. Ölkədə texnoparkların formalaşmasında əsasını elmi-texniki potensialın istehsala cəlb olunması, başqa sözlə, təhsil, elmi tədqiqat mərkəzləri ilə istehsal müəssisələrinin birgə əməkdaşlığı nəticəsində bu sahənin inkişaf etdirilməsi əhatə edir. Regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılması isə regionlarda texnika və texnologiyanın istehsala tətbiqini daha da stimullaşdırmağa, yəni innovasiya proseslərini regionlarda inkişaf etdirilməsinə xidmət etməkdir. Yüksək texnologiyaya malik ərazilərin formalaşmasında məqsəd təsərrüfat fəaliyyəti iştirakçılarının xarici

firmalarla əlaqəli şəkildə istehlak xarakterli innovasiya məhsulların istehsalını reallaşdırmasından irəli gəlir.

İnnovasiya fəaliyyəti yönündə məlumatın əldə olunması üzrə informasiya-analitik mərkəzinin yaradılması vacib amildir. Həmin mərkəzin yaradılmasında əsas məqsəd innovasiya sferasında fəaliyyət göstərən subyektlərə innovasiyaya dair məlumat aşılamaq, eyni zamanda həmin məlumatların təhlilini aparıb çatdırmaqdan, həmçinin, innovasiyaya dair materialları kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunması ilə cəmiyyətdə innovasiyanın inkişafına dair ideyaları təqdim etməkdir. Mərkəz öz fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün müvafiq avadanlıqlarla, kompyuterlərlə, bundan başqa, informasiyanın əldə olunması və emalı vasitələri ilə təchiz olunmalıdır və mərkəz müvafiq qlobal internet şəbəkəsinə bağlı olmalıdır.

İnnovasiya layihələrinin səmərəliliyinin müəyyən olunması üzrə keyfiyyətin artırılması istiqamətində üç səviyyəli ekspertiza sisteminin formalaşdırılması məqsədəuyğundur: 1) dövlət ekspertizası; 2) müstəqil ekspertiza; 3) innovasiya infrastrukturunun subyektləri nəzərində innovasiya layihələrinin ekspertizası.

Elmi məhsulların bazarda çevik surətdə irəliləməsi istiqamətində innovasiya birjalarının yaradılması vacib ünsürdür. Onların əsas məqsədi qlobal kompyuter internet şəbəkəsində veb sayt yaratmaqla ticarətin təşkilinə təkan verməkdir. İnnovasiyanın inkişafının yüksəldilməsi üçün birjaya elmi-texniki məhsulun həm alıcısı, həm də satıcısı qismində xarici sahibkarları yönəltmək lazımdır. Veb saytlar informasiya sistemlərinin müasir tələblərinə cavab verməklə yanaşı, eləcə də elektron ticarət əməliyyatlarının, birjanın bütün funksiyalarının həyata keçirilməsinin təminatçısı olmalıdır.

Deyilənləri ümumiləşdirsək, innovasiya sahibkarlığının infrastruktur bölmələrini aşağıdakı kimi nəzərdən keçirə bilərik:

- 1) İnformasiya, məsləhət xarakterli qurumlar-biznes məktəbləri, elm-tədris mərkəzləri, konsaltinq firmalar, analitik informasiya mərkəzləri;
- 2) İnnovasiya fəaliyyətinin reallaşmasına kompleks yardım edən sahələr- biznes inkubatorları, texnoparklar, biznes mərkəzləri;

- 3) İnnovasiya fəaliyyətinə maliyyə yardımı göstərən qurumlar- banklar, lizinq şirkətləri, investisiya şirkətləri, sahibkarlığa yardım fondları, vençur firmalar;
- 4) İctimai təşkilatlar- sahibkarlar ittifaqı, həmkarlar ittifaqı.

Biznes məktəbləri-bu qurumlar bir növ maarifləndirici rol oynayaraq müəssisə rəhbərlərinin və eyni zamanda müəssisənin işçi heyətinin, işsiz əhalinin, öz biznesinə başlamağa cəhd edən şəxslərin hazırlığını təmin edir.Eyni funksiyanı reallaşdıran lakin, fərqli adı daşıyan digər qurumlarda vardır ki, biznes məktəbləri ilə eyni mahiyyət təşkil edir. Biznes məktəbləri adətən, qısamüddətli dövrü əhatə edən seminarlar şəklində ali məktəblərdə, texnikumlarda və bir sıra tədris mərkəzlərində keçirilir.Sahibkarlara xüsusilədə, kiçik və orta sahibkarlara kömək agentliyi kiçik firmaların qeydiyyatına alınmasında köməklik göstərirlər. Bundan başqa, həmin müəssisələrə investisiyaların cəlb olunması istiqamətində maarifləndirici rol oynayırlar.

Elm-istehsalat mərkəzləri - bu mərkəzlər dövrün müasir standartlara uyğun kadrların hazırlığı və yenidən hazırlığını həyata keçirir. Uzunmüddətli dövrü əhatə edən tədris proqramlarının öyrənilməsinə əsaslanırlar.

Texnoloji mərkəzlər - bu mərkəzlər texnoparklarla eyni mahiyyət kəsb edir, lakin bir fərq ondan ibarətdir ki, bu mərkəzlər nəinki, kiçik firmaların eyni zamanda korporasiyaların innovasiya fəaliyyətini reallaşdırmaq üçün şərait yaradırlar.

Texnoloji parklar - adətən, institutların, ali məktəblərin elmi yaradıcılıq fəaliyyətindən yararlanaraq fəaliyyət göstərən qurumlardır. Ali təhsil ocaqlarının elmi-tədqiqat nəticələrinin, həmçinin, onlar tərəfindən yaradılan texnologiyaların kommersiyalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Milli İnnovasiya Sisteminin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradan bir sıra amillər mövcuddur. Milli İnnovasiya Sisteminin formalaşmasının başlıca şərti intellektual məhsul bazarının yaradılması ilə bağlıdır. Bu bazar insanın zehni əməyinin nəticəsinin, yeni texnoloji üsulların kommersiya məqsədilə satılmasına xidmət edir. İnnovasiya sisteminin inkişafını nəzərdə tutan digər amil isə insanların yaradıcı fəaliyyətinin nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsinə xidmət edən mexanizmin

formalaşdırılmasıdır. Həmçinin, müəssisədə innovasiya fəaliyyətinin müvafiq innovasiya proqramlarına və innovasiya layihələrinə uyğun olaraq həyata keçirilməsi də vacib amil hesab olunur. Sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə məşğul olan şəxsləri zəruri informasiya ilə təmin etməklə kapital sahiblərinin innovasiya layihələrinə yönəldilməsinə nail olmaq və həmin şəxslərə konsaltinq xidmətləri göstərmək də bu istiqamətdə həlledici amil hesab olunur. Bundan başqa, sənaye sahələri ilə elmi təşkilatlar arasında əlaqənin genişləndirilməsi və s. kimi xüsusiyyətlər innovasiya sisteminin inkişafının zəruri şərtləri hesab olunur.

3.2. Azərbaycanın innovasiya sahibkarlığının inkişaf etdirilməsində dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə olunması

Bildiyimiz kimi, hər bir ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafı həmin ölkədə bazar mexanizminin düzgün qurulmasında, inhisarçılıq hallarının aradan qaldırılmasında və nəticədə orta sinfin formalaşmasında özünü göstərir. Buna görə də, bazar iqtisadiyyatının inkişafının əsasında kiçik biznesin inkişaf etdirilməsi dayanır ki, bu da dövlətin həmin sahəyə xüsusi qayğısı sayəsində mövcuddur. Məsələn, ABŞ hökumətinin bu sahəyə dəstəyi sahəsində 1950-1955-ci illərdə dövlət tərəfindən reallaşdırılan elmi-texniki proqram və layihələr əsasında sənaye parkları, yeni nəsil kompüterlərin, kosmik avadanlıqların istehsalı maliyyələşdirilmişdir. Bu layihəyə uyğun olaraq bəzi tədqiqat institutları, universitetləri, müəssisələr də bu proqrama qoşuldular və nəticə etibarilə innovativ kiçik firmaların formalaşmasına gətirib çıxardı. 30 il nəzərdə tutulan proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində çoxlu sayda iş yerlərinin açılmasına və insanların rifah halının yüksəlməsinə gətirib çıxardı. Lakin, 80-ci illərdə sənaye parklarının həddən artıq çoxalması və tədqiqat institutları ilə sənaye müəssisələri arasında əlaqənin düzgün qurulmaması səbəbindən parkların fəaliyyəti iflasa uğradı. Həmçinin, dövlətin vençur fondlarının inkişafını əvvəlki kimi maliyyələşdirməməsi də park böhranının səbəblərindən idi. Bütün bunların nəticəsi olaraq, biznes inkubatorlarının yaranmasına ehtiyac duyuldu. Onların sayı ilbəlil artaraq 1986-cı ildə 170 idisə, artıq 1990-cı ildə biznes inkubatorlarının sayı 500-ə çatmışdır.

Statistik göstəricilərə uyğun olaraq dörd il ərzində biznes inkubatorların köməyi ilə yaradılan müəssisələrdə mənfəətlik göstəricisi 8 dəfə, iş yerlərinin sayında isə 4 dəfəyə qədər artım müşahidə olunmuş və ABŞ-da yaranan biznes inkubatorların 47%-i müəssisələrə bu və ya digər sahədə müxtəlif xidmətlər göstərir; 37%-i müəssisələri müasir maşın və avadanlıqlarla təmin edir; 7%-i sənaye müəssisələri ilə işləyir; 9%-i isə müəssisələrə müxtəlif xidmətlər verməkdə çıxış edir.

1980-cı ildə Corciya universiteti daxilində mövcud olan Atlanta texnoloji İnkubatorunun yaradılmasında məqsəd Ali təhsil mərkəzlərində əldə olunan yenilikləri müəssisə fəaliyyətinə tətbiq edərək yüksək mənfəət əldə etməkdir. Bu biznes inkubatoru 44 kiçik müəssisələrə xidmət göstərmiş və həmin şirkətlərin fəaliyyətinə 94 mln dollar maliyyə vəsaiti ayırmışdır. Bütün bunların nəticəsi olaraq, 4900 işçi işlə təmin olunmuş və 684 mln dollar qazanc əldə olunmuşdur.

Biznes inkubatorların yaranması fikri ABŞ-da meydana gəlsə də, sonrakı inkişafına Böyük Britaniyada nail oldu. İngilis-amerikan modelinin mahiyyəti kiçik innovasiya sahibkarlığına rəhbərlik edən subyektlərin bazarda yeni ideyaların, yeni istehsal üsullarının və yeni xidmət növlərinin göstərilməsinə səy göstərən yenilikçilər kimi fəaliyyət göstərməsidir. Bununla da, təkmil avadanlıqlarla təmin olunmuş kiçik firmaların ingilis-amerikan modeli qurulmuş oldu. Bu modelin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin kiçik müəssisələri idarə edən şəxslər elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrindən, xidmətlərin yeni növlərindən, innovativ yeniliklərdən xəbərdar olsun və onları tətbiq edən novatorlar olsunlar.

Böyük Britaniyada parkların genişlənməsi prosesi baş verdi ki, bu zaman ali təhsil müəssisələrin, elmi tədqiqat institutlarının dövlət tərəfindən maliyyələşməsi azaldı və nəticədə, bu təhsil müəssisələri biznes inkubatorlara üz tutmuş oldu və maliyyələşmə problemi aradan qalxmış oldu.

Fransada mövcud olan texnoparklar müxtəlif ölkələrdə yerləşməsinə baxmayaraq ərazi baxımdan yaxın olan təhsil müəssisələri və sənaye müəssisələrini özündə təşkil edir. Nümunə olaraq, Fransa, İsveçrə və İtaliyanın Qrenobl-Jenevə-Turin şəhərlərində olan biznes inkubatoru göstərmək olar. Bundan başqa digər ölkələrdə biznes inkubatorlar bir qədər fərqli formada fəaliyyət göstərmişlər.

Məsələn, Polşa ölkəsi iqtisadi baxımdan inkişafın əsasında innovasiyanın dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin və idarə olunmasının tərəfdarı olaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Elm və texnikanın inkişafı fonduna dəstək üçün sorğu ilə müraciət etdi. Nəticədə, həmin fondun və Alman Biznes İnkubatorlar Assosiasiyasının birgə əməkdaşlığı ilə Polşada biznes inkubatorların fəaliyyət göstərilməsinə başlandı və bununla da, ölkənin Poznan əyalətində biznes-innovasiya mərkəzinin əsası qoyuldu. Polşa Elmlər akademiyası, Polşa texnologiyaların inkişafı fondu, Polşa xarici ticarət palatası, Poznan beynəlxalq yarmarkası mərkəzin fəal yardımçılarındandırlar.

İtaliyada biznes inkubatorun formalaşmasında əsas məqsəd regionlarda təkmil texnika və texnologiyalara əsaslanan təsərrüfat subyektlərinin yaradılması ilə iqtisadi artıma nail olmaqdır. Bu ölkədə texnologiyalar sahəsində ilk təşəbbüskar dövlət təhsil müəssisəsi olmuşdur və nəzərdə tutulan layihəni bu təhsil müəssisəsi istehsal sahələri, tədqiqat təşkilatları və maliyyə institutları ilə birgə reallaşdırmışdır. Bu texnologiya parkının əsasının qoyulmasının müsbət tərəfi ondan ibarət oldu ki, bütün avropa ölkələrinin pul vəsaitlərinin bir ölkədə cəmlənməsinə, tədqiqatçılar və təsərrüfat subyektlərinin birgə səyi nəticəsində ərəsəyə gələn təkmil texnologiyaların və sənaye məhsullarının ölkə bazarında, dünya bazarında sərfəli qiymətlərlə satışına şərait yaratmış oldu. Həmçinin, İtaliyada elə şəhərlərin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin şəhərlər yüksək texnologiyalar parkı, biznes inkubatorlar, elmi-tədqiqat mərkəzlər, universitetlərə əsaslanmışdır. Bu şəhərdə eyni zamanda Bari universitetinin və digər elmi mərkəzlərin tədqiqat işlərinin nəticələrinin İtaliya Dövlət Bankının iştirakı ilə maliyyələşdirilməsi reallaşmışdır. Həmçinin, bu şəhərin daha bir üstünlüyü ölkə üçün texnologiya sahəsində baza rolunu oynaması və Lazer mərkəzinin əsasını qoymaqla tədqiqat mərkəzlərinin, təhsil müəssisələrinin elmi işlərinin nəticələrinin yüksək səviyyədə idarə olunmasını özündə təşkil edir.

İtaliyada fəaliyyətdə olan biznes inkubatorların işlərinin səmərəliliyinin aydınlaşdırılması üçün istifadə olunan amillər:

- 1) Bu müəssisələrin texnologiya sahəsində ölkə əhalisinə göstərdiyi xidmət;
- 2) Bu xidmətləri göstərəkən yerli resurslardan hansı səviyyədə istifadə etməsi.

Finlandiya biznes inkubatorunun əsas xüsusiyyəti onun sənaye müəssisələrinin nəznində fəaliyyət göstərməsidir. Ölkədə 70-ci illəri nəzərdə tutan sənaye parklarının əsası qoyulmuşdur ki, daha sonra bu parklar biznes inkubator rolunu oynamağa başlamışdılar. Bir çox ekspertlər kimi Finlandiya ekspertləri də universitetlərlə müəssisələrin birgə fəaliyyəti, istehsal səmərəliliyinin artırılması, kiçik sahibkarlığın inkişafı, iş yerlərinin təşkili baxımdan biznes inkubatorların rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Həmçinin, biznes inkubatorlar yeni texnologiyalara maliyyə dəstəyini də həyata keçirmişlər. Finlandiyada biznes inkubatorların tərkibində kiçik müəssisələr fəaliyyət göstərir və Xyame biznes inkubatoru buna nümunə göstərmək olar. Bundan başqa, bu inkubator elmi mərkəzlərdən əldə edilmiş nəticələrdən və sənaye müəssisələrinin təcrübəsindən istifadə etmiş və yeni iş sahələrinin açılmasına öz töhfəsini vermişdir. Bu mərkəz elmi təşkilatlarla əlaqə saxlayaraq elektrotexnika üzrə nəzərdə tutulan iş yerlərinin çox hissəsini vermişdir.

Almaniyada ilk dəfə biznes inkubatoru 1983-cü ildə Berlin Texniki universitetinin köməyi ilə yaradılmış və burada əsas məqsəd elmi mərkəzlərin kiçik müəssisələrlə əlaqələrinin inkişaf etdirilməsidir. Daha sonralar biznes inkubatorlar inkişaf etdirilərək daha geniş funksiyalar yerinə yetirmişdir:

- 1) Elmi-tədqiqat mərkəzlərinin fəaliyyət nəticələrini kiçik və orta müəssisələrə tətbiq edərək sanki tədqiqatçılara öz bizneslərini yaratmaqda kömək etmişlər;
- 2) İnnovativ yeniliyə əsaslanan məhsullar və xidmətlər göstərən müəssisələrin artmasına nail olaraq iqtisadi strukturu təkmilləşdirmək;
- 3) Regionların inkişafını təmin etmək məqsədilə şəhərdə mövcud olan tədqiqat institutlarının potensialından istifadə etmək;
- 4) Çoxlu sayda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin yaradılması ilə yeni iş yerlərinin istifadəyə hazırlanması və s.

Drezdendə yerləşən biznes inkubator tərəfindən fəaliyyətinin dayandırılması təhlükəsini yaşayan və 3300 işçinin işlədiyi mikroelektronika sahəsinin 40-50 kiçik müəssisəyə ayrılaraq fəaliyyət göstərməsi fikri irəli sürülmüşdür. Yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin təklifinə əsasən bu ərazidə Siemens şirkətinin əsası qoyulmuş və dünya üzrə istehsal olunan mikroprosessorların 10%-i bu şirkətin payına düşür.

SPAYS Almaniya assosiasiyası bir sıra ölkələrdə adı hallanan “elmi -texnoloji parklar”, “İnnovasiya parkları”, “Biznes inkubatorlar” anlayışlarını müqayisəli təhlil etmişdir və ittifaqın əldə etdiyi nəticəyə əsasən elmi-texnoloji parklar əsas fondlara sahibdirlər və bu fondlar məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmalıdır, parkı idarə edən şəxs tədqiqat təşkilatları ilə əməkdaşlıq etməlidir. Bundan başqa, texnologiyalar parkı və tədqiqat parkı eyni layihə üzrə ərsəyə gəlsələr də, müxtəlif məqsədlərə xidmət etmişlər. Bu layihələri reallaşdırarkən ölkənin yerli xüsusiyyətləri və potensialı nəzərə alınmalıdır. İnnovasiya mərkəzi ümumi anlayış hesab olunur və özündə texnologiyalar parkını, biznes inkubatorları, işgüzar mərkəzləri əhatə edir. Bu mərkəzi yaratmaqla rayonlarda, ətraf ərazilərdə istehsal məhsuldarlığının yüksəldilməsinə nail olmaq olar. Bu mərkəz yeni fəaliyyətə başlayan firmalara biznes planın hazırlanmasında, istehsal prosesinin icrası və idarə olunması üçün firmaların ofislərlə təmin olunmasına, rabitə və telekommunikasiya əlaqələrinə, konfransların, iclasların keçirilməsinə və s. kimi işlərdə öz töhfəsini vermişdir.

Dünyada fəaliyyət göstərən innovativ şirkətlərin təhlilini aparan Booz&company şirkəti həmin şirkətlərin innovativ göstəricisini müqayisəli təhlilini yəni “2012 Global Innovation Study” araşdırmasını yerinə etmişdir. Həmin şirkətlərin ardıcılığı Tədqiqat və Təkmilləşmə xərclərinin göstəricilərinə müvafiq (Research&Development) olaraq aparılmışdır. Aşağıda yalnız 3 ilin göstəricisinə uyğun dünyanın innovativ şirkətləri göstərilmişdir:

Cədvəl 3.1.

Dünyanın 10 ən innovativ şirkətləri

10 ən innovativ şirkətlərin sıralanması (2014-2016)				R&D xərcləri (mln dollar)(2014-2016)		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
1.	Apple	Apple	Apple	4.5	6.0	8.1
2.	Google	Google	Alphabet	8.0	9.8	12.3
3.	Amazon	TeslaMotors	3M	6.6	0.5	1.8
4.	Samsung	Samsung	Tesla Motors	13.4	14.1	0.7
5.	Tesla Motors	Amazon	Amazon	0.2	9.3	12.5
6.	3M	3M	Samsung	1.7	1.8	12.7

Cədvəl 3.1-in davamı

10 ən innovativ şirkətlərin sıralanması (2014-2016)				R&D xərcləri (mln dollar)(2014-2016)		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
7.	General Electric	General Electric	Facebook	4.8	4.2	4.8
8.	Microsoft	Microsoft	Microsoft	10.4	11.4	12
9.	İBM	İBM	General Electric	6.2	5.4	4.2
10.	Procter&Gamble	Toyota	İBM	2.0	9.2	5.2

*Mənbə: <http://www.strategyand.pwc.com/innovation1000> əsasında tərtib olunmuşdur

Adı çəkilən şirkətlərdən Samsung və Toyota istisna olmaqla, digərləri ABŞ hökumətinə məxsusdur. Samsung Cənubi Koreya, Toyota şirkəti isə Yaponiya hökumətinə məxsusdur. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, R&D xərcləri Google, Apple və P&G şirkətlərinin xərclərindən yüksək olan bəzi şirkətlər vardır ki, reytingdə yer almayıblar. Buna səbəb isə innovasiyaya qoyulan investisiyanın səmərəlilik göstəricisidir ki, nəticədə, adı çəkilən bu üç şirkətin R&D xərcləri aşağı olmasına baxmayaraq innovativ şirkət imicinə malik olmuşlar.

Cədvəldən görüldüyü kimi, Google şirkəti 2016-cı ildə onluğa daxil ola bilməmişdir və Apple şirkəti onluğa daxil olan digər şirkətlərdən az xərclə yüksək innovativ səmərəlik əldə edərək 3 il birinci sırada olmuşdur. Apple şirkətinin məhsullarına Apple Macintosh, iPhone, iPod, iPad aiddir.

International Business Machines (IBM) şirkəti ABŞ-ın (Nyu-York) transmilli şirkəti olaraq yeni texnika, texnologiya sahəsində ixtisaslaşmışdır və ən çox patentə sahib şirkət hesab olunur. Bir il ərzində şirkətin patentlərinin sayı 6 180, lakin onunla eyni sahədə fəaliyyət göstərən Microsoft şirkətinin isə ona nisbətə az 2 312 patentə sahibdir. Həmçinin, internet axtarış sistemi olan Google özünün reklam strategiyasını təkmilləşdirmək üçün IBM şirkətindən çoxlu patent əldə edib. IBM şirkətinin patentlər əldə etməsi innovativ yeniliklərin ərsəyə gəlməsinə səbəb olmuş və bu yeniliklər tibbi xidmət, bank əməliyyatları, nəqliyyat, satış sahəsində əldə edilmişdir. Microsoft şirkəti

ABŞ-ın transmilli şirkəti olaraq proqram təminatını, hal-hazırda isə windows əməliyyat sistemini istehsal edir və 45 dildə müxtəlif ölkələrə satır.

İnnovativ şirkətlər sırasında Amazon da online satış saytı olaraq ön sıralardadır. Satış məhsullarına kompüter oyunları və proqramları, geyim, əşyalar, elektronika məhsullar, mebellər və s. aiddir. Şirkətin ən böyük uğuru isə kindle elektron kitab satışını reallaşdırmasıdır. Şirkətin dünyada 20 minə yaxın işçisi vardır.

1980-cı illərdən etibarən ABŞ-da və bir çox Avropa ölkələrində innovasiyaya əsaslanan sahibkarlıq öz inkişafını tapmışdır. ABŞ-da fəaliyyət göstərən 70 elmi-istehsal mərkəzinin nəznində olan tədqiqat qurumları və sənaye firmaları arasında əlaqələr daha da genişlənir. İnkişaf etmiş ölkələr öz milli maraqlarına əsaslanan “ Milli innovasiya sistemi” nin əsasını qoyur və bununla da, iqtisadiyyata xidmət edən təkmilləşmiş texnika, texnologiyanın ərsəyə gəlməsinə və tətbiqinə, elmi birliklərin formalaşmasına, motivləşdirici tədbirlərin reallaşmasına nail olmuş olurlar. İnnovasiya sistemlərinin 3 formasını fərqləndirmək olar:

1. Ənənəvi innovasiya sistemi

İdeyanın məhsul forması almasında iştirak edən bütün innovasiya mərkəzləri, fundamental və praktiki elm (ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Fransa, İtaliya, İsveç, İsveçrə).

2. Şərqi Asiya innovasiya sistemi

Bu model ölkələrin innovasiya sahəsində özünəməxsus elmi-praktiki fəaliyyəti yoxdur və ənənəvi model ölkələrinin texnologiyasına əsaslanan məhsul ixracına yönəliblər. (Yaponiya, Sinqapur)

3. Alternativ innovasiya sistemi

Bu ölkələrdə innovasiya siyasətinin əsasını yüksə texnologiyaların alınması, kadr potensialının inkişafı, yaradıcı sənaye təşkil edir daha kənd təsərrüfatına tətbiq olunur. (Tayland, Türkiyə, Çili, İordaniya, Portuqaliya).

Aşağıdakı cədvəl bir sıra ölkələrin 2009- cu ildə elmə ayırdığı xərclərə əsasən tərtib olunub. Cədvəl göstəricilərinə əsasən, bu ölkələr arasında Rusiya digərlərinə nisbətən elmi tədqiqatlara az məsrəflər sərf etmişdir, lakin sərf olunan məsrəflərdə dövlətin payına görə digər üç ölkədən irəlidədir.

Cədvəl 3.2.

2009-cu ildə bir sıra ölkələrin elmə ayırdığı xərclər

Ölkələr	Tədqiqatçı- ların sayı(mln nəfərə düşən)	Elmi- tədqiqata sərf olunan məsrəflər (mlrd dollar)	Sərf olunan xərclərin ÜDM-da %-lə payı	Məsrəf Struk.da dövlətin payı %-lə	Məsrəf. struk.da sahibkarlıq sferasının payı %-lə	Alitəhsil müəssisəsi nin xərclər də payı %-lə
ABŞ	4374	398,2	2,78	10,6	72,6	12,8
Yaponiya	5085	148,7	3,33	8,3	78,5	11,6
Çin	634	120,6	1,7	18,3	73,3	18,5
Rusiya	3415	33,7	1,24	30,3	62,4	7,1

**Mənbə: The Global Innovation Report 2012. UNESCO*

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, innovasiya iqtisadiyyatının inkişafında kiçik sahibkarlığın rolu danılmazdır, həmçinin, inhisarçı meyllərin aradan qalxmasında və işsizliyin azalmasında kiçik sahibkarlığa xüsusi önəm verilir. Kiçik sahibkarlıq 3 formada özünü göstərir: vahid şəxsin əlində, tərəf müqabilliyi-2 və ya 3 şəxsə məxsus,

şirkət formasında (iri və ya orta sahibkarlıq). ABŞ-da mövcud olan təsərrüfat vahidlərinin demək olar ki, 90%-i kiçik firmalardır və həmin firmaların 98%-i ailə təsərrüfatına malikdir. Yaponiyada kiçik firmaların inkişafına dövlət dəstəyi xüsusi maraq doğurur. Yaponiyada emal edici sahənin 99%-i kiçik firmaların payına düşür və 40 mln-a yaxın işçiyə malikdir.

3.3.İnnovasiya sahibkarlığı əsasında innovativ məşğulluğun təmin edilməsinin əsas prioritetləri.

İnnovasiya tipli məşğulluğun formalaşmasında çıxış edən əsas tərəflərdən biri kimi innovasiya sahibkarlığı, müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi və başqa ölkələrlə müqayisədə rəqabət üstünlüyünün əldə olunmasında böyük rol oynayır. Planlı iqtisadiyyatda bütün təsərrüfat iştirakçılarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sahələrarası proporsionallığı təmin etməklə bərabər, elmi texniki nailiyyətlərin tətbiqində səmərəliliyi təmin etməyə çalışırdı. Lakin, iqtisadiyyatda bazar təsərrüfat münasibətlərinin formalaşması, iqtisadiyyatın liberallaşması nəticəsində innovasiya tipli məşğulluğun formalaşması əsas iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları kimi sahibkarlardan çox asılıdır. Bu isə sahibkarlarda təşəbbüskarlığın, yenilikçiliyin artırılmasında dövlət dəstəyini tələb edir.

İnnovativ sahibkarlıq dedikdə, intellektual biznesin formalaşması, kreativ ideyaların, yeni fikirlərin realizəsi nəticəsində kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin fəaliyyətinin kəşiməsi nəzərdə tutulur. Ümumi şəkildə ifadə etsək, elmi- texnoloji yeniliklərin istehsalda tətbiq olunması prosesi innovasiya adlanır. Müəssisələrdə istehsal prosesinin təkmilləşməsi, müasir və səmərəli texnologiyaların istehsala cəlb olunması, müəssisələrin modernləşməsi, eyni zamanda bazarda mövcud rəqabətə davam gətirə bilən məhsulların istehsalı innovasiya sahibkarlığından asılıdır.

Ümumiyyətlə, ölkədə biliklərə söykənən iqtisadiyyatın qurulmasında, iqtisadi inkişafda yeni texnologiyaların, innovasiyaların əsas faktora çevrilməsində innovasiya sahibkarlığının rolu böyükdür. Sahibkarlar tərəfindən istehsal prosesində innovasiyaların, texnoloji yeniliklərin tətbiq olunmasının bir sıra səbəbləri vardır. Bunlara aşağıdakılar aiddir.

- mövcud bazar segmentində rəqiblərin ortaya çıxması;
- rəqib müəssisələrdə istehsal prosesinin daha da təkmilləşdirilməsi;
- rəqib məhsullara marağın artması nəticəsində mövcud məhsula marağın azalması;
- daxili çatışmazlıqlar və istehsalın genişləndirilməsi;
- yenidən qurma, yeni məhsul istehsalının mənimsənilməsi və buraxılışı.

İnnovasiya tipli məşğulluğun təşəkkül tapmasının əsas subyektlərindən biri kimi innovativ sahibkarlığın vəziyyəti dövlətin iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı təsir mexanizmlərindən birbaşa asılıdır. Burada dövlətin əsas təsir mexanizmləri pul-kredit(monetar) və büdcə-vergi(fiskal) siyasətidir. Fiskal mexanizm vasitəsilə dövlət büdcə xərclərindən istifadə etməklə sahibkarlara subsudiyalar ayırır, vergi güzəştləri etməklə onları stimullaşdırır. Pul-kredit aləti vasitəsilə sahibkarlara güzəştli kreditlərin ayrılması, həmin kreditlərə aşağı faiz dərəcələrinin tətbiqi mexanizmlərindən istifadə edir. Bildiyimiz kimi, innovasiya sahibkarlığı iqtisadiyyatda yeni məşğulluq sahələrinin, innovativ iş yerlərinin yaranmasına şərait yaradır. Bu xüsusiyyətlərinə görə innovasiya sahibkarlığı dövlət tərəfindən zəruri mühitlə təmin olunmalıdır ki, həmin mühit amillərini İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatı aşağıdakı şəkildə tərtib etmişdir:

-Normativ hüquqi baza: bazara daxil olma ərəfəsində mövcud inzibati öhdəlikləri, müəssisənin ləğv olunmasına dair inzibati vəzifələri, müəssisədə təhlükəsizlik, sağlamlıq və təbii mühit amillərinin, çeşidlərinin tənzimlənməsi, hüquqi mühit amillərinin nizamlanması, gəlir vergisinin, biznes və kapitala vergilərin tənzimlənməsi nəzərdə tutur;

- Bazar şərtləri: anti-inhisar qanunları, rəqabət səviyyəsinin, bazara daxil olma və çıxış imkanlarının təhlili, dövlət satınalmaları və s;

- Maliyyə imkanları: biznes angellər, vençur kapitalına çıxış imkanlarının olması, həmçinin borc maliyyələşməsi- lizinq, faktoring, istiqrazlar və bank kreditləri daxildir;

- Elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri: universitetlə sənaye parkları arasında əlaqələrin yaradılması, elmi-tədqiqat işlərinə investisiyaların edilməsini, müəssisələr arasında texnoloji əlaqələr;

-Sahibkarlıq qabiliyyəti: burada sahibkar şəxslərin idarəetmə qabiliyyətinin, təcrübələrinin artırılmasına istiqamətlənmiş təlimlər və kurslar, sahibkarlıq infrastrukturu, həmin şəxslərin təhsili məsələsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanda kiçik sahibkarlığa kömək məqsədilə infrastrukturun yaradılmasını nəzərdə tutan ölkənin innovasiya inkişafı modeli işlənib hazırlanmışdır. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı üçün təşkilati-iqtisadi mexanizm işlənib hazırlanmışdır. Bu mexanizm innovasiya sahibkarlığının inkişafı üçün müəyyən metod, üsul və alətlərin məcmusunununun tətbiqini özündə təşkil edir.

Ölkə daxilində kiçik sahibkarlığın inkişafı, ilk növbədə, dövlətin həmin sahəyə maliyyə dəstəyindən asılıdır. Bu istiqamətdə dünyanın bir sıra ölkələrində olduğu kimi ölkəmizdə də 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək texnologiyalar Nazirliyinin nəznində “Yüksək texnologiyalar parkı” yaradılmışdır. Beləki, bu park elmi tədqiqatlar və təcrübə-konstruktor işlərini həyata keçirərək nəticədə innovasiya məsulunun əldə olunmasına istiqamətlənir ki, bu da növbəti mərhələdə həmin maşın və avadlıqların digər sahələrə sənaye, xidmət sahələrinə tətbiqini özündə təşkil edir. Ümumiyyətlə, bu parkların fəaliyyətinin əsas səbəbi intellektual sahibkarlığın inkişafı, istehsal olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin artırılması ilə dünya bazarında özünə yer tutması və s.dir. Texnoloji parklar elm və istehsalın vəhdətini özündə təşkil edir. Texnoparklar məhsul istehsalını qabaqcıl texnika əsasında həyata keçirmək üçün əlverişli mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Texnoparkların mövcudluğu, həmçinin, regionlarda işsizliyin azalmasına və müxtəlif qabaqcıl istehsal sahələrinin digər ölkələrə axın etməsinin qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş olur. Texnoparkların ərazicə elmi mərkəzlərə yaxın yerləşməsi daha məqsədə uyğundur, beləki, müəssisə tərəfindən ideyanın təklif olunması və onun reallaşdırılmasının maliyyələşdirilməsində iştirak hüquqları var və bəzi hallarda öz əməkdaşlarını firmaya təcrübə keçmək məqsədilə göndərirlər. Dünyanın bir çox ölkələrində universitetlərin, elmi- tədqiqat mərkəzlərinin sənaye

sahələri ilə əlaqələrinin uyğunlaşması elm tutumlu kiçik firmaların yaranmasına səbəb olmuşdur.

ABŞ-da 30 il davam edən bu proqram iqtisadiyyatda öz müsbət nəticəsini versədə, artıq 80-ci illərdən sonra həmin sahədə firmaların sayı artmış yəni, bu sahə olduqca genişlənmiş və dövlət tərəfindən düzgün idarə oluna bilməyərək texnoloji parklarda böhranın yaranmasına səbəb olmuşdu. Artıq dövlət tərəfindən maliyyələşmə çətinliyi yaranmış, bu isə biznes inkubatorlarının yaranması ilə nəticələnmişdi. Inkubatorların üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onlar heç bir xərc sərf etmir. Firmalar öz gəlirlərindən istifadə edərək özlərini maliyyələşdirir və həmçinin, ali müəssisələrin tabeliyində yaradılaraq mütəxəssislərin fikirlərindən yararlanaraq eyni zamanda onların məşğulluğunu təmin etmiş olurlar. Biznes inkubatora nümunə olaraq, Texas universitetinin daxilində yerləşən Ostin Texnoloji inkubatoru startapları yəni, təzə fəaliyyətə başlayan müəssisələri yeni maşın və avadanlıqlarla təmin etmiş olur. Həmçinin, inkubatorlar həmin müəssisələrə maliyyələşmə mənbəyini düzgün seçməkdə və bazarda mövcud tələbatı müəyyənləşdirməklə firmanın fəaliyyətini bu istiqamətdə təşkil etməkdə tövsiyyə xarakterli məlumatlar vermiş olur. Bütün bunlar əhalinin müxtəlif keyfiyyətdə və kəmiyyətdə olan tələbatlarının ödənilməsi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə nəticələnir.

Kiçik innovasiya start-uplarına kömək infrastrukturlarından biri kimi biznes – inkubatorlar kiçik firmaların inkişafına nail olunmasında fəal rol oynayır. Biznes inkubatorların başlıca hədəfi ondan ibarətdir ki, maraqlı, perspektiv və innovativ ideyaların üzə çıxarılması və onun biznes layihəsinə çevrilməsinə yardım göstərmək, həmçinin bu ideyanın reallaşdırılaraq məhsul istehsalına imkan yaradaraq məhsulun bazara çıxışını təmin etməkdir. Biznes inkubatorlar bir qayda olaraq, innovasiya yönümlü kiçik və orta müəssisənin yaradılmasına köməklik göstərir. Biznes inkubatorlar sahibkar subyektlərin səmərəli fəaliyyətini təşkil etmək məqsədilə müxtəlif növlü xidmətlər göstərən, bu subyektlərin bir-birilə inteqrasiyasını təmin edən bir təşkilati modeldir. Kiçik inkubatorlar eyni zamanda, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində, işlə təmin olunmasında, regionların iqtisadi inkişafına nail olunmasında, kiçik biznes subyektlərinin sayının və rəqabət qabiliyyətinin

gücləndirilməsində, bütövlükdə sahibkarlığın innovasiya yönümünün təmin edilməsində çox mühüm rol oynayan mexanizmdir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, biznes inkubatorlar kiçik sahibkarlığı dəstəkləməklə onlar üçün əlverişli mühit yaratmaq vəzifəsini həyata keçirirlər. Biznes inkubatorların kiçik sahibkarlığa dəstəyi aşağıdakı mərhələlərlə həyata keçirilir.

1. İdeyanın yaranması və qəbul olunması zamanı ilkin baza informasiyanın toplanmasını, müxtəlif təcrübi biliklərə əsaslanmaqla sahibkarlıq fəaliyyətinin öyrədilməsi, faydalı məsləhət xidmətinin verilməsi və s;

2. Müəssisənin meydana gəlməsi, sınaq nümunələrinin hazırlanması zamanı bazar haqqında informasiyanın toplanması, biznes planların yazılmasına və işlənməsinə köməklik göstərən ekspert rəyi, ilkin nümunələrinin müsbət texnologiyalarla təchiz olunmuş laboratoriyalarda sınaqdan keçirilməsi və s. xidmətləri həyata keçirirlər;

3. İlkin hazır məhsulun istehsal olunaraq istehlakçılara təqdim olunması prosesində maliyyə mənbələrinin tapılmasında, lizinq, icarə və s. formada əsas fondlarla təmin olunmasında, həmçinin, mühasibat, biznes, hüquq, menecment və s. sahələrə aid mütəxəssislər tərəfindən məsləhətlərin verilməsi;

4. Kiçik biznes istehsalının inkişafı prosesində məhsulun çeşidlərinin genişləndirilməsində biznes inkubatorlar onlara əsas fondların və maliyyə mənbələrinin genişlənməsində, marketinq, reklam, həmçinin, müqavilə münasibətlərinin etibarlılığının təmin olunmasında, işçi heyətinin seçilməsi və öyrədilməsində və s. sahələrdə köməklik göstərir;

5. Müəssisənin bazardakı fəaliyyətinin yetkinlik mərhələsində daha geniş bazar segmentlərinə axın etməsinə biznes inkubatorlar tərəfindən təkliflərin verilməsi, maliyyələşmə mənbələrinin genişləndirilməsində, konsaltinq, informasiya, audit, marketinq, reklam sahəsində xidmətlərin göstərilməsi, mütəxəssislərin, kadrların hazırlanmasında və s məsələlərlə bağlı xidmətlər göstərilir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydındır ki, biznes inkubatorlar innovativ sahibkarlığı inkişaf etdirməklə, bütövlükdə ölkədə, həmçinin, onun ayrı-ayrı

regionlarında iqtisadi yüksəlişə nail olunmasını təmin edir. Regionların biznes inkubatorlar vasitəsilə inkişafı aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

- yeni müəssisələrin təşkil olunması;
- fəaliyyət göstərən müəssisələrin digər regionlara cəlb olunması;
- iqtisadi baxımdan çətin vəziyyətdəki regionların yaxşılaşdırılması;
- fəaliyyətdə olan innovativ müəssisələrin genişləndirilməsi.

Dünya ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi istiqamətində reallaşdırılan təhlillər sahibkarlığın iki modelinin mövcudluğunu aşkar etmişdir:

Klassik və innovasiya

Klassik sahibkarlıq resursları müəssisəyə cəlb edərək nəticə etibarlı ilə məqsədi maksimum mənfəət əldə etməkdən, eyni zamanda rentabelliyyənin yüksəlməsi üçün müəssisənin fəaliyyətinə təsir edən daxili və xarici amilləri müəyyən etməklə istehsal həcmənin idarə olunmasını nəzərdə tutan sahibkarlıq fəaliyyətinin bir növüdür.

Innovasiya sahibkarlığı isə novatorluqla bağlı olan sahibkarlıq fəaliyyətinin bir növüdür. Belə ki, müəssisənin fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədar olaraq müəssisəyə texnikanın cəlb edilməsi, əməyin təşkil olunması, texnologiya, müəssisənin idarəedilməsi sahəsində elmi nailiyyətlərə və təkmil təcrübələrə əsaslanan yeniliklərin tətbiqini nəzərdə tutur. Müəssisəyə yönəldilən kapital qoyuluşu yalnız sahibkarın bazardakı tələbatı aşkar etdiyi, müəyyən riskə getdiyi və digər hallarda maksimal mənfəət gətirmiş olar. Başqa sözlə, innovasiya sahibkarlığı müxtəlif sahələrdə yeniliklərin yaradılması və kommersiya baxımdan bu yeniliklərdən istifadəsi kimi prosesləri əhatə edir. Sahibkarlığın bu növündə ənənəvi istehsal amillərinin (əmək, torpaq, kapital) birgə kombinasiyası əsasında əvvəlcədən məlum olmayan yeni məhsulların yaradılması baş verir. Sahibkar daima elmi texniki tərəqqinin inkişafını izləyir, bu tərəqqinin vasitəsilə yeni məhsullar və ixtiralar yaradır.

Aparılmış təcrübələrdən belə qənaətə gəlmək olarki, kiçik müəssisələrə iri müəssisələrə nisbətən yeniliklərə daha çevik cavab verir, lakin iri müəssisələr yeniliyə gec adaptasiya olunur və həmin firmalar kiçik müəssisələr tərəfindən yaradılan yenilikdən yararlanırlar. Sahibkarlar yeni ixtiralarından istifadə etməklə,

xammalın yeni mənbələrini aşkar etməklə köhnə məhsulların yeni istehsal üsulları ilə yaradılmasını yəni, yeni texnologiya əsasında istehsal olunmasını və bununlada yeni sənaye sahəsinin təşkil olunmasını nəzərdə tutur.

İnnovasiya sahibkarları üçün ideyaların meydana gəlməsi və həyata keçirilməsi üçün sahibkarlıq mühitinin formalaşması vacib amildir.

Sahibkarlıq mühiti- istehsalın yenidən həyata keçirilməsi, qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun axtarışlar aparmaq, ixtiraların tətbiqinə şərait yaradan mühit hesab olunur.

İnnovasiya sahibkarlığının təşkilati-hüquqi formaları mövcuddur ki, inkişaf etmiş ölkələrdə buna uyğun olaraq vençur firmaları daha geniş yayılmışdır. Həmin firmalar öz fəaliyyətini böyük risk şəraitində reallaşdırırlar. Vençur firmalar yeni məhsul və xidmətlərin istehsalında ixtisaslaşaraq bu istiqamətdə aparılan araşdırmaların fəallığının artırılmasını nəzərdə tutur. Bu firmalar adətən, alim-tədqiqatçılar, ixtiraçılar, mühəndislər tərəfindən təşkil olunur. Vençur kapitalı isə istər kiçik,istərsə də, iri firmalar tərəfindən aparılan elmi-texniki tədqiqatların, kəşflərin, ixtiraların həyata keçirilməsinin maliyyələşmə və kreditləşmə mənbəyi nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, vençur kapitalı surətlə sayı çoxalan firmalara məxsus səhmlər qiymətli kağızlar bazarında qeydiyyatı alındıqdan sonra yüksək mənfəət əldə etmək məqsədilə şirkətlərin perspektivli fəaliyyətinə investisiya edilən risk kapitalıdır. Şirkətlər öz fəaliyyətlərində risk amilini nəzərə alaraq vençur kapitalistin maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac duyurlar.

Adətən, vençur fondlar açıq satış dövrüdəsində çıxış etməyən, eyni zamanda hüquqi və ya fiziki şəxs qismində çıxış edən səhmdarlar arasında səhmləri bölüşdürülmədiyi halda həmin səhmlərə investisiya qoyuluşunu üstün tuturlar. Vençur sərmayələşdirmə iki şəkildə həyata keçirilir: vəsaitlər ya səhmdar cəmiyyətlərinin səhmdar kapitalına yönəldilir, digər halda isə 3 ildən 7 ilə kimi müddəti əhatə edən kreditləşmə şəklində qoyulur.

İnnovasiya sahibkarlığının digər forması elmi texnoloji-parklar nəzərdə tutulur. Bu strukturların məqsədi istehsalın həyata keçirilməsi ilə əldə olunan innovasiya

məhsulunun bazarda reallaşması üçün kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi və bunun üçün əlverişli mühitin mövcudluğunu təmin etməkdir.

Texnoparkların əsas məqsədi:

1. əldə olunmuş kəşflərin və ixtiraların istehsal texnologiyalarına çevrilməsi;
2. həmin texnologiyaların əsasında kommersiya məhsullarına nail olmaq;
3. kiçik müəssisələrdə istehsal texnologiyalarının məhsulun kütləvi istehsalına yönəldilməsi;
4. firmaların elmi tədqiqat institutları ilə əlaqəsinin təşkili və s.

Biznes-inkubatoru - bu elə bir strukturdu ki, ideyaları hazırlamaqla onu həyata keçirmək, həmçinin, kiçik innovasiya müəssisələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün lazımı şəraiti formalaşdıraraq bu sahədə ixtisaslaşan müəssisədir. Həmçinin, firmalara konsultasiya xidmətləri göstərir, eyni zamanda firmaların güzəştli şərtlərlə maşın və avadanlıqlarla təmin olunması, fəaliyyətə yeni başlayan müəssisələrə və startaplara müvafiq informasiyaların verilməsi və s. kimi vəzifələri yerinə yetirir.

Ölkədə innovasiya sahibkarlığı fəaliyyətini həyata keçirən “Azərsun Holding” Şirkətlər qrupunun ölkənin müxtəlif ərazilərində 4 konserv emal zavodu fəaliyyət göstərir. Onun ilk emal zavodu Qafqaz Konserv zavodu 2003-cü ildə Xaçmaz şəhərində (ət və müxtəlif hazır yemək konservləri, mürəbbə, cəm və pürelər, kompot, turşu və tomat pastası istehsal edilir), 2010-cu ildə Biləsuvar Konserv zavodu (yaşıl noxud, patisson, kornişon, pomidor konservləri, ketçup, eyni zamanda nar şirəsi və narşərab istehsal olunur), Lənkəran Konserv zavodu cənub bölgəsində fermerlərdən alınan meyvə və tərəvəzlərin emalını həyata keçirir, 2012-ci ildən fəaliyyət göstərən Qazax Konserv Zavodu isə meyvə və giləmeyvələrin dondurularaq qış mövsümündə də şirniyyat sahəsində geniş şəkildə onlardan istifadəni nəzərdə tutur. Holdingin, həmçinin, Kürdəmirdə süd kompleksi fəaliyyətdədir və bu kompleks yüksək emal gücünə malik GEA və UHT texnologiyaları ilə təmin olunmuşdur. Həmçinin, bu kompleks Almaniya və Fransadan əldə olunan yüksək məhsuldarlıqlı cins mal-qara bəslənilən heyvandarlıq fermasından və mal-qaranın yemə olan tələbatını təmin edən əkin ərazilərindən ibarətdir.

“Azərsun Holding”də qida istehsalı və kənd təsərrüfatı məhsulları ilə yanaşı, prioritet sahələrdən biri də, karton, kağız və tənəkə qutu istehsal bölməsidir. İlk dəfə 1997-ci ildə icraata açılan və illik istehsal potensialı 2 mln qutu olan kağız istehsal müəssisəsi, hazırda hər növ kağız dəsmalı, qutu və mətbəx dəsmalları, nəm salfetlər hazırlayır. Son dərəcə təkmil texnika və texnologiyalara malik olan bu müəssisənin istehsal etdiyi məhsullar bütün istehlakçı tələblərini özündə təşkil edir və ən yüksək standartlara cavab verir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı kompleksindən başqa, holdinqin daxilində müasir texnika və texnologiyaya əsaslanan istixanalar da fəaliyyətdədir və demək olar ki, istehsala toxum atmaqdan başlayıb son anadək – istehlakçıya çatdırılma anınadək avtomatlaşdırılmış şəkildə, tam gigiyenik şəraitdə həyata keçirilir.

Azərsun Holdingin innovasiya istiqaməti bu şirkətin daxilində Araşdırma və İnkişaf Departamenti (R&D) fəaliyyət göstərməsidir. Bununla da, şirkətlər qrupu laboratoriyalarla, çoxlu sayda mütəxəssislər qida mühəndisləri, texnoloq, kimyaçı, mikrobioloqlarla təmsil olunur ki, onlar da bazarda hansı məhsula tələbatın artmasını müəyyən edir. bu sahədə innovativ sığrayış əldə etmək üçün yeni məhsul üzrə tədqiqat aparılması, reseptlər, proses şərtləri üzərində yeniliklər edirlər. Dünyanın bir sıra elm mərkəzləri ilə təcrübə mübadiləsi edən “Azərsun Holding” qida sənayesində və kənd təsərrüfatında əldə etdiyi nou-haularla daim diqqət mərkəzindədir və holdinqin orta və uzunmüddətli zamanı əhatə edən inkişafı və artımı məhz R&D texnologiyalarına investisiya qoyuluşundan asılı olmuşdur. Həmçinin, holdinq yüksək texnika və texnologiyalarla təmin olunaraq, nəzəndə laboratoriyalar fəaliyyət göstərir ki, nəticədə, məhsul istehsalının müxtəlif mərhələlərində keyfiyyətə nəzarət sistemi inkişaf etdirilir. Bu nəzarət sistemini həyata keçirmək üçün şirkətlər qrupunda müasir maşın və avadanlıqlara malik elmi mərkəzlər açılmışdır və bununla da dünya bazarına rəqabətə davamlı məhsullarla çıxmaq imkanı əldə etmiş olmuşdur.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı baxımından bu sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin yeni texnoloji əsaslarla, müasir texnika ilə təmin olunması üçün ölkə

Prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli Sərəncamına müvafiq olaraq Azərbaycan İntestisiya Şirkətinin yaradılmışdır. Bu şirkətin əsas məqsədi qeyri-neft bölməsinin inkişafı ilə bağlı olaraq gəmiqayıрма şirkətinin əsasının qoyulması, sement istehsalının inkişaf etdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, logistika mərkəzlərində layihələrin reallaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Bu Şirkətin qarşılıqlı əməkdaşlığı ilə aşağıdakı tədbirlər icra olunur:

- İntestisiya şirkətlərinin portfel investisiya şəklində Azərbaycanda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihələrin birgə maliyyələşdirilməsi;
- Azərbaycanda qeyri-neft sahələrində yeni texnika və texnologiyaların istifadəsi ilə əlaqədar müəssisələrin maliyyələşməsinə iri beynəlxalq qurumların cəlb edilməsi;
- Azərbaycan şirkətlərinin dünya bazarında iştirakının təmin edilməsi;
- Azərbaycan İntestisiya Şirkətinə məxsus istiqrazları əldə etməyə marağı olan investorların investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsi;
- İri maliyyə təşkilatlarının birgə səyilə investisiya fondlarının yaradılması.

Cədvəl 3.3.

SKMF tərəfindən müxtəlif regionlarda həyata keçirilən layihələr

Layihənin həyata keçirildiyi ünvan	Həcmi və ya istehsal gücü (illik)	Layihə üzrə yeni iş yerlərinin sayı	Layihənin məqsədi
Biləsuvar rayonu	13 min ton	100	Konserv məhsullarının istehsalı
İmişli rayonu	2,6 min ton	88	Konserv məhsullarının istehsalı
Xaçmaz rayonu	6 min ton	72	Alma şirəsi konsentratının istehsalı
Lənkəran şəhəri	12 min ton	30	Konserv məhsullarının istehsalı
Qazax şəhəri	21,5 min ton	180	Konserv məhsullarının istehsalı
Quba şəhəri	4,6 min ton	60	Konsentrat, mürəbbə, cəm
Samux rayonu	4,2 min ton	120	Mürəbbə, cəm, sirkə istehsalı
Gədəbəy rayonu	1,8 min ton	14	Kartof emalı
Biləsuvar rayonu	5,8 min ton	120	Konserv məhsullarının istehsalı

Xaçmaz rayonu	5,8 min və 9,6 min ton	250	Tərəvəz və ət konservləri istehsalı
Biləsuvar rayonu	3,6 min ton	65	Nar emalı
Lənkəran şəhəri	9,3 min ton	95	Konserv məhsullarının istehsalı
Qazax şəhəri	18 min ton	180	Konserv məhsullarının istehsalı
Lənkəran şəhəri	1000 ton	10	Meyvə emalı
Bakı şəhəri	147 ton	10	Konserv məhsulları istehsalı

**Mənbə: SKMF-un statistik materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.*

Yuxarıdakı cədvəldə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin layihələri və yeni iş yerlərinin fəaliyyətə başlanması ilə əlaqədar cədvəl təsvir olunmuşdur.

Aqrar sahədə yeni texnoloji üsulların tətbiqi məqsədilə 2011-ci il 3 may tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Azərbaycanda aqrar sahədə idarəciliyin təkmilləşdirilməsi və aqrar elmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Xüsusi Komissiyanın yaradılması barədə” sərəncam və 16 aprel 2014-cü il tarixində isə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” fərman imzalanmışdır [14]. Həmin fərmanla 15 noyabr 2014-cü il tarixində ölkəmizdə ilk aqropark yaradılmışdır və həmin aqroparkın əsası Şəmkir şəhərində qoyulmuşdur. “Aqropark” inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq Şəmkir rayonunda aqroparkın yaradılması ilə fermer təsərrüfatının innovasiyaya əsaslanaraq fəaliyyət göstərməsi, kənd təsərrüfatı sahələrinin bir-bir ilə əlaqəli şəkildə, yəni kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, istehlakçıya çatdırılması münasibətlərinin əlaqələndirilməsi, bu sahədə kənd potensialının formalaşması, yeni iş yerlərinin açılması və s. amilləri özündə təşkil edir. Şəmkir aqroparkı ilə Zəyəm texnologiyalar parkı arasında əlaqə mövcuddur ki, bu da fermer təsərrüfatları üçün istixana konstruksiyalarının, damcılama və çiləmə üsulu ilə müasir suvarma avadanlıqlarının istehsalı və quraşdırılması istiqamətindədir.

Aqroparklar tərəfindən, həmçinin, maşın və avadanlıqlarla təchizat, aqroservis, logistik xidmətlər (məhsulların saxlanması, çeşidlənməsi, qablaşdırılması, daşınması,

satışı və s.), məsləhət xarakterli tədbirlər yerinə yetirilir ki, bu da kiçik fermer təsərrüfatlarının inkişafına səbəb olur və eyni zamanda, aqrar sahələri lazımı vasitələrlə xüsusilə də, şitil, toxum, mineral gübrələr, dərmanlarla təmin etmiş olur. Həmçinin, aqroparkın nəznində tədris mərkəzi fəaliyyət göstərərək, fermer təsərrüfatlarında çalışan şəxslərə aqrar sahəyə düzgün qulluq və bostan bitkilərinin torpaqsız üsulla yetişdirilməsinə dair təlimlər keçirilməsinə xidmət edir. Aqroparkda müasir maşın və texnologiyaları tətbiq etməklə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emal olunması, logistika xidmətləri, yerli və dünya bazarlarında satışı həyata keçirilir. Eyni zamanda Bakıda və onun ətraf ərazilərində fəaliyyət göstərən istixanalar vaxtilə təxminən, 20-25 il bundan əvvəl gül yetişdirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərirdisə, hal-hazırda isə istixanalar tərəvəz və bostan məhsulları üzrə inkişaf istiqaməti alıb. Bu sahədə rəqabətqabiliyyətli məhsul əldə etməyin bir yolu da informasiya əldə edilməsindən ibarətdir ki, bu istiqamətdə ixtisaslaşmış təhsil müəssisəsi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin əsası qoyulmuşdur ki, burada yeni laboratoriyaların, mərkəzlərin, maddi-texniki bazaların yaradılması üzrə tədbirlər görülür. Misal olaraq, Baytarlıq təbabəti nəznində fəaliyyət göstərən “Quşçuluq tədris-təcrübə mərkəzi” ni göstərmək olar ki, burada yüksək standart göstəricilərinə cavab verən ferma təşkil olunmuş, 30 ərazidə laboratoriya mərkəzləri yaradılmışdır və xüsusi texnikalarla təchiz olunmuşdur.

Belə ki, bu mərkəzdə kənd təsərrüfatına məxsus quşların saxlanması, yemlənməsi, bu sahədə ixtisaslı kadrların formalaşdırılması, tədqiqat xarakterli işlərin yerinə yetirilməsi, baytarlıq qaydalarının öyrənilməsi və s. təbirlər yerinə yetirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 13 iyul tarixli 685 nömrəli Fərmanına əsasən “ASAN xidmət” mərkəzlərinin əsası qoyulmuşdur ki, dövlət orqanları tərəfindən əhaliyə göstərilən xidmətlərin bir-birilə əlaqəli şəkildə vahid formada reallaşdırılmasını nəzərdə tutan qurumlardır [15]. Bu mərkəzin yaranmasında məqsəd vətəndaşların əlavə vaxt və xərc sərf etməsinin qarşısını alınması, vətəndaş-dövlət qulluqçuları əlaqələrinin keyfiyyətcə yeni səviyyəsinin müəyyənələnməsi, elektron xidmətlərdən

geniş miqyasda istifadə olunması, bu sahədə fəaliyyət göstərən işçilərin ixtisasının inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatların səmərəliliyinin artırılmasından ibarətdir. Prezident İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, “iqtisadiyyatın inkişafı sahibkarlığın inkişafından asılıdır” strateji xəttinə uyğun olaraq, ölkəmizdə innovasiya sahibkarlığının dəstəklənməsi və inkişafı üçün özəl bölməyə böyük diqqət ayrılır, bu istiqamətdə mühüm dövlət əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir. Bu sahəyə maliyyə dəstəyinin genişləndirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin formalaşması, sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədilə institusional mexanizmlərim,həmçinin “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” ASC, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, “Aqrölizinq” ASC yaradılması və bu istiqamətdə reallaşdırılan vergi güzəştləri və subsidiyaların ayrılması görülmüş çoxsaylı tədbirlərdəndir. Statistik məlumatlara əsasən, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı ilbə ilə artmaqdadır, hətta 2015-ci ilin göstəricilərinə əsasən onların sayı 662 mindən çox olmuşdur.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu sahibkarlığın inkişafı məqsədilə onlara güzəştli kreditlərin verilməsini, konsultativ xidmətlərin göstərilməsini həyata keçirir. 2015-ci ilin dekabr ayına qədər olan statistik məlumatlara əsasən 5100-dək sahibkara 211.7 milyon manat güzəştli bağışlanmış və bu kreditlər hesabına 11600-dən çox yeni iş yerləri yaradılmışdır [16]. Fond 2015-ci ilə qədər olan dövr ərzində 30 min sahibkarlıq subyektini 1.7 milyard manatdan artıq güzəştli kreditlə təmin etmişdir ki, nəticədə, 140 mindən çox yeni iş yerlərinin açılmasına imkan yaranmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda ölkəmizdə yeni istehsal sahələrinin yaradılmasını, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının genişləndirilməsi, sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsini bununlada iqtisadiyyatımızın dünya bazarına daha elmtutumlu məhsullarla çıxışının təmin olunmasını hədəfləmişdir. Bundan əlavə, “Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 3 mart 2014cü il tarixli Prezident İlham Əliyevin Fərmanına əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti iştirakçılarının elektron qeydiyyatının aparılması, daşınmaz əmlak hüquqlarının qeydiyyatı prosesinin sadələşdirilməsi, tikintiyə icazələrin verilməsi, investorların maraqlarının

təmin olunması üzrə mövcud qanunvericiliyə zəruri dəyişikliklər edilmişdir. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Dünya Bankının “Doing Biznes 2016” hesabatında dünyanın 189 ölkəsində biznes mühitinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə Azərbaycan 17 pillə irəliləyərək 80-ci pillədən 60-cı pilləyə yüksəlmiş və daha çox islahat aparan 24 ölkədən biri olmuşdur. “ Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti 2015-2016” hesabatında 140 ölkə arasında iqtisadiyyatın rəqabət səviyyəsinə görə 40-cı yeri tutaraq MDB məkanında lider mövqeyini qorumuşdur.

NƏTİCƏ

Bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi dövrdə ETT-nin nailiyyətlərini müəssisəyə cəlb edərək istehsal xərclərinə qənaət etmək innovasiya sahibkarlığının əsas xüsusiyyətidir. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən, insan potensialı inkişafının mütərəqqi texnikanın tələbinə uyğunlaşdırılması innovasiya sahibkarlığının və məşğulluğunun əsasını təşkil edir. Həmçinin, elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin istehsal sahələrinə tətbiq etməklə təhsil müəssisələri və sənaye müəssisələri arasında birgə əlaqələrin qurulması innovasiya sahibkarlığının formalaşması istiqamətində atılan vacib addımlardandır. İnnovasiya sahibkarlığının özünəməxsus xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sahədə mövcud olan iştirakçılar ikili xarakter daşıyaraq innovasiya məhsullarının istehsalı bazarında həm ETT məhsullarının istehsalçısı qismində, həm də istehlakçıları qismində çıxış edir. İnnovativ fəaliyyət göstərən subyektlər arasında baş verən rəqabət sonda istehsalın texniki səviyyəsinin və yerinə yetirilən xidmətlərin keyfiyyətinin artması ilə, iqtisadi səmərəliliyinin yüksəlməsi ilə nəticələnir.

Ölkədə innovasiya sahibkarlığına mane olan amillər içərisində ən başlıcaları maliyyə mexanizminin aşağı səviyyədə olması (vençur kapitalın), qanunvericilik bazasının zəif olması, həmçinin, elmi təşkilatlarla sənaye müəssisələri arasında əlaqələrin qənaətbəxş edən olmaması da ölkədə MİS-in zəif inkişafına səbəb olur. Dünya ölkələrinin təcrübəsində elmi tədqiqat işləri daha çox özəl müəssisələr tərəfindən maliyyələşdirildiyi halda, ölkəmizdə bu sahə özəl müəssisənin diqqətindən kənar qalır.

Dövlət tərəfindən müxtəlif proqramlar reallaşdırmaqla istər regionlarda, istərsə də, mərkəzlərdə yeni müəssisələrin fəaliyyətə başlamasına səbəb olur ki, bu da işsizliyin nisbətən azalmasına səbəb olur. Buna misal olaraq, 2006-2015-ci illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”, 2003-2018-ci illəri əhatə edən “Regionların Sosial İqtisadi İnkişaf” proqramı, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasını göstərmək olar. Milli innovasiya sisteminin

inkişafına təsir edən bir sıra amillər mövcuddur. Bu amillər içərisində iqtisadiyyatda “mənimsəyici təsərrüfatçılığın” olmasıdır ki, “istehsal təsərrüfatçılığı” ilə birgə çıxış edərək bazar münasibətlərinin inkişafında mənfi hal kimi qiymətləndirilir. Həmçinin, digər amil olaraq ölkədə innovasiya layihələrinin işlənilib hazırlanmasının təsərrüfat subyektlərinin diqqətindən kənarda qalması, innovasiya fəaliyyətinə dair qanunvericilik bazasının olmaması, əqli fəaliyyət nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi sisteminin zəif olmaması və s. amillər MİS-in inkişafına əngəl törədir. MİS-nin formalaşmasının əsasını intellektual məhsul bazarının yaradılması təşkil edir ki, yaradıcı fəaliyyətin məhsulları, texnoloji üsullar məhz bu bazarda satılır. İnkişaf etmiş ölkələrin bəzilərində innovasiya fəaliyyətinin hərtərəfli inkişafına səbəb iqtisadi inkişafın investisiya siyasətinə deyil, innovasiya siyasətinə əsaslanması, həmçinin, sənaye cəmiyyətindən insan zəkasına və biliyinə əsaslanan postsənaye cəmiyyətinə keçidin təmin olunmasıdır. Qloballaşma prosesinin sürətləndiyi bir dövərdə xammalı, təbii ehtiyatları çox olan ölkə deyil, yeni elmi biliklərə, müasir texnika və texnologiyaya, intellektual kadrların formalaşmasına əsaslanan ölkə iqtisadiyyatı daha üstünlüyə malik olur. Nəticədə, ölkədə ənənəvi məşğulluq deyil, innovativ məşğulluq formalaşmış olur ki, burada əsas amil kadrların texnikanın yeni tələblərinə uyğun olması əsas götürülür.

XXI əsrin əvvəlləri innovasiyalı iqtisadiyyatla özünü büruzə verdi və bu iqtisadiyyat da məşğulluğun yeni tipi ilə, yeni təşkilatların, yeni iqtisadi əlaqələrin mövcudluğu ilə xarakterizə olundu. Bu baxımdan istehsalda aşağıdakı meyllər yaranmış olur:

İlk növbədə, ənənəvi istehsal amillərinin yerini yeni istehsal amillərinin (zehni və informasiya resursları, elmi biliklər) tutmasına bələd oluruq. İkincisi, ölkə iqtisadiyyatının məqsədi artıq maksimum mənfəət əldə etməkdən deyil, insanın təhsil və mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, insan sağlamlığının yaxşılaşdırılması və nəticədə, insan potensialının inkişaf etdirilməsi təşkil edir. Üçüncüsü, əmək bazarında iştirak edən işçinin yalnız biliyi deyil, həmçinin, onun yeni biliyi, məlumatı çevik şəkildə əldə etmə bacarığı, düşünmə qabiliyyəti və iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşma dərəcəsi kimi amillər mühüm rol oynayır. İKT sektorunun inkişafı öz

növbəsində bilik iqtisadiyyatının formalaşmasına gətirib çıxarır. Dünya təcrübəsinə əsasən, kommunikasiya və texnologiya sahəsinin inkişafı investisiyadan daha çox ilk növbədə, ideyaların ərsəyə gəlməsindən asılıdır. Yəni, az maliyyə vəsaiti ilə müəyyən ideyalara əsaslanaraq kiçik sahibkarlıq fəaliyyətindən iri korporasiyalara qədər yüksəlmək mümkündür. Bu baxımdan dünyanın bir sıra ölkələrində dövlət daim startapların yaradılmasında maraqlı olur.

Bütün bunların nəticəsi olaraq, ölkədə innovasiya fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün aşağıdakılara nail olmaq vacibdir:

- 1) İnnovasiya məhsulları bazarın yaratmaqla yaradıcı məhsulların kommersiyalaşdırılmasına şərait yaratmaq;
- 2) Bazarda fəaliyyət göstərən subyektlərə informasiya xidmətləri göstərməklə kapital sahiblərini innovasiya layihələrinə yönəltmək;
- 3) Kiçik sahibkarlığı (startup) inkişaf etdirmək üçün vençur kapitalını formalaşdırmaq;
- 4) Ölkədə “İnnovasiya fəaliyyəti haqqında” qanun qəbul etməklə bu sahədə qanunvericilik bazasını formalaşdırmaq;
- 5) Elmi-tədqiqat təşkilatları ilə sənaye müəssisələri arasında əlaqəni genişləndirərək tədqiqat nəticələrini istehsala yönəltmək;
- 6) İnnovasiyaya əsaslanan məşğulluğu formalaşdırmaq, yəni işçi qüvvəsinin yeni struktur dəyişikliklərə uyğunlaşdırmaq üçün müvafiq ixtisasartırma təlim və kurslarının təşkilini həyata keçirmək;
- 7) İKT sektorunu inkişaf etdirməklə, müəssisənin idarəetmə səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq.

İnnovasiyanın müəssisəyə tətbiqi böyük maliyyə vəsaiti, tədqiqatlar, xüsusi təcrübə tələb edir. Buna görə, bəzi şirkətlər lizinq müqaviləsi bağlamağa üstünlük verir. Bu zaman lizinq şirkəti sifariş edən müəssisəni texnika ilə təchiz etmək üçün həmin texnikanı istehsalçıdan alır. Bütün deyilənlərə əsasən, innovasiya sahibkarlığının əsas məqsədi insan zəkası məhsulunun kommersiyalaşdırılması, məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması ilə kütləvi istehsala nail olunmasıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Atakişiyev M.C .İnnovasiya menecmenti. Bakı: Təfəkkür, 2004, 135 s.
2. Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (14 aprel 2009-cu il).
3. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015).Bakı şəhəri,26 oktyabr 2005-ci il №1068
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı şəhəri, 11 iyul 2000-ci il 905-IQ.
5. Elm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 14 iyun 2016-cı il № 271-VQ.
6. Eric Ries. The lean startup. New York: Crown Business, 2011, 296 s.
7. Hüseynova A.D. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı//Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf yolu// Bakı, 2015, 132-139 s.
8. İmanov.Ə.Ş.Kiçik sahibkarlıq. Bakı: Elm nəşri, 2009,368 s.
9. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.
- 10.İsgəndərov R.K., Mehbalıyev S. S. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi. Bakı:Elm, 2002, 544 s.
- 11.Qasımov F. H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri, Bakı: Elm, 2009, 416 s.
12. Meybullayev M.X. İqtisadi təlimlər tarixi. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2011,538 s.
- 13.Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər ƏLİYEV. Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il № 549.
- 14.Muradov R. Ş. İnnovasiyalı məşğulluq: onu şərtləndirən amillər və göstəricilər. «AMEA-nın xəbərləri» jurnalı, İqtisadiyyat seriyası, N-5, «Elm»,Bakı, 2016

15. Muradov R.Ş. Azərbaycan Respublikasında əmək potensialının formalaşması və istifadəsinin sosial-iqtisadi və demoqrafik problemləri. dis.avtoref. Bakı: Elm, 2015, 62 s.
16. Muradov R.Ş. Müasir mərhələdə əhalinin məşğulluq quruluşunun formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2006, 216 s.
17. Muradov R.Ş. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında əmək bazarı problemləri. Bakı: Elm, 2000. 338 s.
18. Musayev A.F. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2014, 84 s.
19. Musayeva F.Q. Qeyri-dövlət sektorunda məşğulluğun səmərəliliyinin sosial-iqtisadi problemləri. Bakı: Avropa, 2010, 235 s.
20. Nəşibova R.N. Azərbaycanda vençur sənayesinin inkişaf perspektivləri//Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri. Bakı Dövlət Universiteti. 2013 № 2, 316-325 s.
21. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı: Zaman, 2002, 618 s.
22. Novruzova T.V. Milli innovasiya sisteminin yaradılmasının zəruriliyi// Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasəti: nailiyyətlər və perspektivlər. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2012, 304-307 s.
23. Patent haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997.
24. Peter D.F. Innovation and Entrepreneurship. New York: Harper Collins, 2002, 293 s.
25. R. Dornbuş., S. Fişer., R. Stars. Makroiqtisadiyyat. Bakı: Şərq-Qərb, 2012, 636 s.
26. Süleymanova Ə.Q. İnnovasiya tipli məşğulluğun formalaşmasının zəruriliyi//Azərbaycanda innovasiya tipli məşğulluğun formalaşması aspektləri və onun maliyyələşdirilməsinin müasir mexanizmləri. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi İqtisadi İslahatlar, Elmi tədqiqatlar İnstitutu, 2016, 170-172 s.
27. Şəkərəliyev A.S. Dövlətin İqtisadi Siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı: Nasi, 2009, 430s.
28. <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=en>
29. <http://press.princeton.edu/chapters/s9221.pdf>

30. <http://www.stat.gov.az/source/industry>
31. <http://www.e-qanun.az/>
32. <http://anfes.gov.az/az/>
33. <http://www.strategyand.pwc.com/innovation1000>
34. <https://www.weforum.org/>
35. <https://www.asan.gov.az>
36. <https://www.diskurs.az>